bilimname XXXI, 2016/2, 7-72
Geliş Tarihi: 06.08.2016, Yayın Tarihi: 12.12.2016
doi: <http://dx.doi.org/10.21646/bilimname.2016.3>

KUR'ÂN'DA ÖLÜMLE İLGİLİ FİİLLER ve ARAPÇA'DAKİ GENEL GÖRÜNÜM

Abdülkadir BAYAM^a

Öz

Bu dünyaya gelen insan, orada ne kadar kalır bilinmez, ama her can sahibi gibi muhakkak bir gün göçüp gider. Zira sözü edilen âlemde günler haftaları, haftalar ayları, aylar yılları kovalar, bir başka deyişle gün geçer ve ömür biter. Neticede insan fâni, Allah bâkîdir.

Aslında ruhun bedenden ayrılması anlamına gelen ölüm, gerçekten anlatılması çok güç olmasına rağmen bu çalışmanın konusu yapılmıştır. Makâlede ölüm, Kur'ân'da ve genel anlamda Arapça'da geçtiği şekliyle ağırlıklı olarak fiiller bazında ele alınmaktadır. Fiiller, kelâmî, fıkî, psikolojik, sosyolojik, târîhî vb. açılardan değil yalnızca dil yönünden değerlendirilmektedir. Amaç, ölümün Kur'ân'da ve genel anlamda da Arapça'da nasıl ifâde edildiğini tespit edilen dil malzemesinden yararlanarak okuyucuya yansıtmaktır.

مَاتَ fiili, ölmek anlamının yanı sıra başka anlamlarda da kullanılır. Örneğin kişi uyuduğunda مَاتَ الرَّجُلُ, ateşin külü soğuyup kordan hiçbir şey kalmadığında مَاتَتِ النَّارُ ve rüzgar dindiğinde مَاتَ الرِّيحُ denir.

Ölüm, yaşam çeşitlerine göre çeşitli şekillerde meydana gelir. Örneğin insanda, hayvanlarda ve bitkide bulunan gelişen, büyüyen gücün karşıtı olan şey, hissî kuvvetin yok olması, akıl/düşünce kuvvetinin yok olması yani cehâlet, uyumak, yaşamı bulandıran, kederlendiren hüzn ve korku gibi.

Anahtar kelimeler: Ölüm, Kur'ân-ı Kerîm, Arap Dili ve Edebiyatı.

Giriş

Arapça'da mevt, vefât, helâk gibi kelimelerle ifâde edilen ölüm, hayatın karşıtı olup sözlükte "hayatın sona ermesi" anlamına gelir. Genellikle "ruhun bedenden ayrılması suretiyle kişinin maddî hayat kaynağını yitirmesi" şeklinde tanımlanan ölüm ve ölüm sonrası hakkındaki algılama, inanış ve

^aDoç. Dr., Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, abayam@erciyes.edu.tr

Arap dilinde مَاتَ مَوْتُ وَمَاتَ yani ölüm anlamındaki مَوْتُ, مَاتَ dan yaşam anlamındaki حَيَاةٍ'in zıddıdır ve Allah'ın bir yaratmasıdır.⁵ Bir şeyden gücün/kuvvetin gitmesine delâlet eden مَاتَ fiili,⁶ ölmek anlamının yanı sıra başka anlamlarda da kullanılır. Örneğin kişi uyuduğunda مَاتَ الرَّجُلُ, hakka boyun eğdiğinde مَاتَ الرَّجُلُ, ateşin külü soğuyup kordan hiçbir şey kalmadığında مَاتَ النَّارُ, rüzgar dindiğinde مَاتَ الرِّيحُ, yer suyu emip kuruttuğunda yani su kuruduğunda مَاتَ الْمَاءُ, elbise eskidiğinde مَاتَ الثَّوْبُ, yer evsiz barksız ve تنها olduğunda مَاتَ الْإِنْسَانُ, yola giriş kesildiğinde, yol kapandığında, üzerinde yürünmediği için

⁶ Ebû'l-Hüseyn Ahmed İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyîsi'l-luğâ*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-fikr, ysz. 1399/1979, (موت), V, 283.

yolun izleri silindiğinde مَاتَ الطَّرِيقُ ve bıçak artık kesmediğinde, köreldiğinde مَاتَ السَّيْحِيُّ denir.⁷ Benzetme yoluyla uykuya mevt/ölüm ismi verilmiştir, çünkü uykuyla birlikte akıl ve hareket ortadan kalkar. Yine Arap dilinde sessizliğe de mevt/ölüm denir. Uyku, hafif ölüm iken ölüm, ağır uykudur. Ölüm; fakirlik, zillet, dilenme, yaşlılık vb. meşakkatli durumlar için isti'âre yapılabilir. Ölüm, yaşam çeşitlerine göre çeşitli şekillerde meydana gelir. Rûm sûresinin 19. âyetinde ﴿...وَيُخَيِّ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا...﴾ “...yeri ölümünden sonra diriltir...” insanda, hayvanlarda ve bitkide bulunan gelişen, büyüyen gücün karşıtı olan şey, Meryem sûresinin 23. âyetinde ﴿...يَا لَيْتَنِي مِتُّ قَبْلَ هَذَا...﴾ “...Keşke dedi, bundan önce ölseydim...” hissî kuvvetin yok olması, En'âm sûresinin 122. ﴿أَوْ مَن كَانَ مِثْلًا﴾ “Ölü iken kendisini dirilttiğimiz kimse...” ve Neml sûresinin 80. âyetlerinde ﴿إِنَّكَ لَا تَسْمَعُ الْمَوْتَى...﴾ “Sen ölümlere duyuramazsın...” akıl/düşünce kuvvetinin (zihin gücü, zekâ) yok olması yani cehâlet, İbrâhîm sûresinin 17. âyetinde ﴿...وَيَأْتِيهِ الْمَوْتُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَمَا هُوَ بِمَيِّتٍ...﴾ “...ve her yandan ona ölüm geldiği halde yine ölemez...” yaşamı bulandıran, kederlendiren hüznün ve korku ve

⁷ Bkz. Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, Dâru Sâdır-Dâru Beyrut, Beyrut 1388/1968, (موت), II, 90-93. Ölüm için yine bkz. Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî-İbrâhîm es-Sâmerrâî, Müessesetü'l-a'lemî li'l-matbû'ât, Beyrut 1408/1988, (موت), VIII, 140-141; Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasen İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luğa*, thk. Remzi Münîr Ba'lebekkî, Dâru'l-'ilm li'l-melâyîn, Beyrut 1987-1988, (موت), I, 411; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn vdğr., ed-Dâru'l-Misriyye li't-te'lîf ve't-terceme-Dâru'l-kâtibi'l-'Arabî, Kâhire 1967, (موت), XIV, 342-344; es-Sâhib İsmâîl b. 'Abbâd, *el-Muhîr fi'l-luğa*, thk. Muhammed Hasan Âl-i Yâsîn, 'Âlemü'l-kütüb, Beyrut 1414/1994, (موت), IX, 479-480; İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-luğa*, (موت), V, 283; İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcû'l-luğa ve sıhâhu'l-'Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülğafûr 'Attâr, IV. Baskı, Dâru'l-'ilm li'l-melâyîn, Beyrut 1990, (موت), I, 266-267; Ali b. İsmail İbn Sîde, *el-Muhassas*, Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut tsz., VI, 119-126; İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam*, thk. Abdülhamîd Hindâvî, Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut 1421/2000, (موت), IX, 543-545; Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa*, thk. Muhammed Bâsil 'Uyûn es-Sûd, Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut 1419/1998, (موت), II, 231-232; Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhîr*, el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-'âmme, Kâhire 1398-1400/1978-1980, (موت), I, 157; Muhammed Murtazâ el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcû'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Ali Hilâlî vdğr., el-Meclisü'l-vatanî li's-sekâfe ve'l-fünûn ve'l-âdâb, Kuveyt 1422/2001, (موت), V, 97-109. Yûsuf Muhammed Rızâ, *Mu'cemü'l-'Arabiyyeti'l-klâsikiyye ve'l-mu'âsıra*, Mektebetü Lübnân nâşîrûn, Beyrut 2006; s. 1393; *Mu'cemü'n-Nefâisi'l-kebîr*, haz. Ahmed Ebû Hâka vdğr., Dâru'n-nefâis, Beyrut 1428/2007, II, 1924.

Zümer sûresinin 42. âyetinde de ﴿...وَالَّذِينَ لَمْ يَمُوتُوا فِي مَنَاصِبِهِمْ...﴾ “...ölmeyenleri de uyuklarında (bedenlerinden alıp kendilerinden geçirir)...” uyumak gibi.⁸

A. Kur’ân’da Ölümle İlgili Fiiller

1. Ölümü İfâdede مات Fiilinin Kullanılması

“Ölmek” anlamındaki bu sülâsî fiil, Kur’ân-ı Kerîm’de مات (2 defa),⁹ مَاتُوا (5 defa),¹⁰ مَا مَاتُوا (1 defa),¹¹ مُمْتٌ (2 defa),¹² مُمْتٌ (1 defa),¹³ مِتْ (3 defa),¹⁴ ve مِتْنَا (5 defa),¹⁵ şeklinde mâzî, مَيُوتُ (2 defa),¹⁶ فَيَمُوتُ (1 defa),¹⁷ لَا يَمُوتُ (3 defa),¹⁸ يَمُوتُونَ (1 defa),¹⁹ فَيَمُوتُونَ (1 defa),²⁰ مَيُوتُ (1 defa),²¹ مَيُوتُ (1 defa),²² لَمْ يَمُوتْ (1 defa),²³ مَيُوتُ (1 defa),²⁴ أَمُوتُ (1 defa),²⁵ ve مَيُوتُ (2 defa)²⁶ şeklinde muzâri, مَيُوتُوا (2 defa)²⁷ şeklinde emr-i hâzır ve لَا تَمُوتَنَّ (2 defa)²⁸ şeklinde de nehy-i hâzır olarak (nehiy lâ (لا) sıyla cezmedilmiş şeddeli te’kîd nûn (ن) lu muzâri) geçmektedir. Bu bağlamda örneğin Lokmân sûresinin 34. âyetinde ﴿... وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ إِنَّ﴾ “...hiç kimse hangi yerde öleceğini bilmez. (Her şeyi) bilen, (her şeyden) haberi olan yalnız Allah’tır.” muzâri fiil مَيُوتُ görülmektedir. Kur’ân’da مات fiili, “yaşamak” anlamındaki حَيَّ يَحْيَا fiilinin zıt anlamlısı olarak

⁸ Ebû'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed er-Râğib el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ġarîbi'l-Kur’ân*, thk. Muhammed Seyyid Kîlânî, Dâru'l-ma'rife, Beyrut tsz., s. 476-477; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (موت), II, 92; ez-Zebîdî, *Tâcû'l-'arûs*, (موت), V, 97-100.

⁹ Bkz. Âl-i 'İmrân, 3/144, Tevbe, 9/84.

¹⁰ Bakara, 2/161, Âl-i 'İmrân, 3/91, Tevbe, 9/84, 125, Hac, 22/58, Muhammed, 47/34.

¹¹ Âl-i 'İmrân, 3/156.

¹² Âl-i 'İmrân, 3/157-158.

¹³ Müminûn, 23/35.

¹⁴ Meryem, 19/23, 66, Enbiyâ, 21/34.

¹⁵ Müminûn, 23/82, Sâffât, 37/16, 53, Kâf, 50/3, Vâkı'a, 56/47.

¹⁶ Nahl, 16/38, Meryem, 19/15.

¹⁷ Bakara, 2/217.

¹⁸ Tâhâ, 20/74, Furkân, 25/58, A'lâ, 87/13.

¹⁹ Nisâ, 4/18.

²⁰ Fâtır, 35/36.

²¹ Lokmân, 31/34.

²² Âl-i 'İmrân, 3/145.

²³ Zümer, 39/42.

²⁴ A'râf, 7/25.

²⁵ Meryem, 19/33.

²⁶ Müminûn, 23/37, Câsiye, 45/24.

²⁷ Bakara, 2/243, Âl-i 'İmrân, 3/119.

²⁸ Bakara, 2/132, Âl-i 'İmrân, 3/102.

kullanılmaktadır. Meselâ A'râf sûresinin 25. âyetinde ﴿قَالَ فِيهَا تَحْيَوْنَ وَفِيهَا تَمُوتُونَ وَمِنْهَا تُخْرَجُونَ﴾ “Orada yaşayacaksınız, orada öleceksiniz ve yine oradan (diriltilip) çıkarılacaksınız!” dedi.” تَحْيَوْنَ (yaşarsınız)nin zıddı تَمُوتُونَ (ölürsünüz), çok açık bir biçimde kendini göstermektedir.

Kur'ân'da m-v-t kökünden türetilen if'âl (إفعال) bâbından “öldürmek” anlamlı أَمَاتَ fiili de, mâzi²⁹ ve muzârisiyle³⁰ “yaşatmak, diriltmek” manasındaki yine if'âl (إفعال) bâbından أَخْيَا fiilinin zıt anlamlısı olarak zikredilmektedir ve Allah'ın yaşattığı ve öldürdüğü, bir başka deyişle yaşamı ve ölümü yarattığı vurgulanmaktadır. Âl-i 'İmrân sûresinin 156. âyetinde ﴿...وَاللَّهُ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾ “...Yaşatan da, öldüren de Allah'tır. Allâh, yaptıklarınızı görmektedir.” görüldüğü gibi.

مُوت (ölüm)le bağlantılı olarak kullanılan fiiller de şöyledir:

Birine ölümün gelmesini ifâde eden fiillere bakıldığında “gelmek” anlamlı حَضَرَ mâzi fiili (4 defa),³¹ جَاءَ mâzi fiili (2 defa)³² ve يَأْتِي muzâri fiili (2 defa)³³ dikkati çeker. Nitekim Nisâ sûresinin 18. âyetinde ﴿...حَتَّىٰ إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي تُبْتُ الْآنَ...﴾ “...nihâyet kendilerine ölüm gelip çatınca: “Ben şimdi tevbe ettim” diyenlere...” حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ, En'âm sûresinin 61. âyetinde ﴿...حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا...﴾ “...nihâyet birinize ölüm gelince elçilerimiz onun canını alırlar...” يَأْتِيهِ الْمَوْتُ ve İbrâhîm sûresinin 17. âyetinde ﴿...وَيَأْتِيهِ الْمَوْتُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَمَا هُوَ بِمَيِّتٍ...﴾ “...ve her yandan ona ölüm geldiği halde yine ölemez...” zikredilmiştir.

Ölüm sarhoşluğunun gelmesi, Kâf sûresinin 19. âyetinde ﴿وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ ذَلِكَ مَا كُنْتَ مِنْهُ تَحِيدُ﴾ “Ölüm sarhoşluğu gerçekten geldi. İşte (ey insan) bu, senin öteden beri kaçtığın şeydir.” geçen سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ ibâresinde görülür.³⁴

²⁹ Bakara, 2/259, Gâfir, 40/11, Necm, 53/44, 'Abese, 80/21.

³⁰ Bakara, 2/28, 258, Âl-i 'İmrân, 3/156, A'râf, 7/158, Tevbe, 9/116, Yûnus, 10/56, Hicr, 15/23, Hac, 22/66, Mûminûn, 23/80, Şu'arâ, 26/81, Rûm, 30/40, Gâfir, 40/68, Duhân, 44/8, Câsiye, 45/26, Kâf, 50/43, Hadîd, 57/2.

³¹ Bakara, 2/133, 180, Nisâ, 4/18, Mâide, 5/106.

³² En'âm, 6/61, Mûminûn, 23/99.

³³ İbrâhîm, 14/17, Münâfikûn, 63/10.

³⁴ el-Mâtürîdî (ö. 333/944), âyette zikredilen الْحَقِّ'in ölümün kendisi de olabileceğini, Allah'ın ölümün kaçınılmaz olduğunu ve muhakkak olacağını haber verdiğini dile getirir.

Ölüm baygınlığı, Ahzâb sûresinin 19. âyetinde ﴿يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ تَدُورُ أَعْيُنُهُمْ كَالَّذِي﴾
 ﴿يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ تَدُورُ أَعْيُنُهُمْ كَالَّذِي﴾ *“Onların, üstüne ölüm baygınlığı çökmüş insan gibi, gözleri dönerek sana baktıklarını görürsün...”* ibâresinde ifâdesini bulur. Buradaki muzâri meçhûl عَلَيْهِ يَنْظُرُونَ nin mâzi meçhûlü عَلَيْهِ يَنْظُرُونَ'tir. Yine Muhammed sûresinin 20. âyetinde ﴿...رَأَيْتَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغْشِيِّ عَلَيْهِ﴾
 ﴿...رَأَيْتَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغْشِيِّ عَلَيْهِ﴾ *“...kalplerinde hastalık bulunanların sana ölümden bayılıp düşen kimsenin bakışı gibi baktıklarını görürsün. Onlara ölüm gerektir.”* söz konusu fiil, (الْمَغْشِيِّ عَلَيْهِ) ibâresinde ism-i mef'ûl (الْمَغْشِيِّ عَلَيْهِ) şeklinde geçmektedir.

Ölümün takdir edilmesi, Vâkı'a sûresinin 60. âyetinde ﴿لَنْ يَخُفَّ قَدَرَنَا بَيْنَكُمْ الْمَوْتُ﴾
 ﴿لَنْ يَخُفَّ قَدَرَنَا بَيْنَكُمْ الْمَوْتُ﴾ *“Aranızda ölümü takdir eden biziz ve bizim önümüze geçilmiş değildir (kimse ölüme engel olamaz).”* ibâresinde kendini göstermektedir.

Bir kişinin ölümüne hükmedilmesi, Sebe sûresinin 14. âyetinde ﴿فَلَمَّا﴾
 ﴿فَلَمَّا﴾ *“(Süleymân'ın) Ölümüne hükmettiğimiz zaman, onun öldüğünü, ancak değneğini yiyen bir ağaç kurdu gösterdi...”* mezkûr الْمَوْتُ عَلَيْهِ قَضَيْنَا ibâresinde görülür.³⁵ Bu bağlamda Zuhur sûresinin 77. âyetinde³⁶ ﴿وَنَادُوا يَا مَالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رُبُّكَ قَالَ إِنَّكُمْ مَا تُكُونُونَ﴾
 ﴿وَنَادُوا يَا مَالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رُبُّكَ قَالَ إِنَّكُمْ مَا تُكُونُونَ﴾ *“(Cehennem muhafızına): “Ey Mâlik, Rabbin bizim işimizi bitirsin, (bizi yok etsin, böyle yaşamaktansa ölmek daha iyidir)” diye seslendiler. (Mâlik) “Siz kalacaksınız (hiçbir sûretle buradan kurtuluş yok).” dedi.”* yer alan fiil de unutulmamalıdır. Buradaki لِيَقْضِ عَلَيْنَا fiiline tefsirlerde لِيَمُتْنَا رُبُّكَ (Rabbin bizi öldürsün/bizim canımızı alsın da rahatlayalım.),³⁷ لِيَمُتْنَا رُبُّكَ قَبْلَ أَنْ يَمُتَ مِنْ إِمَائِنَا (Rabbin bizi öldürsün/bizim canımızı alsın

Bkz. Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-sünne*, thk. Fâtıma Yûsuf el-Hiyemî, Müessesetü'r-risâle nâşirûn, Beyrut 1425/2004, IV, 562.

³⁵ Bu bağlamda bkz. Zümer, 39/42.

³⁶ Yine bkz. Fâtır, 35/36.

³⁷ Bkz. Ebû İshâk Ahmed es-Sa'lebî, *el-Kesf ve'l-beyân*, thk. Ebû Muhammed b. 'Âşûr, Dâru ihyâi't-türâsî'l-'Arabî, Beyrut 1422/2002, VII, 222; VIII, 344; Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd el-Beğavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemir vdğr., Dâru tayyibe, Riyâd 1412 h., VII, 222; Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, III. Baskı, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1404/1984, VII, 329-330; Ebû Hafs Ömer b. Ali İbn 'Âdil, *el-Lübâb fî 'ulûmi'l-kitâb*, thk. 'Âdil Ahmed Abdülmecûd vdğr., Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1419/1998, XVII, 294; Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî, *es-Sirâcü'l-münîr*, Matba'atü Bulak (el-Emîriyye), Kâhire 1285 h., III, 574.

ve bizi öldürme işini bitirsin.)³⁸ veya بِالْمَوْتِ أَوْ بِالْمَوْتِ (Ölümümüze hükmedsin, bize ölümle hükmedsin.)³⁹ anlamları verilmiştir.

Ölümle karşılaşmayı ve onu görmeyi ifâde eden fiiller, Âl-i 'İmrân sûresinin 143. âyetinde ﴿وَلَقَدْ كُنْتُمْ تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَلْقَوْهُ فَقَدْ رَأَيْتُمُوهُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ﴾ "Andolsun ki, siz ölümle karşılaşmadan önce onu arzuluyordunuz. İşte onu gördünüz, ama bakıp duruyorsunuz." zikredilen لَقِيَ'nin muzârîsi ve رَأَيْتُمْ'dür.

Ölümün temenni edilmesini ifâde eden fiil, tefa'ul babından تَمَنَّى fiilidir ve Bakara sûresinin 94. âyetinde ﴿قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمْ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ "De ki: "Eğer (dilediğiniz gibi) gerçekten Allâh katında âhiret yurdu kimsenin değil, yalnız sizin ise, sözünüzde doğru iseniz, haydi ölümü temenni edin!"⁴⁰ ibâresinde emr-i hâzır olarak yer bulmuştur.

Ölümünden kaçmayı ifâde eden fiil, Ahzâb sûresinin 16. âyetinde ﴿قُلْ لَنْ يَنْفَعَكُمُ الْفِرَارُ إِنْ فَرَرْتُمْ مِنَ الْمَوْتِ أَوِ الْقَتْلِ وَإِذَا لَا تُمَتُّونَ إِلَّا قَلِيلًا﴾ "De ki: "Eğer ölümden veya öldürülmekten kaçırıyorsanız, kaçmak size fayda vermez. Kaçsanız bile pek az bir zaman yaşatılırsınız (sonunda yine ölürsünüz)."⁴¹ ibâresindeki فَرَرْتُمْ fiilidir.⁴² Yine Kâf sûresinin 19. âyetinde ﴿وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ ذَلِكَ مَا كُنْتَ مِنْهُ تَحِيدُ﴾ "Ölüm sarhoşluğu gerçekten geldi. İşte (ey insan) bu, senin öteden beri kaçtığın şeydir." حَادَّ fiilidir. O da, kaçış, sapma, ayrılma, hoşlanmama, sakınma, kaçınma gibi anlamları içermektedir. Âyetteki ذَلِكَ ism-i işâreti, ölüme de hakka da işâret edebilir.⁴²

Ölümü tatmayı ifâde eden fiil, Duhân sûresinin 56. âyetinde ﴿لَا يَذُوقُونَ فِيهَا﴾ "Orada ilk ölümden başka ölüm tatmazlar (sürekli yaşarlar). Ve (Allâh) onları cehennem azâbından korumuştur." geçen لَا يَذُوقُونَ muzârî fiilidir. Yine Âl-i 'İmrân sûresinin 185. âyetinde ﴿كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ...﴾ "Her can ölümü

³⁸ Ebû Ca'fer Muhammed İbn Cerîr et-Taberî, Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî, Hicr li't-tibâ'a ve'n-neşr, Kâhire 1422/2001, XX, 649.

³⁹ el-Mâtürîdî, Te'vîlâtü Ehli's-sünne, IV, 447; el-Begâvî, Me'âlimü't-tenzîl, VI, 424.

⁴⁰ Bkz. Cuma, 62/6.

⁴¹ Bkz. Cuma, 62/8.

⁴² el-Mâtürîdî, Te'vîlâtü Ehli's-sünne, IV, 562; Ebû'l-Hayr Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl, haz. Muhammed Abdurrahmân el-Mar'asîlî, Dâru ihyâi't-türâsi'l-'Arabî, Beyrut 1418/1998, V, 141; İbn 'Âdil, el-Lübâb, XVIII, 27-28.

tadacaktır... ذَاق’tan şibh-i fiil durumundaki ism-i fâil dikkati çekmektedir.⁴³ Burada bir âyette mastar-ı mîmî olan “ölüm, ölme(k)” anlamındaki الْمَمَات kelimesiyle kullanılan if’âl (إِفْعَال) bâbından أَدَاق fiilini de unutmamalıdır. Nitekim İsrâ sûresinin 75. âyetinde إِذَا لَأَذَقْنَاكَ ضِعْفَ الْحَيَاةِ وَضِعْفَ الْمَمَاتِ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ عَلَيْهَا نَصِيرًا “O takdirde sana hayâtın da, ölümün de kat kat(azâb)ını taddırırdık. Sonra bize karşı bir yardımcı da bulamazdın.” söz konusu fiil, أَذَقْنَا mâzi fiilidir.

Ölüme sevk edilmek ve sürülmek, Enfâl sûresinin 6. âyetinde يُجَادِلُونَكَ “Hak ortaya çıkmış iken sanki gözleri göze göre ölüme sürülüyorlarmış gibi seninle tartışıyorlardı.” geçen يُسَاقُونَ إِلَى يُسَاقُونَ ibâresinde gözler önündedir. Buradaki fiil, سَاقَ يَسُوقُ’dan muzâri meçhûl يُسَاقُونَ’dur.

Ölüm musîbetinin isâbet etmesi, Mâide sûresinin 106. âyetinde ... فَأَصَابَكُمْ مُصِيبَةُ الْمَوْتِ... bizzat görülmektedir. Burada zikredilen fiil de, if’âl (إِفْعَال) bâbından أَصَابَتْ mâzi fiilidir.

Ölümün kişiye yetişmesi ve onu bulması, Nisâ sûresinin 78. âyetinde... أَتَيْنَا نَكَوْنُوا يُدْرِكُكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُشَيَّدَةٍ... “Nerede olsanız, sağlam kaleler içinde de bulunsanız yine ölüm sizi bulur...” ibâresinde karşımıza çıkar. Burada if’âl (إِفْعَال) bâbından يُدْرِكُ muzâri fiili kullanılmıştır.⁴⁴ Yine ölümün kişiyi bulmasını ifâde eden fiil, Cuma sûresinin 8. âyetinde قُلْ إِنَّ الْمَوْتَ ﴿قُلْ إِنَّ الْمَوْتَ﴾ الَّذِي تَقْرَوْنَ مِنْهُ فَأَتَاهُ مَلَائِكُكُمْ... “De ki: “Sizin, kendisinden kaçtığınız ölüm, sizi mutlaka bulacaktır...” mufâ’ale (مُفَاعَلَة) bâbından şibh-i fiil durumundaki مَلَائِي ism-i fâilidir.

Ölümü savamamak konusunda Âl-i ‘İmrân sûresinin 168. âyeti... قُلْ... فَادْرَأُوا عَنْ أَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ “...söyle “Eğer doğru iseniz, kendinizden ölümü savınız!” dikkat çekicidir. Bu âyette فَادْرَأُوا عَنْ أَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ ibâresinde zikredilen

⁴³ Bkz. Enbiyâ, 21/35, ‘Ankebût, 29/57.

⁴⁴ Yine bkz. Nisâ, 4/100.

sülâsî ذَرَّ يَذْرَأُ fiilinden emr-i hâzır اِذْرَعُوا “uzaklaştırın, defedip kurtulun, kovun, atın” anlamındadır.⁴⁵

Ölümün yaratılmasını ifâde eden fiil, Mülk sûresinin 2. âyetinde الَّذِي “O, ölümü ve hayâtı yarattı...” sülâsî خَلَقَ mâzi fiilidir.

Yine m-v-t kökünden gelen مَيِّتَ kelimesi de, مات kadar önemlidir ve örneğin Zümer sûresinin 30. âyetinde ﴿إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِئْتَمُّ مَيِّتُونَ﴾ “Sen de öleceksin, onlar da ölecekler.” açıkça görülmektedir.⁴⁶ مَائِتٌ, henüz ölmemiş, fakat ölmek üzere olandır. el-Ferrâ (ö. 207/822), şöyle demiştir: Ölmeyene إِنَّهُ مَائِتٌ عَنْ قَلِيلٍ (O, az bir zaman sonra ölecek.) denir, ölene هَذَا مَائِتٌ demezler. المَيِّتُ, hayata vedâ etmiş olan yani ölüdür ve çoğulu, أَمْوَاتٌ’tır. المَيِّتَةُ, المَيِّتُ’nin müennesidir. Eceliyle, tabii bir şekilde ölen hayvan anlamına gelir ve çoğulu, مَيِّتَاتٌ’tır. Onun aslı, şeddeyle مَيِّتَةٌ’dır. İnsanların مَيِّتَةٍ’sinde şedde lâzım oldu, çünkü o, asıdır. İnsanlardan başkasında ise şeddesiz olan gerekli oldu ki o ikisi, birbirinden ayrılsın. Şeriat örfünde مَيِّتَةٌ ile kastedilen, eceliyle ölen veya meşru olmayan şekilde öldürülendir.⁴⁷ Âyette geçen المَيِّتُ ise, sonu ölüm olandır ve çoğulu, مَوْتَى ve أَمْوَاتٌ şeklinde gelir.⁴⁸

2. Ölümü İfâdede تَوَوَّى Fiilinin Kullanılması

Kur'ân'da “kişinin canını almak, onu vefât ettirmek” anlamında v-f-y kökünden tefa’ul (تَفَعَّلَ) bâbında تَوَوَّى malûm fiili,⁴⁹ mâzi⁵⁰ ve muzârî⁵¹ olarak

⁴⁵ el-Mâtürîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-sünne*, I, 330; Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, thk. es-Seyyid b. Abdilmaksûd b. Abdirrahîm, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut tsz. I, 436; el-Beğavî, *Me’âlimü't-tenzîl*, II, 130; el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, II, 47-48.

⁴⁶ Ayrıca bkz. İbrâhîm, 14/17, Müminûn, 23/15, Sâffât, 37/58, Zümer, 39/30.

⁴⁷ Meyte, terim olarak “eti yenilmesi helâl olduğu hâlde kendi kendine ölen veya dînî usullere göre boğazlanmamış hayvan” anlamına gelir. Bkz. Salim Ögüt, “Ölü”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 32.

⁴⁸ Bkz. *Mu’cemü’n-Nefâisi’l-kebîr*, II, 1925. Bu kelimeler arasındaki farkla ilgili ayrıntılı bilgi için yine bkz. el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğâ*, (موت), XIV, 342-343; el-Cevherî, *es-Sihâh*, (موت), I, 267; İbn Sîde, *el-Muhassas*, VI, 119; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (موت), II, 91.

⁴⁹ *el-Müfredât*'ta verilen bilgiye göre de ölüm çeşitlerinden beşincisi, uyumaktır. Uyku, hafif ölüm ve ölüm de, ağır uykudur. Allah, o ikisine (uykuya ve ölüme) teveffî ismini vermiştir. Bkz. En'âm, 6/60, Zümer, 39/42. er-Râğib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 477.

⁵⁰ Mâide, 5/117, En'âm, 6/61, Muhammed, 47/27.

⁵¹ Nisâ, 4/97, Nisâ, 4/15, En'âm, 6/60, A'râf, 7/37, Enfâl, 8/50, Yûnus, 10/46, 104, Ra'd, 13/40, Nahl, 16/28, 32, 70, Secde, 32/11, Zümer, 39/42, Gâfir, 40/77. Nisâ sûresinin 97. âyetindeki اَلْمَلَائِكَةُ تَوَوَّى ibâresinde yer alan تَوَوَّى fiilinin aslı, تَوَوَّى'dır ve kurala göre iki tâ (ت)dan

kullanıldığı gibi onun emr-i hâzırına⁵² da rastlanmaktadır. Bu fiil, meleklerin (elçiler şeklinde de geçer), ölüm meleğinin, ölümün ve Allah'ın (bazen biz zamiri kullanılır) can almasını/vefât ettirmesini ifâde ederken görülür. Meleklerin can almasına Nahl sûresinin 28. âyeti ﴿الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ...﴾ "Meleklerin, canlarını aldığı kimseler...", ölüm meleğinin can almasına Secde sûresinin 11. âyeti ﴿قُلْ يَتَوَفَّاكُم مَّلَكُ الْمَوْتِ الَّذِي وُكِّلَ بِكُمْ...﴾ "De ki: "Üzerinize vekil edilen ölüm meleği, canınızı alır..."", ölümün can almasına Nisâ sûresinin 15. âyeti ﴿...حَتَّى يَتَوَفَّاَهُنَّ الْمَوْتُ...﴾ "...o kadınları ölüm alıncaya kadar..." ve Allah'ın can almasına Nahl sûresinin 70. âyeti ﴿وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ ثُمَّ يَتَوَفَّاكُمْ...﴾ "Allâh sizi yarattı, sonra öldürür..." örnek verilebilir. Bu misallerin tamamı, aynı zamanda fiilin muzâri kullanımına birer örnektir. Diğer yandan Muhammed sûresinin 27. âyetinde ﴿فَكَيْفَ إِذَا تَوَفَّتْهُمُ الْمَلَائِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَأَذَابُ رُءُوسِهِمْ﴾ "Melekler yüzlerine ve arkalarına vurarak onların canlarını alırken durumları nasıl olacak bakalım!"⁵³ fiilin mâzisi تَوَفَّتْ ve Yûsuf sûresinin 101. âyetinde ﴿...تَوَفِّيْ مُسْلِمًا وَآخِيفِي بِالصَّالِحِينَ﴾ "...Beni müslüman olarak öldür ve beni iyilere kat!"⁵⁴ emr-i hâzır تَوَفَّ, kendini göstermektedir.

Söz konusu fiilin muzâri meçhûl şekilleri يَتَوَفَّى ve يَتَوَفَّوْنَ ise,⁵⁴ "can vermek, ölmek, vefât etmek" anlamındadır. Meselâ Hac sûresinin 5. âyetinde ﴿...وَمِنْكُمْ...﴾ "...içinizden kimi (henüz çocukken) öldürülür..." ve Bakara sûresinin 234. âyetinde ﴿وَالَّذِينَ يَتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ...﴾ "İçinizden ölenlerin..." görüldüğü gibi. Bu arada تَوَفَّى'dan ism-i fâil durumundaki مُتَوَفِّ de, vefât ettiren anlamını hâizdir ve Âl-i 'İmrân sûresinin 55. âyetinde ﴿إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ خُذْ هَذَا الصَّلَافُكَ وَارْفَعْكَ إِلَى...﴾ "Allâh demişti ki: "Ey İsrâ, ben senin canını alacağım, seni bana yükselteceğim..." yerini almıştır.

3. Ölümü İfâdede عَلَكَ Fiilinin Kullanılması

Kur'ân'da ölümü ifâdede kullanılan bir diğer fiil ise, kırmaya/kırılmaya ve düşmeye delâlet eden ve o nedenle ölen için

biri hazfedilmiştir. Bununla birlikte İbn Cerîr ve diğerleri, bu fiilin mukadder/varsayılan feth üzere mebnî mâzi fiil olmasına da cevâz vermişlerdir ki o da, uzak değildir. Bkz. Muhyiddîn ed-Dervîş, *İ'râbü'l-Kur'âni'l-kerîm ve beyânühû*, III. Baskı, Dâru'l-irşâd, Humus 1412/1992, II, 304.

⁵² Âl-i 'İmrân, 3/193, A'râf, 7/126, Yûsuf, 12/101.

⁵³ Bu âyetin meâli için bkz. Hayreddin Karaman vdğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007, V, 56.

⁵⁴ Bakara, 2/234, 240, Hac, 22/5, Gâfir, 40/67.

söylenen⁵⁵ sülâsî هَلَكَ fiilidir. Mümin sûresinin 34. âyetinde ﴿وَلَقَدْ جَاءَكُمْ يُوسُفُ مِنْ قَبْلِ الْبَيِّنَاتِ فَمَا زُتُمْ فِي شَكِّ مَا جَاءَكُمْ بِهِ حَتَّى إِذَا هَلَكَ قُلْتُمْ لَنْ يَبْعَثَ اللَّهُ مِنْ بَعْدِهِ رَسُولًا كَذَلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ﴾ “Daha önce Yûsuf da size açık kanıtlar getirmişti. Onun getirdiklerinden de kuşkulanıp duruyordunuz. Nihâyet o ölünce: 'Allâh ondan sonra elçi göndermez,' dediniz. İşte Allâh, aşırı giden, şüpheli kimseleri böyle saptırır.” görüldüğü gibi. Âyetteki هَلَكَ fiilinin anlamı tefsirlerde⁵⁶ مَاتَ (öldü) fiiliyle karşılanmıştır.⁵⁷ Aynı anlam, Nisâ sûresinin 176. âyetinde de ﴿...إِنْ أَمْرُو هَلَكَ لَيْسَ...﴾ “Ölen kişinin çocuğu yok, bir kızkardeşi varsa, bıraktığı malın yarısı o(kızkardeşi)nindir...” söz konusudur.⁵⁸ Bu fiilin muzârisi de, Enfâl sûresinin 42. âyetinde ﴿...لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ وَيَحْيَىٰ مَنْ حَيَّ عَنْ...﴾ “(sizi böyle buluşturdu) ki helâk olan, açık delille helâk olsun; yaşayan da açık delille yaşasın...” geçtiği üzere يَهْلِكُ’dür. Âyetteki مَنْ هَلَكَ ibâresine bazı tefsirlerde⁵⁹ لَيَمُوتَ مِنْ مَاتَ/مُتَّ (ölenin ölmesi için) anlamı verilmiştir. Ayrıca bu fiilin ism-i fâilî هَالِكٌ de, ölümü ifade edebilmektedir. Nitekim Yûsuf sûresinin 85. âyetindeki ﴿قَالُوا تَاللَّهِ تَفْتَأُ تَذْكُرُ يُوسُفَ حَتَّى تَكُونَ حَرَضًا أَوْ تَكُونَ مِنَ الْهَالِكِينَ﴾ “Dediler ki: “Vallahi sen, Yûsuf’u ana ana hasta olacaksın yahut öleceksin!”“ تَكُونَ مِنَ الْهَالِكِينَ” (öleceksin), تَمُوتَ (öleceksin), تَكُونَ مِنْ هَلَكٍ بِالْمَوْتِ (ölerek, ölümle mahvolanlardan

⁵⁵ İbn Fâris, *Mu‘cemü Mekâyîsi’l-luğâ*, (هلك), VI, 62.

⁵⁶ et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, XX, 322; el-Mâtürîdî, *a.g.e.*, IV, 344; el-Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, VII, 148; el-Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, V, 57.

⁵⁷ er-Râğîb el-İsfahânî, âyetten geçen bu هَلَكَ fiilinin *el-Müfredât* kitabından sonraki bir kitapta özel olarak zikredilecek bir anlamının olduğunu belirtmiştir. Diğer yandan *Mu‘cemü’n-Nefâisi’l-kebîr*’de ve Yûsuf Muhammed Rızâ’nın sözlüğünde “Bu fiil, ancak kötü ölüşte söz konusudur. O nedenle büyük peygamberler için kullanılmaz.” açıklamasına yer verilmekle birlikte *Lisânü’l-‘Arab*’da ve diğer malum klasik sözlüklerde fiilin “ölmek” manasının dışında böyle bir bilgiye ulaşılammıştır. er-Râğîb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 544; İbn Manzûr, *a.g.e.*, (هلك), X, 503; Rızâ, *Mu‘cemü’l-‘Arabiyyeti’l-klâsikiyye ve’l-mu‘âsıra*, s. 1684; *Mu‘cemü’n-Nefâisi’l-kebîr*, II, 2134.

⁵⁸ Hâkka sûresinin 29. âyetinde ﴿هَلَكَ عَنِ السُّلْطَانَةِ﴾ “Gücüm (saltanatım) benden yok olup gitti.” geçen هَلَكَ fiili ise, “kaybolup, yok olup gitmek” anlamındadır. Bkz. et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, XXIII, 236.

⁵⁹ Örneğin bkz. et-Taberî, *a.g.e.*, XI, 207; el-Mâtürîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-sünne*, II, 357; es-Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, IV, 362; el-Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, III, 363; el-Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, III, 61.

olacaksın) veya *تَكُونُ مِنَ الْمَيِّتِينَ/الْأَمْوَاتِ* (ölenlerden olacaksın) şeklinde anlamlandırılmıştır.⁶⁰

Bu kökten türetilen if'âl (فُعَال) bâbından أَهْلَكَ fiili de, Mülk sûresinin 28. âyetinde ﴿قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَهْلَكَنِیَ اللَّهُ وَمَنْ مَعِيَ أَوْ رَحِمَنَا فَمَنْ يُجِيرُ الْكَافِرِينَ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ﴾ “De ki: “Baksanıza, eğer Allâh beni ve benimle beraber olanları öldürse de yahut bize acısa da (fark etmez,) kâfirleri acı azâbdan kim kurtarabilir?”” görüldüğü gibi Kur’ân’da bazen Allah’ın can alması anlamında kullanılır.⁶¹

Burada يَفْنَى fiilinin ism-i fâili olan şibh-i fiil فَاِنْ kelimesi üzerinde de durmakta fayda vardır. Cenâb-ı Allah, Rahmân sûresinin 26. ve 27. âyetlerinde ﴿كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ، وَيَبْقَى وَجْهَ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ﴾ “(Yer) Üzerinde bulunan her şey yok olacaktır. Yalnız Rabbinin celâl ve ikrâm sâhibi yüzü bâki kalacaktır.” yeryüzünde bulunanların tamamının, diledikleri hâric semâdakilerin de öleceğini ve kerîm olan zâtından başka kimsenin kalmayacağını haber vermektedir. Zira Rab te’âlâ ve tekaddes, ölmez. Aksine O, asla ölmeyecek diridir. İnsanlar ve cinler, öleceklerdir. Melekler ve arşın taşıyıcıları da. Bir tek ve kahlâr olan Allah, bâkîdir, evvel olduğu gibi âhirdir de. Yine rivâyet edildiğine göre “كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ” âyeti inince melekler, “Yeryüzündekiler öldüler.” demişken “كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ” âyeti nâzil olunca da

⁶⁰ Bkz. et-Taberî, *a.g.e.*, XIII, 304-305; es-Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, V, 249; el-Beğavî, *a.g.e.*, IV, 268; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, Dâru’l-fikr, Beyrut 1401/1981, XVIII, 201; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi’ liahkâmi’l-Kur’ân*, thk. Hişâm Semîr el-Buhârî, Dâru ‘âlemi’l-kütüb, Riyâd 1423/2003, IX, 251; el-Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, III, 174. Buna mukâbil Kasas sûresinin 88. âyetinde ﴿وَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ كُلُّ شَيْءٍ﴾ “Allâh ile beraber başka bir tanrıya yalvarma. O’ndan başka tanrı yoktur. O’nun yüzü(zatı)ndan başka herşey helâk olacaktır. Hüküm O’nundur ve O’na döndürüleceksiniz.” geçen خَالِك ism-i fâili ise, çok daha geniş bir anlama sahiptir ve ona ölüm/mevt anlamı verildiği gibi daha çok da helâk olma anlamı verilir. Burada pek tabii ki Allah, ayrıca cennet ile cehennem ve içindekiler, arş ve kürsü, helâkin hâricinde tutulmuştur. Geniş bilgi için bkz. Ebû’l-Hasen Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Ahmed Ferîd, Dâru’l-kütübîl-’ilmiyye, Beyrut 1424/2002, II, 509; Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-’azîm*, thk. Es’ad Muhammed et-Tayyib, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, Mekke-Riyad 1417/1997, IX, 3028; Ebû’l-Fidâ İsmâîl b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-’azîm*, thk. Sâmî b. Muhammed es-Selâme, II. Baskı, Dâru tayyibe, Riyâd 1420/1999, VI, 261-262; el-Hasen b. Muhammed Nizâmüddîn en-Nisâbü’rî, *Tefsîru Ğarâibi’l-Kur’ân ve reğâibi’l-furkân*, tahrîf: Zekeriyâ ‘Umeyrât, Dâru’l-kütübîl-’ilmiyye, Beyrut 1416/1996, V, 365; Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn es-Seyyid Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî fi tefsîri’l-Kur’âni’l-’azîm ve’s-seb’i’l-mesânî*, Dâru ihyâi’t-türâsi’l-’Arabî, Beyrut tsz.. XX, 130-132.

⁶¹ Yine bkz. Mâide, 5/17. el-Kurtubî, *el-Câmi’ liahkâmi’l-Kur’ân*, VI, 119, XVIII, 221.

“Biz öldük.” demiştir.⁶² Dolayısıyla فَاِنَّ kelimesi de, ölüme işâret etmektedir. حَمْدُ يَحْمَدُ fiilinin ism-i fâili olan şibh-i fiil حَامِد kelimesi de, çoğul olarak Enbiyâ sûresinin 15. âyetinde ﴿فَمَا زَالَتْ تِلْكَ دَعْوَاهُمْ حَتَّىٰ جَعَلْنَاهُمْ حَصِيدًا حَامِدِينَ﴾ “Bu mırıldanmaları sürüp giderken biz onları, biçilmiş (ekin gibi) yaptık, sönüp gittiler.” geçmektedir. Birçok tefsirde bu kelimeye مَيِّتِينَ (ölüler) anlamı verilmiştir. Onlar, ateşin söndüğü gibi sönmüşlerdir, ölmüşlerdir ve hareket etmeyen ölüler durumundadırlar. Burada yaşamın sönmesi, ateşin sönmesine benzetilmiştir. Nitekim ölene de ateşin sönmesine benzetilerek “قَدْ طَفِيَ” (Sönmüştür/ölmüştür.) denir.⁶³ Canlı parlayan ve ışıldayan ateşe, ölü ise küle benzer.⁶⁴ حَمْدُ يَحْمَدُ fiilinin ism-i fâili olan هَامِدَةٌ kelimesi, Hac sûresinin 5. âyetinde ﴿...وَتَرَى الْأَرْضَ هَامِدَةً فَإِذَا أَنزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَأُتْبِتَتْ مِنْ كُلِّ رَوْحٍ بِحِجِّ﴾ “...Yeri de kurumuş, ölmüş görürsün. Fakat biz onun üzerine suyu indirdiğimiz zaman titreşir, kabarır ve her güzel çifti bitirir.” yer almaktadır. Buradaki هَامِدَةٌ, “ateş kül oldu” anlamındaki مَكْدَتِ النَّارِ dandır ve “ölü, kuru” anlamındadır. Yine “hiçbir şey bitirmeyen kuru, söndüğü zaman ateş gibi ölü ve kuru” anlamlarındadır.⁶⁵

⁶² Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, XXIX, 105-108; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, II, 177, 360, VII, 494; en-Nîsâbü'rî, *Tefsîru Ğarâibi'l-Kur'ân*, VI, 230.

⁶³ Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm*, thk. 'Âdil Ahmed Abdülmevcûd vdğr., Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut 1413/1993, II, 364; el-Beğavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, V, 312; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, XII, 147; el-Mâverîdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, III, 439-440; Ebü'l-'Abbâs Ahmed b. Muhammed İbn 'Acîbe, *el-Bahru'l-medîd fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*, II. Baskı, Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut 1423/2002, II, 335-336.

⁶⁴ Yâsîn sûresinin 29. âyetinde yer alan خَامِدُونَ kelimesinde de aynı durum söz konusudur. Bkz. el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, IV, 267; Ebü'l-Berekât Abdullâh b. Ahmed en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, thk. Yûsuf Ali Büdeyevî, Dâru'l-kelimi't-tayyib, Beyrut 1419/1998, III, 101; Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl fî me'âni't-tenzîl*, tashih Muhammed Ali Şâhîn, Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut 1415/1995, III, 222; İbn 'Âdil, *el-Lübâb*, XIII, 459; XVI, 201; ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, (خد), VIII, 66.

⁶⁵ Bkz. Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, II, 376; el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-sünne*, III, 358; Ebü'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm*, II, 386; el-Beğavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, V, 367; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, V, 408; el-Kurtubî, *el-Câmi' liahkâmi'l-Kur'ân*, XII, 13; el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, IV, 65; en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, II, 429; Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, Dâru'l-fikr, Beyrut 1403/1983, III, 437. Yine Hâkka sûresinin 27. âyetinde ﴿يَا أَيُّهَا كَاتِبُ النَّاسِ﴾ “Keşke (ölüm) işimi bitirmiş olsaydı!” dünyadaki ölüme işâret edilir. Âyetin bağlamına göre ilgili kişi, ölümü ve hesap için diriltilmemeyi temennî etmektedir ve dünyadaki hiçbir şey, ona ölümden daha sevimsiz gelmemiştir. النَّاسِ, “bitiren, kesen” anlamına geldiği gibi aynı zamanda “sonrasında hayat bulunmayan ölüm”dür. Bu durumda o şahıs, “Keşke dünyadaki

4. Kur'ân'da Ölümle İlgili Olarak Geçen Diğer Fiiller

Ecel geldiğinde ölümün kaçınılmazlığı, Münâfikûn sûresinin 11. âyetinde ﴿وَلَنْ يُؤَخِّرَ اللَّهُ نَفْسًا إِذَا جَاءَ أَجَلُهَا وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ﴾ “*Allâh, süresi dolan hiçbir canı ertelemez. Allâh, yaptıklarınızı haber alandır.*” ve Nahl sûresinin 61. âyetinde ﴿وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِظُلْمِهِمْ مَا تَرَكُوا عَلَيْهَا مِنْ ذَاتِهِ وَلَكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَإِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْذِنُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَعِدُّونَ﴾ “*Eğer Allâh, insanları, yaptıkları (her) haksızlıkla cezâlandırırsaydı, yeryüzünde tek canlı bırakmazdı. Fakat onları takdir edilen bir süreye kadar erteler. Süreleri geldiği zaman da bir sâat dahi ne geri kalırlar, ne de ileri geçerler (derhal mahvolup giderler).*” ifâde edilirken ﴿جَاءَ أَجَلُهَا﴾ (Eceli geldi, süresi doldu.) ve ﴿جَاءَ أَجَلُهُمْ﴾ (Ecelleri/süreleri geldi.) ibâreleri, gözler önündedir.⁶⁶ Diğer yandan Yûnus sûresinin 11. âyetinde ﴿وَلَوْ يُعَجِّلُ اللَّهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ لَفُضِّي لَهُمْ أَجَلُهُمْ فَتَذَرُ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ﴾ “*İnsanların, hayrı acele istemeleri gibi, Allâh da onlara şerri acele verseydi, süreleri hemen bitirilmiş olurdu. Ama biz, bizimle buluşmayı ummayanları bırakırız, azgınlıkları içinde*

ölümüm, sonrasındaki her şeyi bitirici ve hayatı kesici olsaydı.” veya “Keşke o, sonrasında hayat bulunmayan bir ölüm olsaydı.” demektir. Bkz. et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXIII, 235; es-Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-beyân*, X, 31; el-Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, VIII, 212; Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib İbn 'Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed, *Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye*, Beyrut 1422/2001, V, 360; el-Kurtubî, *el-Câmi' liahkâmi'l-Kur'ân*, XVIII, 271; el-Hâzin, *Lübâbü't-te'vil*, IV, 336; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, VIII, 215; en-Nisâbü'rî, *Tefsîru Garâibi'l-Kur'ân*, VI, 349-350; Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir es-Süyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî, Merkezü hicr li'l-buhûs ve'd-dirâsâti'l-'Arabiyye ve'l-İslâmiyye, Kâhire 1424/2003, XIV, 679. Yine ism-i fâillerden devam edersek Hâkka sûresinin 8. âyetine ﴿فَهَلْ تَرَىٰ لَهُمْ مِنْ نَاقَةٍ﴾ “*Onlardan hiç geri kalan görüyor musun?*” bakmak gerekir. Tefsirlere bakıldığında görülen şudur: Âyete “Onlardan hiç kalan bir can/kişi veya topluluk görüyor musun?”, “Onlardan hiç kimse kalmadı.” anlamı verildiği gibi فَاعِلَةٌ, نَاقِيَةٌ anlamında bir mastar kabul edilerek “Sen, hiç onların kaldığını görüyor musun?” anlamı da verilmiştir. Dolayısıyla bu âyet, onların ölümlü olduklarına bir işârettir. Bkz. Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, III, 393; el-Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, VIII, 208; el-Kurtubî, *el-Câmi' liahkâmi'l-Kur'ân*, XVIII, 261; el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, V, 239; Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî, *Tefsîru'l-Bahri'l-muhit*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd vdğr., *Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye*, Beyrut 1413/1993, VIII, 316. Ayrıca Hâkka sûresinin 7. âyetinde ﴿...فَتَرَى الْقَوْمَ فِيهَا صَرْعَىٰ...﴾ “*...o kavmi orada serilmiş görürsün...*” zikredilen فَعِيل anlamındaki فَعِيل vezinli صَرْعَى (yere vurulmuş ve çarpılmış)in çoğulu صَرْعَى ya da مَوْتَى/أَمْوَات (ölüler) anlamı verilebilmektedir. Bkz. Mukâtil b. Süleymân, *a.g.e.*, III, 392.

⁶⁶ Bkz. A'râf, 7/34, Yûnus, 10/49, Hicr, 15/5, Müminûn, 23/43, Sebe, 34/30, Fâtır, 35/45. Bu dipnotta yer verilen âyetler, ümmetler ve kavimlerle ilgilidir. Yine eccl-i müsemma için bkz. En'âm, 6/60.

bocalar, dururlar." geçen *أَجَلُهُمْ* *إِلَيْهِمْ* ibâresine "helâk olurlardı, ölüm/ecel onlara çabucak getirilirdi, canları alınır/imâte edilirler ve helâk edilirlerdi, helâkleri tamamlanır ve hepsi ölürdü..." gibi anlamlar verilmiştir.⁶⁷ Nitekim kendisine ölümünün takdir edildiği süreyi bitirdi ve helâk oldu/öldü" anlamındadır.⁶⁸

Ölüme yakın veya çok yakın olma durumu, Vâkı'a sûresinin 83. âyetinde⁶⁹ ﴿فَلَوْلَا إِذَا بَلَغَتِ الْحُلُقُومَ﴾ "*Ya can boğaza dayandığı zaman?*", Kıyâmet sûresinin 26. âyetinde⁷⁰ ﴿كَلَّا إِذَا بَلَغَتِ الرَّاقِيَ﴾ "*Hayır, ne zaman ki can, köprücük kemiklerine dayanır,*" ve Kıyâmet sûresinin 29. ve 30. âyetlerinde ﴿وَأَتَقَفَتِ السَّاقُ﴾ "*Ve bacak bacağa dolaşır. İşte o gün, sevk Rabbinedir (can, Allâh'ın huzûruna sevk edilir).*" ifâde edilirken ﴿بَلَغَتِ الْحُلُقُومَ﴾ (Can, boğaza dayandı.), ﴿بَلَغَتِ الرَّاقِيَ﴾ (Can, köprücük kemiklerine dayandı.)⁷¹ ve ﴿أَتَقَفَتِ السَّاقُ﴾ (Bacak bacağa dolaştı.)⁷² ibâreleri dikkat çekicidir. Ölüm karşısındaki çaresizlik, Vâkı'a sûresinin 87. âyetinde ﴿تَرْجِعُونَهَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ "*(Bu sözünüzde doğru iseniz) o(çıkımakta olan ca)nı geri döndürsenize!*" ve Hâkka sûresinin 46. ve 47. âyetlerinde ﴿ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ، فَمَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ﴾ "*Sonra onun can damarını keserdik. Sizden hiç kimse buna engel olamazdı.*"⁷³ ifâde edilirken de ﴿تَرْجِعُونَهَا﴾ (Onu (çıkımakta olan canı) geri döndürsenize.), ﴿لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ﴾ (Onun can damarını keserdik.) ve ﴿فَمَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ﴾ (Sizden hiç kimse buna engel

⁶⁷ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 129; es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, V, 122; el-Beğavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, IV, 124; Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl*, thk. 'Âdil Ahmed Abdülmevcûd vdğr., Mektebetü'l-'ubeykân, Riyâd 1418/1998, III, 118; el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, III, 106; İbn 'Âdil, *el-Lübâb*, X, 276; eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, II, 428; el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, XI, 78.

⁶⁸ el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, XI, 78.

⁶⁹ Vâkı'a sûresinin 84. ve 85. âyetleri ise, şöyledir: ﴿وَأَنْتُمْ حِينِيذٍ تَنْظُرُونَ، وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْكُمْ وَلَكِنْ لَا تُبْصِرُونَ﴾ "*Ki siz de o zaman (can çekişen kimseye) bakıp durursunuz. Biz ona sizden daha yakınız, fakat siz görmezsiniz.*"

⁷⁰ Kıyâmet sûresinin 27. ve 28. âyetleri ise, şöyledir: ﴿وَقِيلَ مَنْ رَاقٍ، وَظَنَّ أَنَّهُ الْفِرَاقُ﴾ "*Ve (başında bulunanlar tarafından): "Kim afsun yapar acaba?" denir ve kendisi artık bunun, ayrılık zamanı olduğunu anlar.*"

⁷¹ Sözlüklerde *بَلَغَتْ رُوحَهُ الرَّاقِيَ* ölümün eşiğine geldi, ölüme yakın oldu, ruhu/canı ölümle karşı karşıya kaldı anlamlarındadır. Yine bu *بَلَغَتْ رُوحَهُ الرَّاقِيَ* ölüme çok yakın olmaktan kinayedir.

⁷² Aslında bacak bacağa dolaşmak deyimi, ölüm vs. ile karşılaşmaktan korkulduğunda kullanılmaktadır. Bkz. Rızâ, *Mu'cemü'l-'Arabiyyeti'l-klâsikiyye ve'l-mu'âsıra*, s. 846.

⁷³ *الْوَتِينَ*, şah damarıdır ve kesildiğinde sâhibi ölür. Bkz. ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 204; en-Nîsâbü'rî, *Tefsîru Ğarâibi'l-Kur'ân*, VI, 352.

olamaz.) ibâreleri karşımıza çıkar. Bunun yanı sıra ölüm geldiği (can boğaza dayandığı) an onun ayrılık olarak anlaşılması, Kıyâmet sûresinin 28. âyetinde ﴿وَوَظَنَ أَنَّهُ الْفِرَاقُ﴾ “Ve kendisi artık bunun, ayrılık zamanı olduğunu anlar,” gözler önüne serilir.

Kur’ân’da ölümün gelmesini ifâde eden diğer fiillere bakıldığında Müddessir sûresinin 47. âyetindeki ﴿حَتَّىٰ أَتَانَا الْيَقِينُ﴾ “İşte böyle iken ölüm bize gelip çattı.” ﴿حَتَّىٰ أَتَانَا الْيَقِينُ﴾ ibâresi⁷⁴ görülür. Ölüme يَقِين denmiştir, çünkü onun her yaratılmış canlıya geleceği, onu yakalayacağı kesinlikle bilinmektedir.⁷⁵ Burada إِنِّين (gelme)ın yakîn (ölüm)e isnât edilmesinden gâye, onun canlıya yöneldiğini ve ulaşmak istediğini bildirmektir.⁷⁶ Kısacası ilgili ibâre, “kesin olarak bilinen/kaçınılmaz ölüm sana gelinceye kadar, sen ölünceye kadar” anlamlarını taşımaktadır.⁷⁷ Hadîd sûresinin 14. âyetinde ﴿...وَعَزَّزْتُكُمُ الْأَمَانِيَّ حَتَّىٰ جَاءَ﴾ “...kuruntular sizi aldattı. Allâh’ın emri (ölüm) gelinceye kadar (böyle hareket ettiniz,) o çok aldattıcı (şeytân,) sizi Allâh’ın affı ile aldattı.” yer alan ﴿جَاءَ أَمْرُ اللَّهِ﴾ ibâresindeki ﴿أَمْرُ اللَّهِ﴾ (Allah’ın emri)a, tefsirlerin çok büyük bir kısmında⁷⁸ ölüm karşılığı verilmiştir ki bu durumda ibâre, “ölüm geldi” anlamındadır. Tekâsür sûresinin 2. âyetindeki ﴿حَتَّىٰ زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ﴾ “Nihâyet kabirleri ziyaret ettiniz (kabre girinceye kadar mal artırmağa çalıştınız).” ﴿زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ﴾ ibâresi de, gerçekten bu bağlamda dikkat çekicidir. Bu ibâre için tefsirlerde ﴿حَتَّىٰ مِتُّمُ﴾ (Nihâyet öldünüz.), ﴿حَتَّىٰ أَتَاكُمُ الْمَوْتُ﴾ (Nihâyet size ölüm geldi.) ve ﴿صِرْتُمْ إِلَى الْمَقَابِرِ بَعْدَ الْمَوْتِ﴾ (Öldükten sonra kabirlere vardınız.)⁷⁹ anlamları da verilmiştir. Ölüncü de kabirlerde ziyaretçi oldunuz ki oralardan ziyaretçinin evine döndüğü gibi cennet veya cehennem karşılıklarıyla dönersiniz. Nasıl ziyâretçi, bir saat/süre ziyâret edip ayrılındır işte ölü de, kabrinde kalabilir

⁷⁴ Yine bkz. Hicr, 15/99.

⁷⁵ Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, XXX, 211; el-Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, V, 263; İbn ‘Âdil, *el-Lübâb*, XIX, 535.

⁷⁶ Ebüssuûd Muhammed b. Muhammed el-‘İmâdî, *İrşâdü’l-‘akli’s-selîm ilâ mezâye’l-kitâbi’l-kerîm*, thk. Abdülkâdir Ahmed ‘Atâ, Mektebetü’r-Riyâzi’l-hadîse, Riyad tsz., V, 426; el-Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, XXIX, 133.

⁷⁷ et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, XXIII, 452; el-Mâverîdî, *en-Nüket ve’l-‘uyûn*, VI, 148; el-Kurtubî, *el-Câmi’ liahkâmi’l-Kur’ân*, XIX, 88.

⁷⁸ el-Beğavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, VIII, 36; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 47; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, XXIX, 227-228; el-Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, V, 187; en-Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, III, 437; İbn ‘Âdil, *el-Lübâb*, XVIII, 475.

⁷⁹ Bunun gibi “Gerçekten ölüleri ziyâret ettiniz.” anlamı da muhtemeldir. el-Mâtürîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-sünne*, V, 513.

ve oradan hesap yerine gider. Hatta ölen kimseye de "زَارَ قَبْرَهُ وَزَارَ رُؤْسَهُ" (Kabirini ziyâret etti.) denir.⁸⁰ Diğer yandan En'âm sûresinin 158. âyetinde ﴿هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ أَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ أَوْ يَأْتِيَ بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ...﴾ (İnanmak için) ille meleklerin gelmesini, yahut Rabbinin gelmesini ya da Rabbinin bazı âyetlerinin gelmesini mi bekliyorlar?...” yer alan أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ ibâresiyle kastedilen de, meleklerin veya ölüm meleklerinin veya ruhları kabzetmeye mahsus Azrâîl'e eşlik eden ölüm meleklerinin onlara ruhlarını kabzetmek için gelmeleri, onlara ölümü getirmeleri ve ruhlarını kabzetmeleridir.⁸¹

Canın çıkmasını ifâde eden fiil, Tevbe sûresinin 55. âyetinde ﴿فَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِمَا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَزَهِقَ أَنْفُسَهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ﴾ “Onların ne malları, ne de evlâdları seni imrendirmesin. Allâh bunlarla onlara dünyâ hayâtında

⁸⁰ Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, XXXII, 77; el-Kurtubî, *el-Câmi' liahkâmi'l-Kur'ân*, XX, 169-170; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'azîm*, VIII, 472-473; en-Nisâbü'rî, *Tefsîru Ğarâibi'l-Kur'ân*, VI, 555; eş-Şirbînî, *es-Sirâcü'l-münîr*, IV, 581.

⁸¹ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, X, 11-12; es-Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-beyân*, IV, 207; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 415; el-Kurtubî, *a.g.e.* VII, 144; en-Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, I, 550; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *Tefsîru'l-Bahri'l-muhîr*, IV, 258; el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, VIII, 62. Yine Cin sûresinin 22. âyeti ﴿قُلْ إِنِّي لَنْ يُخْرِجَنِي مِنَ اللَّهِ أَحَدٌ وَلَنْ أَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَدًا﴾ “De ki: “Beni Allâh'(ın azâbı)ndan hiç kimse kurtaramaz ve ondan başka sığınacak kimse bulamam” için tefsirlerde genellikle “Allah’a isyan edersem O’nun azâbını benden kimse def edemez, engelleyemez.” yorumu yapılsa da bazı tefsirlerde “Allah, onun hakkında hastalık, ölüm vs. bir durum dilerse bunu ondan kimse engelleyemez.” yorumu yapılmıştır ki o da, yine ölümle ilgili görülebilir. Bkz. ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 234; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *Tefsîru'l-Bahri'l-muhîr*, VIII, 347. Burada bir başka âyete de değinmekte fayda vardır. Yûsuf sûresinin 107. âyetinde yer alan “تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً” ibâresi, tefsirlerin birçoğunda “kıyâmetin onlara ansızın gelmesi” anlamında değerlendirilirken bir tefsirde “ölümün onlara ansızın gelmesi” manasıyla ele alınmış ve bu bağlamda bir hadise de yer verilmiştir. Bkz. İsmâîl Hakkı Bursevî/el-Burûsevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, el-Matba'atü'l-Osmâniyye, Derse'âdet 1306 h., II, 215. Diğer yandan Arapça'da جَلَسْتُ عِنْدَكَ سَاعَةً مِنَ النَّهَارِ (Senin yanında gündüz az bir süre oturdum.) denir ki daha sonra o, kıyâmet gününün ismi için isti'âre yapılmıştır. ez-Zeccâc'a göre Kur'ân'ın tamamındaki السَّاعَةُ'in anlamı, kıyâmetin kopacağı vakittir. Kıyâmetin büyük bir işin meydana geleceği hızlı bir saat olduğunu ifâde etmek istiyor. Kıyâmete kopacağı vaktin yani sürenin azlığı dolayısıyla sâ'at ismi verilmiştir. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (سوع), VIII, 169. Yine Mümin/Ğâfir sûresinin 18. âyetinde ﴿وَأَنْذَرْنَاهُمْ يَوْمَ الْأَرْفَةِ إِذِ الْقُلُوبُ لَدَى الْحَنَاجِرِ كَاطِمِينَ مَا لِلظَّالِمِينَ﴾ “Onları yaklaşan güne karşı uyar. Zira (o gün) yürekler, (korkudan âdetâ yerinden sökülüp) gırtlaklara dayanmıştır; (kederlerini) yutkunur dururlar. Zâlimlerin ne bir dostu, ne de sözü tutulur bir aracıları yoktur.” geçen الْأَرْفَةِ için üç farklı görüş ortaya konmuştur. Birincisi, âzife günü kıyâmet günüdür. İkinci âzife günüyle kastedilen, âzife vaktidir ki o, onların cehenneme girmek için acele etmeleri, ona koşmalarıdır. Üçüncü görüş ise, âzife günü ölüm günüdür ve ecelin gelmesidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. el-Mâverdî, *en-Nuket ve'l-'uyûn*, V, 149; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, XXVII, 50-51; eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, IV, 485-486.

Kişinin alınıp götürülmesi, Zuhruf sûresinin 41. âyetinde ﴿فَإِذَا نَذَرْنَا بِكَ﴾
﴿فَإِذَا نَذَرْنَا بِكَ﴾ “Ya biz seni alıp götürdükten sonra onlardan üç alırsın.” olduğu

⁸³ Bu âyetle ilgili iki farklı yorumu sunmak istiyoruz. İlk yorum, şöyledir: Melekler, o kâfirlerin canlarının bedenlerinden çıkması için onlara vurarak ellerini uzatırlar. O nedenle onlara “canlarınızı çıkarın” derler. Bunun sebebi, şudur: Kâfire ölüm geldiğinde melekler, ona azap, ceza, bukağalar, zincirler, cehennem ve Rahman’ın gazabı müjdesini verince kâfirin rûhu, bedeninde dağılır ve çıkmayı kabul etmez. Dolayısıyla melekler, kâfirlerin ruhlarının bedenlerinden çıkması için onlara “canlarınızı çıkarın...” diyerek vururlar. Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ânîl-‘azîm*, III, 302. Diğer yorum ise, şöyledir: Onların ruhlarını bedenlerinden çıkarmaya güçleri yetmez. Öyleyse bu hitabın faydası, anlamı nedir? Kastedilen şudur: Zâlimler, cehenneme girdiklerinde âhirette gamerât-ı mevte (orada kendilerine isâbet edecek şiddetli, sıkıntılı durumlar, zorluklar ve azaplar) vardıklarında ve melekler de azapla ellerini uzatıp onlara gücünüz yetiyorsa canlarınızı bu şiddetli azaptan çıkarın derken bir görseydin. Bkz. en-Nisâbü’rî, *Tefsîru Garâibi’l-Kur’ân*, III, 122.

gibi ölmeyi ifâde etmektedir. Zira birçok tefsirde⁸⁴ buradaki نَذَّهَبَ بِكَ, “ruhu kabzetme, canı alma” anlamında قَبَضْنَاكَ ile karşılanmıştır.⁸⁵

Allah’a döndürülmek, En’âm sûresinin 62. âyetinde ﴿ثُمَّ رُدُّوا إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمُ الْحَقِّ﴾ “Sonra o(ca)nlar, gerçek Tanrıları olan Allah’a döndü(rülüp götü)rülürler. Doğrusu hüküm, yalnız O’nundur; O hesap görenlerin en çabuğudur.” görüldüğü gibi ölmeye işâret etmektedir. Burada ﴿ثُمَّ رُدُّوا إِلَى اللَّهِ﴾ ibâresinde döndürülenlerle kastedilen, melekler veya kullar (insanlar)dır ve onlar, ölümle Allah’a döndürülürler.⁸⁶ Bununla birlikte Allah’a dönmek ve döndürülmekle ilgili diğer âyetler incelendiğinde o fiillerin genelde ölümden sonrasıyla, kıyâmet günüyle ve âhiretle alakalı olduğuna değinilir.⁸⁷ Bu arada Kasas sûresinin 85. âyetinde ﴿إِنَّ الَّذِي فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لَرَأْدُكَ إِلَى

⁸⁴ Örneğin bkz. ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, V, 445; el-Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, V, 91.

⁸⁵ Diğer yandan Nisâ sûresinin 133. âyetinde ﴿إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ أَهْلُهَا النَّاسُ وَيَأْتِ بِآخَرِينَ وَكَانَ اللَّهُ عَلَى ذَلِكَ قَدِيرًا﴾ “Ey insanlar, (Allâh) dilerse sizi götürür ve başkalarını getirir. Allâh, bunu yapabilir.” yer alan if’âl bâbindan اَذْهَبَ’nin muzârisi يَذْهَبُ da, götürmek anlamındadır, fakat burada daha geniş bir anlam çerçevesine sahiptir ve اِهْلَاك (helâk etmek)le ilgilidir yani âyet, “Allah, sizi helâk etmek sûretiyle götürür ve başka insanları getirir.” anlamındadır. Bunun yanı sıra ilgili fiil, “ölümle/mevtle sizi götürür” şeklinde yorumlandığı gibi âyette yetki sahibi olup halkı içinde adâletle hareket etmeyen veya âlim olup ilmiyle amel etmeyen ve insanlara nasihat etmeyen herkesin korkutulup uyarıldığına, bu bağlamda da anlamın “sizi götürür ve sizden başkasını getirir” şeklinde olduğuna da değinilir. Bkz. et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, VII, 581-582; el-Beğavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, II, 298; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 161; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, XI, 72; el-Kurtubî, *el-Câmi’ liahkâmi’l-Kur’ân*, V, 409; el-Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, II, 102; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, II, 432. Yine İbrâhîm sûresinin 19. âyetinde ﴿إِنَّمَا تَرَى أَنَّ اللَّهَ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ إِنَّ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ﴾ “Allâh’ın, gökleri ve yeri hak(ve hikmet) ile yarattığını görmedin mi? Dilerse sizi götürür ve yepyeni bir halk getirir.” geçen bu fiil, İbn Abbâs tarafından نَجَّى fiiliyle karşılanmıştır. İbn Abbâs’a göre bu hitap, Mekke kâfirleriyle ilgilidir, yani Allah, “Ey kâfirler topluluğu! Sizi imâte ederim (öldürürüm/canınızı alırım), sizden daha hayırlı, daha itâatkâr bir kavim/topluluk yaratırım.” demek istiyor. Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, XIX, 108. Yine bkz. Fâtır, 35/16.

⁸⁶ el-Beğavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, III, 152; İbn ‘Âdil, *el-Lübâb*, VIII, 198.

⁸⁷ Örneğin bkz. Tevbe, 9/94, Kehf, 18/36, 87, ‘Ankebût, 29/21, Fussilet, 41/50. Yine İnşikâk sûresinin 14. âyetinde ﴿إِنَّهُ ظَنَّ أَنْ لَنْ يَخُورَ﴾ “O, hiç (Rabbine) dönmeyeceğini sanmıştı.” geçen اَنْ لَنْ يَخُور ya *el-Âlûs’ın* tefsirinde “âhireti yalanladığından Allah’a dönmeyeceğini, ölmeyeceğini” anlamı verilirken diğer tefsirlerde ağırlıklı olarak “Allah’a dönmeyeceğini ve öldükten sora diriltilmeyeceğini, diriltilmiş canlı olarak dönmeyeceğini ve hesaba çekilmeyeceğini, diriltilmeyi yalanladığından hesap ve ceza için diriltilmeyeceğini, âhirete dönmeyeceğini ve diriltilmeyeceğini, sevinç durumunun aksine dönmeyeceğini...” anlamları verilmiştir. Bkz. et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, XXIV, 242-243; es-Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, X, 160; el-Beğavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, VIII, 375; İbnü’l-Cevzî, *Zâdû’l-mesîr*, IX, 65; el-Kurtubî, *el-Câmi’ liahkâmi’l-Kur’ân*, XIX, 273; el-Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, V, 298; en-

﴿...مَعَادٍ﴾ “Kur’ân’ı sana (indiren ve) gerekli kılan (Allâh), elbette seni varılacak yere döndürecektir...” yer alan مَعَاد kelimesine tefsirlerde Mekke, cennet, kıyâmet anlamları verildiği gibi mevt/ölüm anlamı da verilmiştir. Diğer yandan Fahrudîn er-Râzî’ye göre Fecr sûresinin 27. ve 28. âyetlerinde ﴿يَا أَيُّهَا﴾ Ey huzûra eren nefis! Râzî edici ve râzî edilmiş olarak Rabbine dön!” huzura eren nefse yöneltilen اِرْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكَ (Rabbine dön) sözüyle ölümün kastedildiğinde şüphe yoktur.⁸⁸ Bazılarına göre ilgili rivâyetlere de istinâden bu söz, ölüm anında söylenirken diğer bazılarına göre de diriltirme sırasında söylenecektir.⁸⁹

Rabbe gelmeyi ifâde eden âyetlere bakıldığında örneğin Tâhâ sûresinin 74. ve 75. âyetlerinde ﴿إِنَّهُ مَن يَأْتِ رَبَّهُ مُجْرِمًا فَإِنَّ لَهُ جَهَنَّمَ لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَىٰ، وَمَنْ يَأْتِهِ﴾ “Kim Rabbine suçlu olarak gelirse onun için

Nisâbûrî, *Tefsîru Ğarâibi'l-Kur’ân*, VI, 470; eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, V, 407; el-Âlûsî, *Rûhu'l-me’ânî*, XXX, 81. Bu bağlamda yine bkz. Kasas, 28/39. Yûnus sûresinin 56. âyetinde ﴿هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَاللَّهُ يُرْجِعُونَ﴾ “O, yaşatır, öldürür ve siz O’na döndürülüp götürüleceksiniz.” yer alan وَاللَّهُ يُرْجِعُونَ sözünden sonra örneğin bir tefsirde “Ölümünden sonra, Allah, sizi âhirette karşılıklıdır.” açıklamasına yer verilir yani “Siz ölümünden sonra Allah’a döndürüleceksiniz ve O da, sizi âhirette karşılıklıdır.”. Bkz. Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, II, 96. Allah’a dönüşle ilgili olarak Bakara sûresinin 281. âyetine de ﴿وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ﴾ “Şu günden sakının ki, o gün Allah’a döndürüleceksiniz, sonra herkese kazandığı tastamam verilecek ve onlara haksızlık edilmeyecektir.” değinmekte fayda vardır. *el-Bahru'l-muhîr*’te geçtiğine göre burada günle kastedilen, cumhûra göre kıyâmet günüdür, bazılarına göre de ölüm günüdür, fakat birincisi Allah’ın “ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ” sözü dolayısıyla daha açıktır. Anlam, “Allah’ın hükmüne ve kesin kararına” şeklindedir. Fahrudîn er-Râzî’ye göre Allah’a dönüşle yer ve yönle alâkalı durum kastedilmez, çünkü o, Allah için imkânsızdır. Yine Allah’a dönüşle O’nun ilmine ve hıfzına dönüş de kastedilmez, zira onlar nerede olurlarsa olsunlar Allah, onlarla birliktedir, fakat Kur’ân’da geçen her “تُرْجَعُونَ إِلَى اللَّهِ” sözünün iki manası vardır. Birincisi, insanın sırasıyla üç hâlinin olmasıdır. İlk hâl, onların annelerinin karınlarında olmaları (fayda ve zarar verme gücüne sâhip değillerdir, aksine onlar hakkında tasarruf eden, ancak Allah’tır) , ikinci hâl, annelerinin karınlarından çıkmalarından sonraki durumları (burada başlangıçta, işin başında onların durumlarını düzeltmeyi üstlenen, ebeveynidir, bundan sonra onlar, zâhir hükmünde birbirleri hakkında tasarruf ederler) ve üçüncü hâl de, ölümünden sonrasidir. Burada gerçekte zâhiren onlar hakkında tasarruf eden, ancak Allah’tır. Sanki insan, dünyadan çıktıktan sonra dünyaya girmeden önce olduğu hâl üzere dönmüştür. İşte bu, Allah’a dönüşün anlamıdır. İkincisi de, burada kastedilen, onların Allah’ın kendileri için hazırladığı sevap veya cezâyâ dönmeleridir. Her iki tevîl de, güzeldir ve lafza uygundur. Fahrudîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, VII, 113; el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, I, 163; Ebû Hayyân el-Endelûsî, *Tefsîru'l-Bahri'l-muhîr*, II, 356.

⁸⁸ Fahrudîn er-Râzî, *a.g.e.*, IX, 93.

⁸⁹ et-Taberî, *Câmi’u'l-beyân*, XXIV, 396-397; es-Sa’lebî, *a.g.e.*, X, 203-204; el-Begavî, *Me’âlimü't-tenzîl*, VIII, 423-424.

cehennem vardır; orada ne ölür ne de yaşar. Kim de iyi işler yapmış bir mü'min olarak O'na gelirse, işte onlar için de yüksek dereceler vardır.” “Rabbine gelir” anlamındaki مَنْ يَأْتِ رَبَّهُ مُجْرِمًا fiili görülür. Me’âlimü’t-tenzîl’de⁹⁰ âyette geçen مَنْ يَأْتِ رَبَّهُ مُجْرِمًا ibâresine “kim şirk üzere ölürse” ve مَنْ يَأْتِ رَبَّهُ مُؤْمِنًا ibâresine de “kim îmân üzere ölürse” anlamı verilmiştir. Buna mukâbil İbn Kesîr tefsîrinde⁹¹ مَنْ يَأْتِ رَبَّهُ مُجْرِمًا ibâresine “kim Kıyâmet günü Allah’la mücrim olarak karşılaşır” ve مَنْ يَأْتِ رَبَّهُ مُؤْمِنًا ibâresine de “kim âhiret günü Rabbiyle inanmış bir kalple karşılaşır” anlamı verilmiştir.

“Gelip geçmek” anlamındaki خَلَا fiili de, aslında Kur’ân’da bazı âyetlerde ölüme işâret etmektedir. Örneğin Âl-i ‘İmrân sûresinin 144. âyetinde ﴿وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ...﴾ “Muhammed, sadece bir elçidir. Ondan önce de elçiler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür veya öldürülürse siz ökçelerinizin üzerinde geriye mi döneceksiniz? ...” zikredilen قَدْ خَلَتْ fiili, Hz. Muhammed (s.a.v.)’den önceki diğer peygamberlerin ömürleri, yaşam süreleri bittiğinde öldüklerini, Allah’ın ruhlarını kabzettiğini ifâde etmektedir ki aynı durum Hz. Peygamber için de geçerlidir.⁹²

Tûr sûresinin 45. âyetinde ﴿فَذَرْنَهُمْ حَتَّى يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي فِيهِ يُصْعَقُونَ﴾ “Korkudan bayılacakları günlerine kavuşuncaya kadar bırak onları.” yer alan يُصْعَقُونَ meçhul fiili de, birçok tefsirde يَمُوتُونَ (ölecekler) fiiliyle karşılanmıştır.⁹³ Yine

⁹⁰ el-Begavî, Me’âlimü’t-tenzîl, V, 286.

⁹¹ İbn Kesîr, Tefsîru’l-Kur’ânî’l-‘azîm, V, 305-306.

⁹² Bkz. et-Taberî, Câmi’u’l-beyân, VI, 96-97. Diğer yandan Tâhâ sûresinin 99. âyetinde ﴿كَذَلِكَ نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِ مَا قَدْ سَبَقَ وَقَدْ آتَيْنَاكَ مِنْ لَدُنَّا ذِكْرًا﴾ “Böylece sana geçmişlerin haberlerinden bir miktar anlatıyoruz. Gerçekten sana katımızdan bir Zikir (geçmiş olaylardan bir anı) verdik.” yer alan مَا قَدْ سَبَقَ et-Taberî’nin tefsirinde “senden önce geçmiş şeyler” ve es-Sa’lebî’nin tefsirinde “geçmiş işler” anlamı verilirken el-Beyzâvî’nin tefsirinde “geçmiş işler/olaylar ve ölüp giden ümmetler”, en-Nesefî’nin tefsirinde “geçmiş ümmetler” ve Zâdû’l-mesîr’de de مَنْ مَضَى yani “geçip gidenler” anlamı verilmiştir. Bkz. et-Taberî, Câmi’u’l-beyân, XVI, 158; es-Sa’lebî, a.g.e., VI, 260; İbnü’l-Cevzî, Zâdû’l-mesîr, V, 320; el-Beyzâvî, Envâru’t-tenzîl, IV, 38; en-Nesefî, Medârikü’t-tenzîl, II, 382.

⁹³ Bkz. el-Mâtürîdî, Te’vîlâtü Ehli’s-sünne, IV, 600; Ebü’l-Leys es-Semerkindî, Bahru’l-‘ulûm, III, 286; Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, Tefsîru’l-Kuşeyrî, el-Mektebetü’t-tevfîkiyye, Kâhire 1419/1999, VI, 44; el-Begavî, Me’âlimü’t-tenzîl, VII, 394; Fahrüddîn er-Râzî, Mefâtihu’l-ğayb, XIV, 244-245; el-Hâzin, Lübbü’t-te’vîl, IV, 202; İbn ‘Âdil, el-Lübâb, XVIII, 148; eş-Şevkânî, Fethu’l-kadîr, V, 102. Diğer yandan Bakara sûresinin 55. âyetinde ﴿وَإِذْ قُلْنَا يَا مُوسَى إِنَّ نُفُوسَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ فَاذْكُرْكَ الْمَاعِنَةَ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ﴾ “Bir zaman da: “Ey Mûsâ, biz Allâh’ı açıkça görmedikçe sana inanmayız.” demiştiniz de derhal sizi yıldırım gürültüsü

Zümer sûresinin 68. âyetinde ﴿وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ﴾ *Sûr'a üflenmiş, göklerde ve yerde olanlar (korkudan) bayılmışlar, ancak Allâh'ın dilediği sarsılmamıştır. Sonra ona bir daha üflenmiştir, birden onlar kalkmış, bakıyorlardır.*” zikredilen صَعِقَ fiiliyle ilgili temelde iki bakış açısı vardır. Birincisi, bayılmak anlamı iken ikincisi, ölmek anlamıdır. İkincisi, çoğunluğun görüşüdür ve ilk üflemede (nefha-i ûlâ) gerçekleşecektir.⁹⁴ Bu fiil için *Rûhu'l-me'ânî*'de⁹⁵ “bu sebeple öldüler” anlamı verildiği gibi önce bayılmaları sonra ölmeleri muhtemeldir açıklaması da yapılmıştır. el-Beyzâvî (ö. 685/1286),⁹⁶ onu “ölü veya baygın düştü” şeklinde tefsir ederken tefsirlerin çoğunda ölmek, korku ve dehşetten, sesin şiddetinden ölmek anlamları karşımıza çıkar.⁹⁷

yakalamıştı; siz de bunu görüyordunuz.” geçen الصَّاعِقَةُ kelimesine Mukâtil b. Süleymân, İbn Ebî Hâtim, el-Mâverdî, el-Beğavî, en-Nesefî ve İbn Kesîr gibi âlimlerin tefsirlerinde ölüm anlamı verilerek أَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ ibâresiyle ilgili onların öldükleri ifâde edilirken Fahrüddîn er-Râzî, el-Hâzin, Ebû Hayyân el-Endelüsî ve İbn 'Âdil'in tefsirlerinde ise bu kelimenin ölüm değil ölüm sebebi olduğuna ve onun ne olduğunda da ihtilâf edildiğine (onları yakan gökyüzünden gelen bir ateş vs.) yer verilir. Bkz. Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, I, 48; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'azîm*, IV, 1104; el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, I, 123; el-Beğavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, I, 97; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, III, 91-92; en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, I, 90; el-Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, I, 47; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *Tefsîru'l-Bahri'l-muhîr*, I, 372; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'azîm*, I, 264; İbn 'Âdil, *el-Lübâb*, II, 87. Yine Zâriyât sûresinin 44. âyetinde ﴿فَعَنَّا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ فَلَاخَذَهُمُ الصَّاعِقَةُ وَهُمْ يَنْظُرُونَ﴾ *“Rablerinin buyruğuna başkaldırdılar, bu yüzden onlar bakıp dururlarken, onları yıldırım yakaladı.”* zikredilen أَخَذَهُمُ الصَّاعِقَةُ ibâresindeki الصَّاعِقَةُ'ya azap ve her helâk edici azap anlamı verildiği gibi İbn 'Abbâs'a atfen ölüm manası da verilmiştir. Bkz. el-Beğavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, VII, 378; el-Kurtubî, *el-Câmi' liahkâmi'l-Kur'ân*, XVII, 51. Yine bkz. Fussilet, 41/17. Ayrıntılı bilgi için bkz. el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, V, 175. Bu bağlamda A'râf sûresinin 143. âyetinde ﴿...رَبِّهِ لَئِنْ لَمْ يَنْجِبِ لَهُمُ نَحْنُ أَهْلَ الْكِتَابِ يَضْحَكُوا عَلَيْهِمْ فَضَحِكَا فَفُتِحُوا فَنَرَاهُمْ فِي ضَعِيفَتِهِمْ يُخَافُونَ سِوَاكَ يَا مَعْشَرَ الَّذِينَ هَادُوا كَرِهُوا مِمَّا قِيلَ عَنْكُمْ وَإِذْ يَقُولُ الْمُبَشِّرُونَ﴾ *“...Rabbi dağa görününce onu darmadağın etti ve Mûsâ da baygın düştü. Ayılınca: “Sen yücesin, sana tevbe ettim, ben inananların ilkiyim!” dedi.*” yer alan ضَعِيفًا ibaresini İbn 'Abbâs, “Musa, baygın düştü” diye tefsir ederken Katâde, “Musa, ölü düştü” şeklinde ölümle tefsir etmiştir. Tefsir kaynaklarının çoğunda bu iki görüşe yer verilmekle birlikte âyette لَمَّا أَتَاهُ ibâresi geçtiğinden baygın düşmek, daha doğru ve daha kuvetlidir, çünkü أَتَاهُ fiili, ölen için değil, bayılan için söylenir. Bkz. Mukâtil b. Süleymân, *a.g.e.*, I, 414; İbnü'l-Cevzî, *Zâdül-mesîr*, III, 257; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, XIV, 245; İbn 'Âdil, *el-Lübâb*, II, 87; IX, 303. Yine bkz. İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam*, (صعق), I, 148.

⁹⁴ Bkz. el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-sünne*, IV, 323; el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, V, 135.

⁹⁵ Bkz. el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, XXIV, 28.

⁹⁶ el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, V, 49.

⁹⁷ Meselâ bkz. Mukâtil b. Süleymân, *a.g.e.*, III, 139; et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 254-260; Ebü'l-Leys es-Semerkindî, *Bahru'l-ülûm*, III, 157; es-Sa'lebî, *a.g.e.*, VIII, 254; el-Beğavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, VII, 131; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, XXVII, 19; el-Kurtubî, *el-Câmi' liahkâmi'l-Kur'ân*, XV, 279-281; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'azîm*, VII, 116-117; İbn

Sebe sûresinin 14. âyetinde ﴿فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ مَا دَلَّهُمْ عَلَى مَوْتِهِ إِلَّا دَابَّةُ الْأَرْضِ تَأْكُلُ﴾ (Süleymân'ın) Ölümüne hükmettiğimiz zaman, onun öldüğünü, ancak değneğini yiyen bir ağaç kurdu gösterdi. (Kurdun yemesiyle değnek çürüyüp de ona dayalı duran Süleymân) Yıkılınca (onun öldüğü anlaşıldı ve) anlaşıldı ki eğer cinler gaybı bilselerdi, o küçük düşürücü azâb içinde kalmazlardı.” geçen حَرَّ fiiline Lisânü'l-'Arab'da⁹⁸ “düşmek” anlamı verildiği gibi “ölmek” anlamı da verilmiştir. Aynı âyet için tefsirlere bakıldığında ise bazılarında⁹⁹ “düşmek”, bazılarında da¹⁰⁰ “ölü düşmek, ölü olarak düşmek” anlamı görülmektedir.

Leyl sûresinin 11. âyetinde ﴿وَمَا يُغْنِي عَنْهُ مَالُهُ إِذَا تَرَدَّى﴾ “Çukura düştüğü zaman malı ona hiçbir fayda sağlamaz.” bulunan تَرَدَّى fiilinin anlamında¹⁰¹ ihtilâf edilmiştir. Bazıları bu fiili “cehenneme düşüp helâk olmak, cehenneme düşmek, ateşe düşmek, kabre veya cehennem çukuruna düşmek” şeklinde yorumlarken bazıları da ona “ölmek” anlamını vermiştir.¹⁰² Câmi'u'l-beyân'da bu iki görüşten doğruya daha yakın olanın الرَّدَّى'nin meşhur anlamına göre “cehenneme düşmek” anlamını dillendiren görüş olduğu, zira ölüm anlamı kastedildiğinde رَدَّى (Falanca öldü.) dendiği, تَرَدَّى'nin ise çok az söylendiği ifâde edilir.¹⁰³ en-Nüket ve'l-'uyûn'da ise bu تَرَدَّى fiiliyle ilgili iki bakış açısının olduğu dile getirilir. Birincisi “cehenneme düşmek”, ikincisi “ölüp kabrine düşmek”tir. Üçüncü olarak “sapıklığa ve günahlara düşmek”

'Âdil, *el-Lübâb*, XVI, 549. Yine bkz. er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 281. Bu fiilin duyduğu ses, his vb.den bayılmak, ayrıca ölmek anlamıyla ilgili olarak bkz. el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, (صعق), I, 128-129.

⁹⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (خرر), IV, 235.

⁹⁹ el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, IV, 244.

¹⁰⁰ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 243; el-Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, III, 444; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, VI, 503; Ebüssuûd Efendi, *a.g.e.*, IV, 449.

¹⁰¹ تَرَدَّى Dağdan bir kuyuya veya bir nehre düştü. Bu fiil, “düşmek” anlamındadır ve sanki رَدَّى (helâk olmak)den tefa'ul bâbında bir fiildir. *Lisânü'l-'Arab*'da belirtildiğine göre âyette geçtiği yerdeki anlamlarından biri, “öldüğünde”, diğeri de “ateşe/cehenneme düştüğünde”dir. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (ردى), XIV, 316.

¹⁰² Meselâ Mücâhid'e atfen onun ölmek anlamına geldiği ifâde edilir. Bkz. Ebü'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm*, III, 485; es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, X, 218. el-Mâtürîdî, bu fiilin “helâk edilmek ve ölmek” veya “cehenneme/ateşe düşmek” anlamına geldiğini belirtmiştir. el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-sünne*, V, 470.

¹⁰³ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXIV, 474-475; el-Kurtubî, *el-Câmi' liahkâmi'l-Kur'ân*, XX, 85-86, 90; en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, III, 65; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, VIII, 421.

anlamı da muhtemeldir.¹⁰⁴ Yine Tâhâ sûresinin 16. âyetinde ﴿فَلَا يَصُدُّكَ عَنْهَا مَنْ﴾ “Ona inanmayıp keyfine uyan kimse, seni on(a inanmak)dan alıkoymasın, sonra helâk olursun!”¹⁰⁵ yer alan تَرَدَّى muzâri fiili de, tefsirlerin çoğunda “helâk olmak” anlamıyla karşılanırken bazı tefsirlerde “bedbaht olmak” ve Bahru’l-‘ulûm’da da “ölmek ve helâk olmak” anlamıyla karşılık bulur.¹⁰⁵

Tûr sûresinin 30. âyetinde ﴿أَمْ يَقُولُونَ شَاعِرٌ نَتَرَبَّصُّ بِهِ رَبُّهُ الْمُتُونُ﴾ “Yoksa onlar (senin hakkında): “Bir şâ’irdir, zamanın felâketlerine çarpılmasını gözetliyoruz” mu diyorlar?” geçen التُّونُ’la ilgili iki görüş vardır. Biri İbn ‘Abbâs (ö. 68/687-88)’a atfen ölüm, diğeri de Mücâhid (ö. 103/721)’e atfen zamanın olayları ve felâketleridir.¹⁰⁶ التُّونُ, zaman anlamına geldiği gibi¹⁰⁷ ölüm anlamına da gelir.¹⁰⁸ Ayrıca الرَّبُّ’da ölüm manası verilebilmektedir.¹⁰⁹ تَرَبَّصٌ fiili ise, beklemek anlamındadır. Müşrikler, falanca oğullarının şâirinin öldüğü gibi belki o da ölecektir diyorlardı.¹¹⁰ Bu bilgiler doğrultusunda âyetin anlamı, “Yoksa “O, ölümünü beklediğimiz bir şâirdir” mi diyorlar?” şeklinde de olabilir.¹¹¹

¹⁰⁴ el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-‘uyûn*, VI, 289. Bu fiilin ism-i fâili olan “yüksek yerden düşüp ölen” anlamındaki التَّهَوُّنُ için de bkz. Mâide, 5/3. Diğer yandan Tâhâ sûresinin 129. âyetinde ﴿وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَكَانَ لِزَامًا وَأَجَلٌ مُسَمًّى﴾ “Eğer Rabbin tarafından söylenmiş bir söz ve belirtilmiş bir süre olmasaydı. (bunların da hemen helâk edilmeleri) gerekli olurdu.” yer alan لَكَانَ لَزَامًا sözünün anlamında da ihtilaf edilmiştir. Bazıları onu لَكَانَ مَوْتًا (ölüm olurdu) şeklinde, diğerleri de لَكَانَ قَتْلًا (öldürme olurdu) şeklinde anlamlandırmışlardır. Yine bazıları da, لَكَانَ لَزَامًا الْعَذَابَ لَزَامًا لَهُمْ (azap, onlar için gerekli/kaçınılmaz olurdu) anlamını vermiştir. Bu durumda لَزَامًا, ölüm, öldürme ve gerekli/kaçınılmaz anlamlarına gelmektedir. Burada ecel-i müsemma ise, kıyâmet günü veya Bedir günü şeklinde yorumlanmıştır. Bkz. et-Taberî, *Câmi’u'l-beyân*, XVI, 208; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, VII, 2441; el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-‘uyûn*, III, 432; el-Beğavî, *Me‘âlimü't-tenzîl*, V, 302; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, V, 333; el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, IV, 42; eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, III, 393. Bu bağlamda yine bkz. Furkân, 25/77.

¹⁰⁵ Bkz. et-Taberî, *Câmi’u'l-beyân*, XVI, 41; el-Mâtürîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-sünne*, III, 288; Ebü'l-Leys es-Semerkindî, *Bahru'l-‘ulûm*, II, 338; el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-‘uyûn*, III, 398; el-Beğavî, *Me‘âlimü't-tenzîl*, V, 268.

¹⁰⁶ el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-‘uyûn*, V, 384; eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, V, 99.

¹⁰⁷ el-Mâverdî, *a.g.e.*, V, 384.

¹⁰⁸ el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, V, 154.

¹⁰⁹ et-Taberî, *a.g.e.*, XI, 137, XXI, 592-594.

¹¹⁰ es-Sa’lebî, *a.g.e.*, IX, 131; el-Kurtubî, *el-Câmi’ liahkâmi'l-Kur’ân*, XVII, 71-73.

¹¹¹ Devâmındaki âyet de, ﴿فَلَا تَرَبَّصُوا فِائِي مَعَكُمْ مِنَ الْمُتَرَبِّصِينَ﴾ “De ki: “Gözetleyin, ben de sizinle beraber gözetleyenlerdenim. (Bakalım hangimiz felâketlere çarpılacağız?)” şeklinde meâllendirilse de “Siz, benim ölümümü bekleyin, ben de, sizinle birlikte ölümünüzü

Allah'la karşılaşmak, Tevbe sûresinin 77. âyetinde ﴿فَأَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا فِي فُلُوهمْ إِلَى﴾ “Kendisine verdikleri sözden döndüklerinden ve yalan söylediklerinden dolayı Allâh, kendisiyle karşılaşacakları güne kadar onların kalblerine ikiyüzlülük sokmuştur.” görüldüğü gibi bazen ölüme işâret edebilmektedir.¹¹² Nitekim âyette geçen ﴿يَوْمَ يَلْقَوْنَهُ﴾ ibâresine bazı tefsirlerde¹¹³ “kıyâmet gününe kadar veya kıyâmet günü Allah'la karşılaşacakları güne kadar, nifâkın cezasıyla karşılaşacakları güne kadar” anlamları verilse de diğer bazı tefsirlerde¹¹⁴ “ölecekleri ve dünyadan çıkacakları güne kadar” anlamları verilmiştir. *Rûhu'l-me'ânî*'de bu günle ölüm vaktinin kastedildiği ifâde edilmektedir.¹¹⁵ Yine likâ (اللقاء)yla kasıt, görmek değildir. Nitekim örfte Müslümanların “مَنْ مَاتَ لَقِيَ اللَّهَ” (Kim ölürse Allah'la karşılaşır.) sözü vardır ve bununla onun Allah'ı gördüğünü kastetmezler. Aynı şekilde likâ (اللقاء)yla yakınlık kastedilir. Meselâ emîr, bir şahsın huzuruna çıkmasına izin verdiğinde o kör de olsa لَقِيْتُهُ der, ama o, bir şahsın huzuruna çıkmasına izin vermediğinde o, kendisini görmüşse de مَا لَقِيْتُهُ der.¹¹⁶ *İrşâdü'l-'akli'selîm*'de¹¹⁷ ise söz konusu ibâreye her iki bakış açısına göre anlam verilmiştir. Buna göre ilgili ibâre, “Allah'la karşılaşacakları, O'nun huzuruna çıkacakları ölüm günlerine kadar” veya “yaptıklarının cezasıyla karşılaşacakları güne yani kıyâmet gününe kadar” anlamlarını taşır.

bekleyenlerdenim.” anlamında düşünülebilir. el-Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, VII, 391; eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, V, 99.

¹¹² Diğer yandan Ahzâb sûresinin 44. âyetinde ﴿فَتَجِدْنَهُمْ يَوْمَ يَلْقَوْنَهُ سَلَامًا وَأَعَدَّ لَهُمْ أَجْرًا كَرِيمًا﴾ “Kendisine kavuştukları gün, selâm ile karşılanırlar. (Allâh) Onlara güzel bir mükâfât hazırlamıştır.” durum, biraz farklıdır. Zamir kime döndüğü/ait olduğu hususunda ihtilâf edilmiştir. Zamir, Allah'a döndürülürse anlam, “Müminlerin kıyâmet günü âhiret yurdunda cennette Allah'la karşılaştıkları, O'na kavuştukları gün birbirlerini selamlamaları, selâm (bize ve size Allah'ın azâbından selâmet olsun)dır.” şeklindedir. Zamir, ölüm meleğine döndürülürse anlam, “Müminler, ölüm meleğiyle karşılaştıkları gün ölüm meleği, müminin rûhunu kabzedeceği zaman ona selam verir, selam vermedikçe ruhunu kabzetmez.” şeklindedir. Bkz. et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 125; el-Kurtubî, *a.g.e.*, XIV, 199; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'azîm*, VI, 437.

¹¹³ Mukâtil b. Süleymân, *a.g.e.*, II, 61; Ebü'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm*, II, 64; el-Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, IV, 78; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'azîm*, IV, 183; en-Nisâbü'rî, *Tefsîru Ğarâibi'l-Kur'ân*, III, 507-508; eş-Şirbînî, *es-Sirâcü'l-münîr*, I, 635.

¹¹⁴ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XI, 577; el-Kurtubî, *el-Câmi' liahkâmi'l-Kur'ân*, VIII, 212.

¹¹⁵ Bkz. el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, X, 144.

¹¹⁶ İbn 'Âdil, *el-Lübâb*, II, 44.

¹¹⁷ Ebüssuûd Efendi, *a.g.e.*, II, 580; Muhammed et-Tâhir İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, ed-Dârü't-Tûnisîyye li'n-neşr, Tunus 1984, X, 273.

Likâullâh (لِقَاءُ اللَّهِ)la ilgili çok sayıda âyet vardır, fakat bunlar, tefsirlerde genellikle âhiretle ilgili bir durum kabul edilmektedir. Meselâ En'âm sûresinin 31. âyetinde ﴿قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَاءِ اللَّهِ...﴾ “Allâh’ın huzûruna çıkmayı yalanlayanlar, gerçekten ziyana uğradı(lar)...” geçen bu tabir, öldükten sonra dirilti olarak Allah’a varmak, dirilti ve onu izleyen şeyler şeklinde yorumlanmıştır.¹¹⁸ Diğer yandan İnşikâk sûresinin 6. âyeti ﴿يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَى رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيهِ﴾ “Ey insan sen, Rabbine varan yolda çabalayıp durmaktasın, nihâyet O’na varacaksın.” incelenirken bazı tefsirlerde yer alan şu önemli bilgiye uşılmıştır: Âyetteki رَبِّكَ’ye “hayatın boyunca Rabbine varıncaya, kavuşuncaya kadar ki o da, ölüm zamanıdır yani ölünceye kadar” anlamı verilirken فَمُلَاقِيهِ’ye “sevap ve ceza amelinin karşılığını göreceksin/onunla karşılaşacaksın” veya cumhurun görüşüne riâyetle zamir, Rabbine (رَبِّكَ) döndürülerek “O’nun vereceği karşılığı göreceksin/karşılaşacaksın” anlamı verilmiştir. فَمُلَاقِيهِ’de aslında iki görüş söz konusudur. Biri, “amelinle yani amellerinin açıklandığı kitapla karşılaşacaksın” iken diğeri de, “Rabbine yani O’nun hükmüyle karşılaşacaksın”dır. Burada da âyetin açıklanmasının ardından “gök yarıldığında ve kıyâmet koptuğunda” kaydına yer verilir.¹¹⁹ Yûnus sûresinin 7. âyetinde ﴿إِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا وَرَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاطْمَأْنَنُوا بِهَا وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ رَبِّهِمْ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا﴾ “Bizimle buluşmayı ummayan, dünyâ hayâtına râzı olup onunla rahat edenler ve bizim âyetlerimizden gaflet edenler...” yer alan لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا ibâresine “sevabı ve cezayı yalanladıkları için kıyâmet günü bizimle karşılaşmaktan korkmazlar”, “diriltmekten korkmazlar” ve “cezâlandırmamızdan korkmazlar” gibi anlamlar verilmiştir. Ayrıca Araplar, bir kişi diğerinden korkmadığında لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا derler.¹²⁰ Kehf sûresinin 110. âyetinde ﴿...فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا﴾ “...Kim Rabbine kavuşmayı arzu ediyorsa iyi iş yapsın ve Rabbine (yaptığı) ibâdetle hiç kimseyi ortak etmesin.” yer alan يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ ibâresi için de “Rabbinin sevâbını

¹¹⁸ el-Beğavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, III, 138-139; el-Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, II, 159.

¹¹⁹ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, IX, 63-64; en-Neseî, *Medârikü’t-tenzîl*, III, 619-620; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *Tefsîru’l-Bahrî’l-muhîr*, VIII, 439; İbn ‘Âdil, *el-Lübâb*, XX, 231; el-Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, XXX, 79-80. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, XXXI, 105-106.

¹²⁰ Bkz. et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, XII, 121, 136; es-Sa’lebî, *a.g.e.*, V, 120; el-Beğavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, IV, 122; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, XVII, 40-41. لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا ibâresinin geçtiği âyetler için yine bkz. Yûnus, 10/11, 15, Furkân, 25/21.

uman/bekleyen” ve “âhirette diriltilmekten korkan” anlamları verilmiştir. ‘Ankebût sûresinin 5. âyetinde ﴿كَيْمَ مَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ اللَّهِ فَإِنَّ أَجَلَ اللَّهِ لَآتٍ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ﴾ “Kim Allâh ile buluşmayı umarsa; Allâh'ın (buluşma) süresi gelmektedir. O, işitendir, bilendir.” geçen likâullâha el-Kurtubî, en-Nîsâbûrî ve ez-Zemahşerî, ölüm nokta-i nazarından bakarken diğer tefsirlerde âhirette diriltirme ve hesap bakış açısı hâkimdir. Birinci bakış açısına göre anlam, “Kim ölümden korkuyorsa iyi amel işlesin, çünkü o, muhakkak ona gelecektir.” şeklindeyken ikinci bakış açısına göre “Kim diriltilmekten ve hesaptan korkuyorsa veya Allah’tan gelecek sevabı arzu ediyorsa (bilsin ki) Allah’ın vaat ettiği sevap ve ceza yani kıyâmet günü kesinlikle olacaktır.” şeklindedir.¹²¹ Bakara sûresinin 46. âyetinde ﴿الَّذِينَ يَطْمَئِنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ﴾ “O(saygılı)nsa(n)lar, Rablerine kavuşacaklarını (gözetir) ve gerçekten O'na döneceklerini bilirler.” geçen أَنَّهُمْ ibâresi için tefsirlerde genellikle “Âhirette Rablerini göreceklere (ru'yetüllâh konusu)” anlamı verilirken burada likâdan kasıt Allah’a varmaktır görüşüne de yer verilir.¹²² Yine aynı âyette yer alan رَاجِعُونَ için de en-Nüket ve'l-‘uyûn’da farklı görüşler ileri sürülmektedir. Birincisi, dönüşle ölüm kastedilir. İkincisi, âhirette i’âdeyle döneceklerdir. Üçüncüsü de, O’ndan başka hiç kimse, onlara yaratılışlarının başlangıcında oldukları gibi ne fayda ne de zarar verebilecektir. el-Muharreru’l-vecîz’de ise ölümle döneceklerdir veya haşr ve hesâba çıkışla döneceklerdir şeklinde iki görüşe yer verilmektedir ve ikinci görüşü Bakara sûresinin 28. âyetinin ﴿...ثُمَّ يُنْفِثُكُمْ ثُمَّ...﴾ “...yine öldürecek, yine diriltecek; sonra O’na döndürüleceksiniz.” kuvvetlendirdiği ifâde edilmektedir.¹²³ Bakara sûresinin 223. âyetinde ﴿...وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ مُلَاقُواهُ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ﴾ “...Allah’tan korkun ve mutlaka Allah’a kavuşacağınızı bilin. İnananları müjdele.” geçen مُلَاقُواهُ ibâresi için tefsirlerde ekseriyetle “Âhirette, kıyâmet günü diriltilmekle Allah’a varacağınızı ve Allah’ın sizi amellerinizle karşılıklılandıracağını” anlamı verilmiştir.¹²⁴ Bakara sûresinin 249. âyetinde ﴿...قَالَ الَّذِينَ يَطْمَئِنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا...﴾

¹²¹ Mukâtil b. Süleymân, *a.g.e.*, II, 511; el-Beğavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, VI, 223; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 535; Fahrüddîn er-Râzî, *a.g.e.*, XXV, 31-32; el-Kurtubî, *a.g.e.*, XIII, 327; el-Hâzin, *Lübâbü’t-te’vîl*, III, 375; en-Nîsâbûrî, *Tefsîru Ğarâibi’l-Kur’ân*, V, 370.

¹²² Bkz. Mukâtil b. Süleymân, *a.g.e.*, I, 46; el-Beğavî, *a.g.e.*, I, 90; el-Hâzin, *Lübâbü’t-te’vîl*, I, 43.

¹²³ el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-‘uyûn*, I, 116; İbn ‘Atıyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, I, 138.

¹²⁴ Ebû'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru’l-‘ulûm*, I, 206; el-Beğavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, I, 262; el-Hâzin, *Lübâbü’t-te’vîl*, I, 156; el-Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, II, 125.

﴿وَقَالُوا أَإِذَا ضَلَلْنَا فِي الْأَرْضِ أَإِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ بَلْ هُمْ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ كَافِرُونَ﴾...Allah'a kavuşacaklarına kanâat getirenler ise...”geçen ibâresi için de “Âhiret yurdunda Allah'ın sevâbı ve rızâsıyla karşılaşacaklarına” anlamı verilmiştir.¹²⁵

Secde sûresinin 10. âyetinde ﴿وَقَالُوا إِذَا ضَلَلْنَا فِي الْأَرْضِ أَإِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ بَلْ هُمْ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ كَافِرُونَ﴾ “Biz toprakta kaybolduktan sonra, yeni bir yaratılış içinde mi olacağız?” dediler. Doğrusu onlar, Rablerine kavuşmayı inkâr edenlerdir.” zikredilen ضَلَلْنَا ibâresi için tefsirlere bakıldığında temelde üç anlam görülmektedir. Birincisi “helâk olduk”, ikincisi “orada ufalanan kemik ve toprak olduk” ve üçüncüsü “toprakta defnedilip gizlendik ve kaybolduk”tur.¹²⁶ Verilen anlamlar arasında en çok “helâk olup toprak olduğumuzda, suyun sütte kaybolduğu gibi yerdeki topraktan ayırt edilmeyecek şekilde toprağa karışıp gittiğimizde veya orada defnedilerek gizlendiğimizde, kaybolduğumuzda” dikkat çeker.¹²⁷ Diğer yandan aynı âyet için *Lisânü'l-'Arab*'a bakıldığında şöyle bir bilgiyle karşılaşılır: ضَلَّ الرَّجُلُ “Adam öldü, toprak oldu sonra kaybolup yaratılışından hiçbir şey belli olmadı.”. Bu durumda “إِذَا ضَلَلْنَا فِي الْأَرْضِ” âyetinin anlamı, “öldüğümüzde, toprak ve kemik olduğumuzda, sonra yerde/toprakta kaybolup yaratılışımızdan hiçbir şey belli olmadığında” şeklindedir.¹²⁸

Ecelin yaklaşması bağlamında Kur’ân’a bakıldığında A’râf sûresinin 185. âyeti ﴿وَأَوْمَ يُنظَرُونَ فِي مَلَكُوتِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ وَأَنْ عَسَى أَنْ يَكُونَ قَدِ اقْتَرَبَ أَجَلُهُمْ﴾ “Göklerin, yerin melekûtuna ve Allâh'ın yarattığı şeylere ve ecellerinin yaklaşmış olabileceğine bak(ıp ibret al)madılar mı? Peki bun(a inanmadık)dan sonra hangi söze inanacaklar?” karşımıza çıkar. Burada قَدِ اقْتَرَبَ “ecelleri yaklaşmıştır” anlamındadır ve âyetin yorumunda müşriklerin ecellerinin yaklaşmış olabileceğine, belki de yakında öleceklerine değinilir.¹²⁹

Kişinin belirli bir süreye kadar yaşatılması konusunda İsrâ sûresinin 99. âyetindeki ﴿وَأَوْمَ يَرَوْنَ أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ قَادِرٌ عَلَى أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ وَجَعَلَ لَهُمْ أَجَلاً لَا رَيْبَ﴾ “Görmediler mi ki, gökleri ve yeri yaratan Allâh, kendilerinin

¹²⁵ Örneğin bkz. el-Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, I, 183. Yine bkz. Hûd, 11/29.

¹²⁶ el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, IV, 356.

¹²⁷ el-Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, VI, 301-302; el-Kurtubî, *a.g.e.*, XIV, 90-91; el-Beyzâvî, *a.g.e.*, IV, 220; en-Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, III, 7; İbn 'Acîbe, *el-Bahru'l-medîd*, V, 388.

¹²⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (ضلل), XI, 395.

¹²⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 537.

benzerini yaratmağa da kâdirdir? Kendileri için, bir süre koymuştur, onda hiç şüphe yoktur. Ama zâlimler inkârdan başka bir şey yapmazlar.” جَعَلَ لَهُمْ أَجَلاً “Onlar için bir süre koydu.” ibâresi,¹³⁰ İbrâhîm sûresinin 10. âyetindeki ﴿قَالَتْ﴾ “Elçileri: رُسُلُهُمْ أَتَى اللَّهَ شَكًّا فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَدْعُوكُمْ لِيَغْفِرَ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُخَوِّضَكُمْ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى... ﴿Göklere ve yeri yaratan Allâh hakkında şüphe (edilir) mi? (O), sizin günâhlarınızdan bir kısmını bağışlamak ve sizi belirtilmiş bir süreye kadar ertelemek için sizi davet ediyor” dediler...” (Sizi belirtilmiş bir süreye kadar erteliyor.) ibâresi,¹³¹ Zümer sûresinin 42. âyetindeki ﴿اللَّهُ يَتَوَفَّى﴾ الأنفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي قُضِيَ عَلَيْهَا الْمَوْتُ وَيُرْسِلُ الْآخَرَىٰ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْتَمِدُونَ ﴿Allâh, ölmekte olan canları alır, ölmeyenleri de uykularında (bedenlerinden alıp kendilerinden geçirir); sonra ölümüne hükmettiğini yanında tutar, ötekilerini de belli bir süreye kadar salıverir. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için ibretler vardır.” (Ötekilerini de belli bir süreye kadar salıverir.) ve Hûd sûresinin 3. âyetindeki ﴿وَأَنْ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ﴾ “Ve Rabbinizden mağfiret (Sizi belirtilmiş bir süreye kadar güzelce yaşatsın ve her lutuf sâhibine lutfetsin...” (Sizi belirtilmiş bir süreye kadar güzelce yaşatsın.) ibâresi¹³² dikkat çekmektedir.¹³³ Bunlardan üçüncü ibâre için Allah, diğerini yani kabzetmediğini, ölümüne hükmetmediğini, ölmeyeni, uyuyanı ölüm vakti gelinceye kadar, yaşam süresi bitene dek vücuda/bedene döndürür, salıverir

¹³⁰ Buradaki أَجَلْ kelimesiyle ölüm veya kıyâmet anlamı kastedilir. Bkz. el-Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, V, 132; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 555; el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmî’l-Kur’ân*, X, 334; el-Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, III, 268; en-Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, II, 279.

¹³¹ Bu fiilin benzer kullanımları için bkz. İbrâhîm, 14/42, 44, Nahl, 16/61, İsrâ, 17/62, Fâtır, 35/45. Ayrıca أُخِرَ fiili geçmese de şu âyetlere de bkz. Rûm, 30/8, Şûrâ, 42/14, 21.

¹³² Aslında bu fiil, Kur’ân’da çok geçer. Örneğin bkz. Yûnus, 10/98, Zuhuruf, 43/29.

¹³³ Bu meyanda İsrâ sûresinin 76. âyetine de dikkat çekmekte fayda vardır, çünkü söz konusu âyette ﴿وَإِنْ كَادُوا لَيَسْتَفِزُّوكَ مِنَ الْأَرْضِ لَيُخْرِجُوكَ مِنْهَا وَإِذَا لَا يَلْبَثُونَ خِلَافَكَ إِلَّا قَلِيلًا﴾ “Neredeyse seni yurdundan çıkarmak için tedirgin edeceklerdi. O takdirde kendileri de senin ardından pek az kalabilirler.” geçen لَيَلْبَثُونَ خِلَافَكَ إِلَّا قَلِيلًا ibâresi de, onların yani müşriklerin yaşam süresine işâret etmektedir. el-Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, V, 113. Yine bkz. Ahkâf, 46/35.

açıklaması yapılır.¹³⁴ Son ibâre ise, tefsirlerden birinde¹³⁵ *يعيشكم عيشًا حسنًا* ibâresiyle karşılanmıştır.¹³⁶ Bu bağlamda Fâtır sûresinin 37. âyetinde *﴿...أَوَمَ...﴾* “...Sizi öğüt alacak olanın öğüt alacağı kadar bir süre yaşatmadık mı? Size uyarıcı da geldi (fakat inanmadınız). Öyle ise (azabı) tadın artık. Zâlimlerin yardımcısı yoktur.” yer

¹³⁴ et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, XX, 215-216; el-Beğavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, VII, 121-122; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, V, 308; el-Kurtubî, *el-Câmi’ liahkâmî’l-Kur’ân*, XV, 260; el-Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, III, 127; en-Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, II, 46. Burada En’âm sûresinin 2. âyeti *﴿هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ ثُمَّ قَضَىٰ أَجَلًا وَأَجَلٌ مُّسَمًّى عِنْدَهُ ثُمَّ أَنْتُمْ مُّخْرَجُونَ﴾* “O, sizi çamurdan yaratıp, sonra (da hayâtınıza) bir süre koymuştur. (Kâfirlerin cezâlandırılması için) Belirli bir süre de kendi katındadır. Böyle iken, siz hâlâ kuşkulaniyorsunuz.” üzerinde de durmak istiyoruz. Âyetle ilgili yer alan ecellerle ilgili farklı yorumlar gelmiştir. Buna göre ilk ecel doğumdan ölüme kadar, ikinci ecel ölümden diriltilmeye kadardır ki o da, berzahıdır. Herkesin ölüme kadarki ecel ve ölümden diriltiye kadarki ecel olmak üzere iki eceli vardır. Bir başka görüşe göre ilk ecel, dünyanın ve ikinci ecel de, âhiretin ecelidir. Yine âyetle ilk geçen ecel, uykudur ki onda ruh, kabzedilir ve uyanıldığında döner. Âyetle ikinci ecel ise, ölüm ecelidir. Bir diğer görüşe göre de bu iki ecel, aynıdır yani Allah, sizin ömürleriniz için ulaşacağınız bir süre koydu ve o, Allah’ın katında belirlenmiş/belirli bir eceldir. Bunu da O’ndan başkası bilemez. Bkz. el-Beğavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, III, 126-127.

¹³⁵ el-Beğavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, IV, 160.

¹³⁶ Burada şuna da değinmekte fayda vardır. Bazı âyetlerde içerik, genel kapsamlı olabilmektedir ve ölüm de, o içerikte yer bulabilmektedir. Örneğin Bakara sûresinin 155. âyetinde *﴿وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِيرِ الصَّابِرِينَ﴾* “Andolsun, sizi korku, açlık, mallar(ınız)dan canlar(ınız)dan ve ürünler(iniz)den eksiltmek gibi şeylerle deneriz; sabredenleri müjdele.” geçen *﴿وَنَقْصٍ مِنَ الْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ﴾* ibâresindeki canlardan eksiltmeyle denemekten kasıt, öldürülme, hastalık ve yaşlılık olduğu gibi ölüm (mevt)dür de. Arkadaşların, dostların ve yakınların ölümü gibi. Meyvelerden eksiltmeyle denemekten kasıt da, mesela bir kulu gönül meyvesi konumundaki çocuğunun ölümüyle denemektir. Bkz. el-Beğavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, I, 169-170; el-Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, I, 114-115; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm*, I, 467. Yine aynı sûrenin 156. âyetinde *﴿الَّذِينَ﴾* “Ki onlara bir belâ eriştiği zaman: “Biz Allâh içiniz ve biz O’na döneceğiz.” derler.” *﴿إِذَا أَصَابَتْكُم مُّصِيبَةٌ قَالُوا يَا لَئِذَا رَاجِعُوكُم مَّصِيبَةٌ﴾* ibâresinde de ilkin akla ölüm gelmektedir, zira musibet, insana isâbet eden her nahoş durumu ve sıkıntıyı kapsamaktadır ve Hz. Peygamber’in de buyurduğu gibi mümine eziyet veren her şey, onun için bir musibettir. Bkz. el-Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, I, 115. İşte mümine eziyet veren şeylerin en başında ölüm musibeti gelmektedir. Zaten Mâide sûresinin 106. âyetinde *﴿...فَأَصَابَتْكُم مُّصِيبَةُ الْمَوْتِ...﴾* “...başınıza ölüm musibeti gelmişse...” yer alan “ölüm musibeti” tabiri de, kanâatimizi destekler mâhiyettedir. Yine 156. âyetin sonundaki *﴿إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ﴾* ibâresi de, “Kuşkusuz biz, kullar olarak Allah’a aitiz ve âhirette de ancak O’na döneceğiz.”, “Biz (canlarımız, ailelerimiz ve mallarımız), Allah’a aitiz ve O, bize yaptığında zulmetmez ve diriltiyle güzel davranana sevap ve kötü davranana ceza hususunda ancak Allah’a döneceğiz.” veya “Biz, Allah’ın kullarıyız, yaşarsak O’nun mülkündeyiz ve rızıklarımızı veren O’dur. Ölürsek dönüşümüz, O’nadır ve öldükten sonra O’na döneceğiz.” şeklinde yorumlanır. Bkz. Ebü’l-Leys es-Semerkandî, *Bahru’l-‘ulûm*, I, 169; el-Mâveridî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, I, 210; el-Beğavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, I, 169-170. Bu konu çerçevesinde yine bkz. Âl-i ‘İmrân, 3/186.

alan tef'îl (تَفْعِيل) bâbından نَعَمَ'nın نَمَ'le cezm edilmiş muzârisi نَعَمَزَ gözler önündedir.¹³⁷ Meryem sûresinin 84. âyetinde ﴿فَلَا تَعْجَلْ عَلَيْهِمْ إِنَّمَا نَعُدُّهُمْ عِدَّةً﴾ “Onlar hakkında acele etme, biz onlar(ın günlerini ve nefeslerini doldurmaları) için saydıkça sayıyoruz.” yer alan إِنَّمَا نَعُدُّهُمْ عِدَّةً ibâresi de, gecelerin, gün(düz)lerin, ayların ve yılların sayıldığını, kâfirlerin dünyada aldığı nefeslerinin sayıldığını ifâde etmektedir, zira onların nefesleri; yaşları ve ecelleri gibi sayılıdır.¹³⁸ Yakında ömürleri sona erecektir.¹³⁹ İnsanın eninde sonunda öleceği, Enbiyâ sûresinin 34. âyetinde ﴿وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ أَفَإِنْ مِتَّ فَهُمُ الْخَالِدُونَ﴾ “Senden önce hiçbir insana ebedi yaşama vermedik. Şimdi sen ölürsen onlar ebedi mi kalacaklar?” ve Hümeze sûresinin 3. âyetinde ﴿يَحْسَبُ أَنَّ مَالَهُ أَخْلَدَهُ﴾ “Malının kendisini ebedî yaşatacağını sanıyor.” ifâde edilir. İlk âyette Cenâb-ı Allah, peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.)’e şöyle diyor: Ey Muhammed! Biz, dünyada senden önce Âdem oğullarından hiçbirine ebedî yaşam (dünyada devamlı kalış) vermedik ki sana verelim. Senden önce elçilerimiz nasıl öldülerse senin de ölümün kaçınılmazdır. O Rablerine ortak koşanlar, senden sonra dünyada ebediyen kalıcı mıdırlar? Hayır. Onlar da, her hâlükârda öleceklerdir. Burada kastedilen şudur: Herkes, muhakkak ölüme varacaktır. Onun belirli, takdir edilmiş bir eceli vardır ve onu ölümden hiçbir şey kurtaramayacaktır. Allah, bazı insanlara uzun ömür verse de onlardan huld (خُلْد)u olumsuzlamıştır ﴿وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ﴾.¹⁴⁰ İkinci âyette de aynı kökten if’âl bâbından أَخْلَدَ fiili, göze çarpar. Burada da insanın zenginliği sayesinde dünyada ölmeyeceğini zannettiği ama malının onu ebedî yaşatmayacağı vurgulanır.¹⁴¹ Kur’ân’da bu fiilerden başka bir de İblis’le ilgili olan bir fiil dikkati çeker. O da, örneğin Hicr sûresinin 36. âyetinde ﴿قَالَ رَبِّ فَأَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ﴾ “(İblis):”Rabbim, dedi bari tekrar dirilecekleri güne kadar beni(m canımı

¹³⁷ Bu fiille ilgili şu âyetlere de bkz. Bakara, 2/96, Fâtır, 35/11, Yâsîn, 36/68.

¹³⁸ et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, XV, 628; el-Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, III, 389; el-Beğavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, V, 255; el-Kurtubî, *el-Câmi’ liahkâmi’l-Kur’ân*, XI, 150; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm*, V, 262; eş-Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, III, 350.

¹³⁹ el-Mâtürîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-sünne*, III, 279.

¹⁴⁰ et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, XVI, 268; el-Beğavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, V, 318; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm*, VIII, 481; en-Nisâbûrî, *Tefsîru Ğarâibi’l-Kur’ân*, V, 20. Peygamberler için ölümün kaçınılmazlığı, Enbiyâ sûresinin 8. âyetinde de ﴿وَمَا جَعَلْنَاهُمْ جَسَداً لَا يَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَمَا كَانُوا خَالِدِينَ﴾ “Biz onları yemek yemeyen ceset(ler) yapmadık. (Onlar), ölümsüz de değillerdi.” vurgulanır ki burada da aynı kökten خَالِد kelimesinin çoğul şekli görülmektedir.

Bkz. et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, XVI, 230.

¹⁴¹ el-Beğavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, VIII, 530; el-Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, V, 337; Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü’l-akli’s-selîm*, V, 574.

almayı) ertele!" geçen if'âl (إِفعال) bâbından أَنْظِرْ'nın emr-i hâzırı durumundaki fiildir.¹⁴² Bunun karşılığında tefsirlerde genellikle أَجَزْ (ertele) fiili kullanılmaktadır. Yine onun ism-i mef'ûlü olan الْمُنْظَرْ da, meselâ A'râf sûresinin 15. âyetinde ﴿قَالَ إِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ﴾ "(Allah) buyurdu: "Haydi sen süre verilmişlerdensin."¹⁴³ şeklinde yer almaktadır.¹⁴³

¹⁴² Yine bkz. A'râf, 7/14, Sâd, 38/79.

[illegible]

Burada fiil şeklinde kullanılmasa da رُؤَال, نُبُور ve كَلَالَة kelimelerine de kısaca temas etmek isteriz. Örneğin Furkân sûresinin 13. ve 14. âyetlerinde ﴿وَإِذَا أُلْقُوا مِنْهَا مَكَانًا ضَيِّقًا مُقَرَّنِينَ دَعَوْا هُنَالِكَ نُبُورًا، لَا تَدْعُوا الْيَوْمَ نُبُورًا وَاحِدًا وَادْعُوا نُبُورًا كَثِيرًا﴾ "(Elleri boyunlarına zincirlerle) Bağlı olarak onun dar bir yerine atıldıkları zaman orada ölümü çağırırlar (yetiş ey ölüm, nerdesin, gel bizi bu azâbdan kurtar! derler). "Bugün bir ölüm çağırmanın, birçok ölüm çağırın." ve İnşikâk sûresinin 11. âyetinde ﴿فَسَوْفَ يَدْعُو نُبُورًا﴾ "O, ölümü çağıracak." yer alan bu kelimeye Türkçe meâllerde ölüm manası verildiği gibi yok olup gitme, yok olma, yok oluverme, helâk, helâk olma, vay yazıklar oldu bana mahvoldum, (yetiş ey) helâk, helâk olduk bittik, mahvoldum, nerdesin ey ölüm, eyvah gibi manalar da verilmiştir.¹⁴⁴ Bu kelime için tefsirlere bakıldığında karşılığında genellikle وئِل ve هَلَاك kelimeleri görülmektedir. Araplar'ın sözünde النُّبُور'ün aslı, kişinin bir şeyden yüz çevirmesi, onu terk etmesi, ondan vazgeçmesidir. مَا تَرِكَ (Seni bu işten ne uzaklaştırdı, engelledi?) denir. O, bu konumda sözü edilen topluluğun veya insanların dünyada Allah'a itâati ve Hz. Peygamber'in kendilerine getirdiğine inanmayı terk etmelerinden kaynaklanan pişmanlık çağrısıdır ki nihâyetinde cezâyı hak etmişlerdir. Yani şöyle diyor: Ey müşrikler bugün bir defa pişmanlık çağırmanın (çağırısında bulunmayın), fakat onu çok çağırın. "لَا تَدْعُوا الْيَوْمَ نُبُورًا وَاحِدًا" dendi, zira النُّبُور, bir mastardır ve mastarlar, çoğullanmaz, وَأَكْلَ أَخْلَا كَثِيرًا (Uzun süre oturdu ve çok yedi.) örneğinde olduğu gibi yalnızca sürelerinin uzamasıyla ve çokluğuyla nitelenir.¹⁴⁵ Lisânü'l-'Arab'da ise onun karşılığında هَلَاك ve حُسْرَان kelimeleri

getirmiştir (قَضَى نَجْبَةً). Bkz. en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, III, 25-26; İbn Manzûr, *a.g.e.*, (فضى), XV, 187.

¹⁴⁴ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Kur'an-ı Kerîm ve Meali*, haz. Dücane Cündioğlu, İslamoğlu Yayınları, İstanbul 1993, s. 588; Hasan Basri Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, nâşir: Mürşid Çantay, İstanbul 1992, III, 1162; Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlîsi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1993, s. 590; Abdullah Âtîf Tüzüner, *Kur'an-ı Kerîm ve Türkçe Meâl-i Çeltüt*, Matbaacılık, İstanbul 1973, s. 590; Hüseyin Atay, Yaşar Kutluay, *Ku'an-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meâl)*, VI. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 588; Celâl Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, Anadolu Yayınları, İzmir tsz., XIII, 6675; Karaman, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, V, 583.

¹⁴⁵ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVII, 410-412.

kelimelerine yer verilirken التَّبَوْر 'daki التَّبَوْر için "helâk" anlamı verilmiştir. Bu helâk anlamı, *Kitâbü'l-'Ayn* ile *el-Muhîr fi'l-luğ'a*'da da görülür.¹⁴⁶

İbrâhîm sûresinin 44. âyetinde ﴿...أَوَلَمْ تَكُونُوا أَقْسَمْتُمْ مِنْ قَبْلِ مَا لَكُمْ مِنْ زَوَالٍ﴾ "...Peki, önceden sizin için hiç zeval olmadığına (sürekli yaşayacağınıza) yemin etmemiş miydiniz?" yer alan زَوَال için de bazı kaynaklarda "dünyadan ahirete intikâl" veya "ceza için dünya yurdundan ahiret yurduna intikâl" anlamları verilmiştir.¹⁴⁷

Nisâ sûresinin 12. ﴿...وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً...﴾ "...Eğer miras bırakan erkek veya kadının evlâdı ve ana babası olmayıp..." ve ﴿يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ إِنْ امْرُؤٌ﴾ "Senden fetva istiyorlar. De ki: Allah size ana babasız ve çocuksuz kişinin mirası hakkında hükmünü şöyle açıklıyor:..." 176. âyetlerinde geçen كَلَالَةً kelimesinin kime ad olduğu hususunda ihtilâf edilmiştir. *el-Müfredât*'ta belirtildiğine göre kelâle, çocuk ve babanın dışındaki vârislerin adıdır. İbn 'Abbâs, çocuktan başkasının adıdır demiştir. Rivâyete göre Hz. Peygamber'e kelâle sorulunca "çocuğu ve babası olmadan öler" buyurmuştur. Böylece onu ölenin ismi yapmıştır.¹⁴⁸

En'âm sûresinin 152. âyetinde ﴿وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ...﴾ "Yetimin malına yaklaşmayın: yalnız erginlik çağına erişinceye kadar (onun malına) en güzel biçimde (yaklaşabilir, onu uygun tarzda sarf edebilirsiniz)..." geçen يَتِيم ise, babası ölmüş çocuğa denir. "Yütm"ün asıl anlamının bir çocuğun

¹⁴⁶ el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *a.g.e.*, (نبر), VIII, 222; es-Sâhib b. 'Abbâd, *el-Muhîr fi'l-luğ'a*, (نبر), X, 141; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (نبر), IV, 99. Burada Rahmân sûresinin 29. âyetine de ﴿يَسْأَلُهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلُّ نَفْسٍ مَوْءُ فِي شَأْنٍ﴾ "Göklerde ve yerde bulunanlar (her şeyi) O'ndan isterler. O, her gün (her ân) yeni bir iştedir." değinmekte fayda vardır. Buna göre yaşatması/hayat vermesi ve öldürmesi, yüceltmesi ve alçaltması, rızık vermesi ve engellemesi, hastaya şifâ vermesi, sıkıntılının sıkıntısını gidermesi, dua edene icâbet etmesi, isteyene vermesi, günahı bağışlaması, Cenâb-ı Allah'ın işindendir. Ayrıntılı bilgi için bkz. et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXII, 212-214; el-Beğavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, VII, 446. Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, XXIX, 109-110; el-Kurtubî, *el-Câmi' liahkâmi'l-Kur'ân*, XVII, 166-167; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, VII, 494-496.

¹⁴⁷ Örneğin bkz. et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIII, 715; el-Beğavî, *a.g.e.*, IV, 360; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, IV, 372; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *a.g.e.*, V, 425; Ebüssuûd Efendi, *a.g.e.*, III, 277; el-Âlûsî, *a.g.e.*, XIII, 248.

¹⁴⁸ er-Râğîb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 437. Ayrıntılı bilgi için bkz. el-Beğavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, II, 179; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili: Yeni Meallî Türkçe Tefsir*, T.C. Diyanet İşleri Reisliği Neşriyatı, Matbaai Ebüzziya, İstanbul 1935-1939, II, 1310.

babasını kaybetmesi olduğu ve tek başına kalma manasının buradan geldiği şeklinde bir görüş de vardır.¹⁴⁹

B. Arapça'daki Genel Görünüm

1. Lafzî Anlamıyla Ölmeyi İfâde Eden Fiiller ve Diğerleri

Burada öncelikle kişinin ölümünü ifâde eden fiilerden lafzî anlamlarıyla dikkat çekenlere yer verilecektir. Onlar şöyledir: أُخْتُلِجَ مِنْ بَيْنِهِمْ (Onların arasından çekilip çıkarıldı.),¹⁵⁰ أَرَّاحَ الرَّجُلَ (Rahata kavuştu, rahatladı.),¹⁵¹ إِنْخَلَّ إِلَى رَحْمَةِ رَبِّهِ (Rabbinin rahmetine gitti.),¹⁵² أَسْلَمَ رُوحَهُ، أَسْلَمَ الرُّوحَ (Dönmemek üzere ayrıldı.),¹⁵³ أَصْبَحَ فُلَانٌ هَامَةً (Ruhunu teslim etti.),¹⁵⁴ أَفْضَى إِلَى رَبِّهِ (Ölümünü tattı),¹⁵⁵ إِنْخَلَّ إِلَى جِوَارِ رَبِّهِ (Mevlâsına kavuştu.),¹⁵⁶ إِنْخَلَّ إِلَى رَحَابِ اللَّهِ (Allah'ın himâyesine intikâl etti/girdi.),¹⁵⁷ إِنْخَلَّ إِلَى رَحْمَةِ اللَّهِ (Allah'ın/Hakk'ın rahmetine kavuştu.),¹⁵⁸ إِنْخَلَّ فُلَانٌ إِلَى رَحْمَةِ اللَّهِ أَوْ (En yüce dosta kavuştu/göçtü.),¹⁵⁹

¹⁴⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 1280; Abdüsselam Arı, "Yetim", *DİA*, İstanbul 2013, XLIII, 501. Kelimenin geçtiği bazı âyetler için bkz. İsrâ, 17/34, Fecr, 89/17, Mâ'ûn, 107/2.

¹⁵⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, (خلج), IV, 160. Zaten bu fiil, ma'lûm şekliyle hayvanı yuvasından çıkarmak için de kullanılır.

¹⁵¹ *Lisânü'l-'Arab*'da أَرَّاحَ fiiline "ölmek" anlamı verildikten sonra "Sanki o, rahata kavuşmuştur veistirâhat etmiştir." açıklaması yapılmıştır ve buradaki inceliğe değinilmiştir. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (روح), II, 461. Diğer yandan أَرَّاحَ, "öldü ve rahat edildi" anlamına gelir. ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa*, (روح), I, 392.

¹⁵² Rahmetli oldu, Âhiret'e irtihâl etti, öldü. Türkçe'de "Rahmet-i Rahmân'a kavuştu." denir.

¹⁵³ el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, (شعب), I, 443; el-Cevherî, es-Sihâh, (شعب), I, 156.

¹⁵⁴ Hâme (هامة): Araplar'ın iddiasına göre maktulün ruhu, Hâme (isimli kuş) olur ve اسْتَوْفِيَ (bana su verin, bana su verin) diye öter. Maktûlün intikâmı alınınca da uçar. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (هوم), XII, 624. Hâme, kabirlerde genellikle geceleri bulunan bir kuştur. Arap inancına göre intikâmı alınmayan ölünün ruhunun uçup giden kuşudur. Baykuşa da denir. Bkz. Rızâ, *a.g.e.*, s. 1661; Mevlüt Sarı, *el-Mevârid Arapça-Türkçe Lûgat*, Bahar Yayınları, İstanbul tsz., s. 1618. Bir başka rivâyete göre de o, mezarlıklara alışkın olan gece kuşlarından biridir. Araplar'ın iddiasına göre o, ölünün başından çıkan kuşun ekosudur. Bkz. *Mu'cemü'n-Nefâisi'l-kebîr*, II, 2151. هَامَةً الْيَوْمَ أَوْ غَدًا O, bugün veya yarın ölür. "هَامَةً الْيَوْمَ أَوْ غَدًا" meseli için bkz. Ebü'l-Fazl Ahmed b. Muhammed el-Meydânî, *Mecma'u'l-emsâl*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Matba'atü's-sünneti'l-Muhammediyye, ysz. 1374/1955, II, 405; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (هوم), XII, 624.

¹⁵⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, (صبي), VII, 174; İbn Sîde, *el-Muhassas*, VI, 126; İbn Manzûr, *a.g.e.*, (صبا), XIV, 470.

¹⁵⁶ Rahmetli oldu.

إِنْقَضَى أَجَلُهُ، إِنَّهُ إِلَى رِضْوَانِهِ (Allah'ın rahmetine veya rızasına kavuştu.),¹⁵⁷ (Eceli/ömrü tamamlandı/bitti/sona erdi, vadesi geldi/yetti.), شَعَبَ، اِنْشَعَبَ فَلَانٌ، هَمَدَ يَهْمُدُ فَلَانٌ، طَفِيَ، يَطْفَأُ، اِنْطَفَأَ¹⁵⁸ (Uzaklaştı, ırak/uzak oldu.),¹⁵⁸ (Söndü.),¹⁵⁹ (Aslından/kökünden, yerinden sökülüp alındı.), رَاقَ يَرِيقُ فَلَانٌ بِنَفْسِهِ، تَاقَ يَتَوَقُّ بِنَفْسِهِ، جَادَ يَجُودُ بِنَفْسِهِ¹⁶⁰ (Soğuk oldu, soğudu.),¹⁶⁰ (Ölüm anında) kişi veya hasta can verdi.),¹⁶¹ خَرَجَتْ رُوحُ/نَفْسُ الْمَرِيضِ، اِنْشَجَّ الرَّجُلُ، خَرَجَتْ مُهَجَّتُهُ¹⁶² (Düştü.),¹⁶² فَاصَتْ نَفْسُهُ/رُوحُهُ، نَفْسُهُ خَلَا يَخْلُو مَكَانٌ (Canı/ruhu çıktı, canı bedeninden çıktı, hastanın rûhu/canı çıktı vb.),¹⁶³ خَرَجَ يَخْرُجُ مِنَ الْحَيَاةِ (Hayattan/yaşamdan çıktı.).

¹⁵⁷ *Mu'cemü'n-Nefâisi'l-kebîr*, II, 2051.

¹⁵⁸ Bu fiilde yayılıp dağılma, uzaklaşma, ırak olma anlamları vardır. Bkz. el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, (شعب), I, 265; el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, (شعب), I, 443; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (شعب), I, 497.

¹⁵⁹ fiili, aslında ateşin sönmesi ve hiçbir izinin kalmaması veya sıcaklığının gitmesi, seslerin dinip kesilmesi anlamlarında kullanılır. Bize göre o, ölümü ifâdede طَفِيَ ve سَكَت ile bir benzerlik göstermektedir. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (حمد), III, 436-437. Ayrıca şu kullanım da görülmüştür: هَمَدَ الْقَوْمُ وَخَمِلُوا Topluluk öldü. ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa*, (حمد), II, 379.

¹⁶⁰ *Cemheretü'l-luğa*'da şöyle geçer: Öldü, çünkü ruhun harâreti, sıcaklığı gitmiştir, bulunmaz. İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luğa*, (بدر-برد), I, 295. Yine bkz. el-Cevherî, *es-Sihâh*, (برد), II, 446; İbn Sîde, *el-Muhassas*, VI, 125; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (برد), III, 85.

¹⁶¹ Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul 1995, s. 139. *el-Mu'cemü'l-vasî'te* جَادَ يَجُودُ بِنَفْسِهِ fiiline ölmek, ruhunu teslim etmek anlamları verildiği gibi ölüme yaklaşmak, ölmesine ramak kalmak anlamları da verilmiştir. فَاَقَ يَفِيقُ الرَّجُلُ fiili de can vermeyi ifâde eder. *Mu'cemü'n-Nefâisi'l-kebîr*, II, 1512; *el-Mu'cemü'l-vasî'te*, haz. İbrahim Mustafa vdğr., Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, I, 145; Rızâ, *a.g.e.*, s. 1184. *el-Muhkem*'de فَاَقَ جَادَ يَجُودُ بِنَفْسِهِ'nin karşılığında جَادَ (verdi) ve مَاتَ (öldü) anlamlarına yer verilmiştir. *Lisânü'l-'Arab*'da durum, şöyledir: فَاَقَ يَفِيقُ, ölüm anında can verdi. O, يَمُوتُ ile ilgili bir söyleyiştir. Bkz. İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam*, (فوق), VI, 581; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (فيق), X, 321. Ayrıca burada yer verdiğimiz جَادَ يَجُودُ بِنَفْسِهِ fiilinin karşılığında جَادَ يَجُودُ fiiline yer verilir. Bkz. *el-Mu'cemü'l-vasî'te*, II, 804; Rızâ, *a.g.e.*, s. 1300; *Mu'cemü'n-Nefâisi'l-kebîr*, II, 1738.

¹⁶² Çünkü kişi öldüğü zaman düşmüştür. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (خر), IV, 235. *Lisânü'l-'Arab*'a göre "فَلَمَّا خَرَّ تَبَيَّنَتِ الْحُرُوفُ" âyetindeki خَرَّ fiili, düşmek anlamına gelebildiği gibi ölmek anlamına da gelebilir. Bkz. İbn Manzûr, *a.g.e.*, (خر), IV, 235.

¹⁶³ زَهَتْ زَهَتْ fiiliyle ilgili *Lisânü'l-'Arab*'da sadece "canın çıkması" anlamına rastlanırken *Kitâbü'l-Ayn*'da ve *el-Muhî't fi'l-luğa*'da yine ölüm kastedilerek "canın gitmesi" manası karşımıza çıkar. İbn Manzûr, *a.g.e.*, (زهق), X, 147; el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, (زهق), III, 363; es-Sâhib b. 'Abbâd, *el-Muhî't fi'l-luğa*, (زهق), III, 338; *el-Mu'cemü'l-vasî'te* ise her iki

يُخَلِّوْهُ (Yeri boşaldı.), خَلَا يَخْلُوْهُ فَلَان (Yalnız kaldı, baş başa kaldı, bir yere çekildi.), سَوَدَ يَسْوَدُ فَلَانٌ (Söndü veya sustu.),¹⁶⁴ خَلَّى فَلَانٌ مَكَانَهُ (Yerini boşalttı veya yerini terk etti.), دَارَتْ تَدُوْرُ عَلَيْهِ رَحَى الْمَوْتِ (Ölüm değirmi, onun çevresinde döndü.),¹⁶⁵ رَاحَ يَرُوْحُ الشَّخْصُ (Gitti, geçip gitti.),¹⁶⁶ يَذْهَبُ الشَّخْصُ/الْإِنْسَانُ سَافِرٌ فَلَانٌ (Dünyadan ayrıldı/terk-i âlem/cihan.¹⁶⁷), رَمَاهُ اللهُ بِدَيْنِهِ (Allah, ona borcunu attı.),¹⁶⁸ سَكَّتْ يَسْكُتُ (Memleketinden ayrılıp gitti/göçtü veya bir memlekete gitti.),¹⁶⁹ سَلَّمَ نَفْسَهُ الْآخِرَ (Hissetmesi durdu.),¹⁷⁰ سَكَّتْ يَسْكُتُ الرَّجُلُ (Sustu, hareketi durdu.),¹⁷¹ سَلَّمَ نَفْسَهُ الْآخِرَ (Son nefesini verdi.),¹⁷² شَاعَبَ فَلَانٌ الْحَيَاةَ (Yaşamdan ayrılıp gitti, hayata vedâ etti.),¹⁷³ شَالَتْ تَشُوْلُ نَعَامَتُهُ (Onun devekuşu yükseldi, ayrılıp gitti.),¹⁷⁴ تَفَرَّتْ تَنْفَرُ أَوْ تَنْفَرُ نَعَامَتُهُ (Onun devekuşu ürküp kaçtı.),¹⁷⁵ صَعِدَتْ تَصْعَدُ رُوْحُهُ (Ruhu yükseldi, Kâne (كَانَ -idi)'ye vardı/döndü.),¹⁷⁶ صَارَ إِلَى كَانٍ

anlam (canın çıkması ve zor çıkması) da görülmüştür. Bkz. *el-Mu'cemü'l-vasîl*, I, 404. زَهَقَتْ زَهَقَتْ نَفْسُهُ/رُوْحُهُ Öldü, ruhunu teslim etti. Bkz. Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, s. 364; Hans Wehr, *A Dictionary of Modern Written Arabic*, ed. J. Milton Cowan, III. Baskı, Librairie du Liban-Macdonald & Evans Ltd., Beirut-London 1980, s. 384. "Canı/ruhu çıktı, can bedenden çıktı" anlamındaki زَهَقَتْ نَفْسُهُ/رُوْحُهُ fiili için bkz. el-Cevherî, *es-Sihâh*, (فيض), III, 1099; Rızâ, *a.g.e.*, s. 1184; Wehr, *a.g.e.*, s. 735; *Mu'cemü'n-Nefâisi'l-kebîr*, II, 1512.

¹⁶⁴ ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğ*, (خلو), I, 265.

¹⁶⁵ Bu fiil çerçevesinde *Lisânü'l-'Arab*'da şu kullanıma da rastlanmıştır: حَمَدَ يَحْمَدُ الْمَرِيضُ Hasta bayıldı, şuurunu kaybetti veya öldü. İbn Manzûr, *a.g.e.*, (خمد), III, 165; ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, (خمد), VIII, 66.

¹⁶⁶ Yûsuf Muhammed Rızâ, bu fiilin karşılığında مَاتَ (öldü) fiiline yer verdikten sonra parantez içinde ذَهَبَ لِلْقَاءِ رَبِّهِ (Rabbiyle buluşmaya/kavuşmaya/huzuruna çıkmaya gitti) açıklamasına yer verir. Bkz. Rızâ, *a.g.e.*, s. 739.

¹⁶⁷ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, XVI. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1999, s. 1086.

¹⁶⁸ Ölüm kastedilir, çünkü o, herkesin üzerinde bir borçtur. Bkz. Rızâ, *Mu'cemü'l-'Arabîyyeti'l-klâsîkiyye ve'l-mu'âsıra*, s. 723.

¹⁶⁹ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, (سفر), XII, 46.

¹⁷⁰ Bkz. Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, s. 402; Wehr, *A Dictionary of Modern Written Arabic*, s. 424.

¹⁷¹ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, (شعب), III, 143.

¹⁷² ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, (شعب), III, 143; *Mu'cemü'n-Nefâisi'l-kebîr*, I, 971.

¹⁷³ Ölümlerinin nefes anlamı da vardır. *Lisânü'l-'Arab*'da da şöyledir: شَالَتْ نَعَامَتُهُمْ Onlar öldüler ve dağıldılar. İbn Manzûr, *a.g.e.*, (شول), XI, 376.

¹⁷⁴ Zaten deve kuşu da, en ürkek şeydir. Bkz. *Mu'cemü'n-Nefâisi'l-kebîr*, II, 2024.

¹⁷⁵ Rızâ, *a.g.e.*, s. 1303; Sarı, *el-Mevârid*, s. 1338.

yukarı çıktı.),¹⁷⁶ صَعِقَ يَصْعَقُ أَوْ صُعِقَ الرَّجُلُ (Yıldırım çarptı, duyduğu şiddetli bir yıkılış veya düşüş sesi gibi bir sestten bayıldı ve aklı başından gitti.),¹⁷⁷ صَفَرَتْ تَصْفَرُ وَطَابُ (Gölgesi yok oldu.),¹⁷⁸ ضَحَا يَضْحُو ظِلُّ فَلَانٍ (Falancanın süt tulumları boşaldı.),¹⁷⁹ طُوِيَتْ صَحِيفَتُهُ (Sayfası düdüldü.),¹⁸⁰ عَبَرَ يَعْْبُرُ الْقَوْمُ (Topluluk/insanlar, yolun bir tarafından öte tarafına geçtiler.),¹⁸¹ عَبَرَ يَعْْبُرُ فَلَانٌ (Sanki o, hayat yolunu veya dünya köprüsünü geçip gitmiştir.),¹⁸² فَارَقَ الْمَرِيضُ الْحَيَاةَ (Hasta hayata veda etti, terk-i hayât etti.),¹⁸³ فَاضَ يَفِيضُ الرَّجُلُ (Dolup taşıtı.),¹⁸⁴ فَاضَتْ حَشَايَتُهُ رُوحَهُ (Ruhunun son nefesi taşıtı.),¹⁸⁵ فَاقَ يَفُوقُ بِنَفْسِهِ (son nefesini verdi, ruhunu teslim etti.),¹⁸⁶ فَرَعَ يَفْرَعُ الرَّجُلُ (Bedeni ruhundan boşaldı),¹⁸⁷ فَقَدَ يَفْقِدُ حَيَاتَهُ (Yaşamını yitirdi/hayatını kaybetti.),¹⁸⁸ فَوَزَّ الرَّجُلُ (Dünya ile âhîret arasındaki)

¹⁷⁶ Rızâ, *a.g.e.*, s. 980.

¹⁷⁷ Örneğin bkz. İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam*, (صعق), I, 148.

¹⁷⁸ Bir kişi öldüğünde veya öldürüldüğünde وَطَابُهُ صَفَرَتْ yani onun süt tulumları boşaldı denir. Araplar'ın bununla kişinin kanının vücudundan çıkmasını kastettikleri ifâde edilmiştir. Burada ruh, tulumlardaki süt ve tulum da, beden/vücut konumundadır. Böylece vücudun ruhtan boşalması, tulumun süttten boşalması gibi olmuştur. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (وطب), I, 797-798. Benzer bir fiil de, şudur: أَرِيقَ رَقْدُهُ (Onun süt kabı döküldü.). *el-Mu'cemü'l-vasîf*'te ve Yûsuf Muhammed Rızâ'nın sözlüğünde bunun kişi öldürüldüğünde ve öldüğünde dendiği ifâde edilirken *Mu'cemü'n-Nefâisi'l-kebîr*'de söz konusu fiil için مَاتَ (öldü) karşılığı verilmiştir. Bkz. *el-Mu'cemü'l-vasîf*, I, 359; Rızâ, *Mu'cemü'l-'Arabîyyeti'l-klâsîkiyye ve'l-mu'âsıra*, s. 788; *Mu'cemü'n-Nefâisi'l-kebîr*, I, 709. İbn Sîde'nin eserinde bu fiilin kullanımı, صَفَرَ وَطَابُهُ şeklinde müzekker sîgasıyladır. İbn Sîde, *el-Muhassas*, VI, 125.

¹⁷⁹ Çünkü kişi öldüğü zaman hiç gölgesiz olur, gölgesi olmaz. İbn Manzûr, *a.g.e.*, (ضحا), XIV, 481.

¹⁸⁰ Türkçe'de de "ölmek" veya "öldürölmek" anlamında defteri düdülmek deyimi geçmektedir. Ömer Asım Aksoy, *Atasözlere ve Deyimler Sözlüğü*, İnkılâp Kitabevi Yayın., İstanbul 1988, II, 708.

¹⁸¹ *Mu'cemü'n-Nefâisi'l-kebîr*, II, 1199

¹⁸² İbn Manzûr, *a.g.e.*, (عر), IV, 529; ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, (عر), XII, 502-503.

¹⁸³ Rızâ, *Mu'cemü'l-'Arabîyyeti'l-klâsîkiyye ve'l-mu'âsıra*, s. 1183. Terk-i hayât, ölüm ve ölmendir. Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 1086.

¹⁸⁴ el-Cevherî, *es-Sihâh*, (فيض), III, 1099.

¹⁸⁵ Rızâ, *a.g.e.*, s. 552.

¹⁸⁶ Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, s. 678; Wehr, *A Dictionary of Modern Written Arabic*, s. 732. *el-Mu'cemü'l-vasîf*'te de şöyledir: فَالَانْ يَفُوقُ فَلَانٌ يَفُوقُ فَلَانٌ بِنَفْسِهِ عِنْدَ الْمَوْتِ Falanca öldü. Sadece مَاتَ anlamı verilmiştir. Bkz. *el-Mu'cemü'l-vasîf*, II, 706.

¹⁸⁷ İbn Sîde, *el-Muhassas*, VI, 125; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (فرغ), VIII, 445; ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, (فرغ), XXII, 544.

¹⁸⁸ Bkz. Mutçalı, *a.g.e.*, s. 668.

dosta) iltihâk etti, ulaştı.), ¹⁹⁸ لَفَظَ (Parmağını yaladı), ¹⁹⁸ لَفَظَ يَلْفُظُ يَلْفُظُهُ أَوْ لَعَقَ يَلْعَقُ يَلْعَقُهُ (Ağızındaki tükürük vs.yi çıkarıp attı), ¹⁹⁹ لَفَظَ يَلْفُظُ نَفْسَهُ أَوْ عَصَبَهُ (Canını veya ağzında kuruyan tükürüğünü attı.), ²⁰⁰ لَفَظَ يَلْفُظُ النَّفْسَ الْأَخِيرَ (Son nefesini verdi.), ²⁰¹ لَفَظَ أَنْفَاسَهُ (Son nefesini verdi.), ²⁰² لَقِيَ يَلْقَى فُلَانٌ رَبَّهُ (Rabbiyle karşılaştı, buluştu, O'nun huzuruna çıktı.), ²⁰³ مَضَا يَمْضُو (Geçip gitti), ²⁰⁴ مَتَّهَ الْمَيُوتُ مَمْتَهُ (Ölüm, onu kesti.), ²⁰⁵ نَفَرَتْ تَنْفَرُ أَوْ تَنْفَرُ نَعَامَتُهُ (Onun devekuşu ürküp kaçtı.), ²⁰⁶ نَفَرَ يَنْفَرُ فُلَانٌ (Sıçradı.), ²⁰⁷ هَدَأَ يَهْدِئُ فُلَانٌ (Sessiz sâkin oldu.), ²⁰⁸ وَقَعَ فُلَانٌ فِي أَحْوَاصٍ (Yukarıdan aşağıya düştü, aşağı gitti.), ²⁰⁹ وَرَدَ حَوْضَ عُثَيْمٍ, عُثَيْمٌ (Ölüm havuzlarına düştü, ölüm havuzuna gitti veya vardı.).

¹⁹⁸ el-Cevherî, *es-Sihâh*, (لعق), IV, 1550. Bu deyim, kişinin ölümünden kinâyedir.

¹⁹⁹ İbn Sîde, *el-Muhassas*, VI, 126; İbn Manzûr, *a.g.e.*, (لفظ), VII, 461; ez-Zebîdî, *Tâcû'l-'arûs*, (لفظ), XX, 276.

²⁰⁰ Yine can çekişmek anlamı da vardır. Bkz. Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, s. 802; Wehr, *A Dictionary of Modern Written Arabic*, s. 873.

²⁰¹ Can çekişmek anlamı da vardır. Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, s. 802; Wehr, *A Dictionary of Modern Written Arabic*, s. 873. *el-Müncid*'de bu fiilin "ölüme yakın oldu" anlamı da vardır. Bkz. Ni'me, *el-Müncid*, s. 1290.

²⁰² Rızâ, *Mu'cemü'l-'Arabîyyeti'l-klâsikiyye ve'l-mu'âsıra*, s. 1380; *Mu'cemü'n-Nefâisi'l-kebîr*, II, 1802; Ni'me, *el-Müncid*, s. 1296. Diğer yandan *el-Müncid*'de لَقِيَ خَنْقُهُ fiiline مَاتَ (öldü), قُتِلَ (öldürüldü) karşılığı verilmiş ve örnek olarak "لَقِيَ خَنْقُهُ فِي حَادِثٍ سَيَّارَةٍ" (Bir trafik kazasında öldü.) cümlesi zikredilmiştir. لَقِيَ مَضْرَعُهُ fiili de, aynı sözlükte "لَقِيَ مَضْرَعُهُ فِي حَادِثٍ سَيَّارَةٍ" (Bir trafik kazasında öldü.) örnek cümlesiyle ele alınmıştır. Zaten مَضْرَعُ'nun anlamlarına bakıldığında ölüm ve ölümcül kaza anlamları da görülmektedir. Bkz. Ni'me, *el-Müncid*, s. 1296; Rızâ, *a.g.e.*, s. 1489.

²⁰³ Rızâ, *a.g.e.*, s. 1492. Yine bu sözlükte ilgili fiilin şu kullanımları da dikkat çekicidir: مَضَا بِحَالِهِ Kılıç keskin oldu, مَضَا بِحَالِهِ الشَّيْءُ Bir şey geçip gitti.

²⁰⁴ *el-Mu'cemü'l-vasîl*, II, 888.

²⁰⁵ Yine bu fiil, مَاتَ fiili gibi rüzgarın dinmesi ve ateşin sönmesi için kullanılır. Aralarında böyle bir bağlantı vardır.

²⁰⁶ Bu fiil, aslında ceylanın sıçramasını ifâdede kullanılır. ez-Zebîdî, *Tâcû'l-'arûs*, (نفر), XV, 358.

²⁰⁷ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhîl*, (هدأ), I, 33; ez-Zebîdî, *Tâcû'l-'arûs*, (هدأ), I, 504.

²⁰⁸ Bu fiil, bir şeyin yukarıdan aşağıya düşmesini, aşağı gitmeyi, batmayı, devrilmeyi ve yükselmeyi ifâde eder. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (هوا), XV, 371.

²⁰⁹ İbn Manzûr, *a.g.e.*, (غتم), XII, 434.

فَادَ يُؤَدُّ 229, عَكَّى فَلَانٌ, عَكَّى يُعَكِّي 228, عَطَسَتْ تُعْطِسُ بِهِ اللَّجْمُ 226, 227 عَكَلَ يُعْكَلُ أَوْ يُعْكَلُ الرَّجُلُ, الرَّجُلُ قَرَضَ, قَرَضَ يُقْرِضُ زَيْدٌ 232, فَاطَلَتْ تُفِطُّ نَفْسُهُ وَرُوحُهُ 231, فَاطَلَتْ تُفْطُ نَفْسُهُ, فَاطَ يُفْطُ أَوْ يُفِطُّ فَلَانٌ 230, الرَّجُلُ قَفَسَ, قُضِيَ عَلَيْهِ 235, قَدْ قَضَى فَلَانٌ, قَضَى الرَّجُلُ, قَضَى يُقْضِي فَلَانٌ 234, قَسَمَ يُقْسِمُ أَوْ يُقْسِمُ الرَّجُلُ 233, يُقْرِضُ فَلَانٌ مَضَى, مَاتَ يَمُوتُ 239, لَقِيَ هَذَا الْأَخَامِسِ 238, قَفَنَ يُقْفِنُ الرَّجُلُ, يُقْفِسُ أَوْ يُقْفِسُ الرَّجُلُ 236, 237 قَفَشَ يُقْفِشُ أَوْ يُقْفِشُ طَعَنَ فَلَانٌ فِي 241, نَضَبَ يُنْضَبُ فَلَانٌ, سَكَنَ/سَكَتَ نَسِيسَهُ, نَذَرَ يُنْذِرُ الرَّجُلُ 240, بِمَضَى فَلَانٌ سَبِيلَهُ, وَبَسْبِيلَهُ, وَلِسَبِيلِهِ

²²⁶ İbn Sîde, *el-Muhassas*, VI, 124.

²²⁷ İbn Manzûr, *a.g.e.*, (عطس), VI, 142.

²²⁸ Rızâ, *Mu'cemü'l-'Arabîyyeti'l-klâsîkiyye ve'l-mu'âsıra*, s. 1122; *Mu'cemü'n-Nefâisi'l-kebîr*, II, 1309. Örneğin عَكَلَ يُعْكَلُ الرَّجُلُ, “adamı yere vurmak, yıkmak” anlamındadır.

²²⁹ İbn Sîde, *el-Muhassas*, VI, 125. Örneğin عَكَّى الدُّخَانُ, dumanın havada/göğe yükselmesi anlamındadır.

²³⁰ *Lisânü'l-'Arab*'da onun aynı anlamda zây (ز)la da rivâyet edildiğine yer verilir. İbn Manzûr, *a.g.e.*, (فود), III, 340. Yine bkz. İbn Sîde, *el-Muhassas*, VI, 121.

²³¹ Nitekim ez-Zemahşerî'nin secili ifâdelerinden biri, şöyledir: “مَرَّ قَاطٌ بِنَهَامَةٍ فَتَدَّ قَاطٌ” (Kim yazın ortasında Tihâme'de kalırsa ölmüştür.). ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa*, (فيظ), II, 44; ez-Zebîdî, *Tâcû'l-'arûs*, (فوط), XX, 252, (فيظ), XX, 253; *el-Mu'cemü'l-vasît*, II, 706.

²³² *el-Mu'cemü'l-vasît*, II, 708.

²³³ el-Cevherî, *es-Sihâh*, (قرض), III, 1101. Bu fiilin anlamı, aslında bir hâlden diğer hâle intikâl etmektir.

²³⁴ قَسَمَ يُقْسِمُ فِي بَيْتِهِ, evine girdi.

²³⁵ İbn Sîde, *el-Muhassas*, VI, 125; İbn Manzûr, *a.g.e.*, (قضي), XV, 187.

²³⁶ İbn Sîde, *el-Muhassas*, VI, 122.

²³⁷ Anlamları arasında bir şeyi gaspeder gibi çekip alma, birini saçından kavrayıp tutma ve ceylanın ellerini ve ayaklarını bağlama görülmektedir. *Lisânü'l-'Arab*'da şöyledir: قَفَسَ الرَّجُلُ Adam öldü. قَفَسَ de böyledir. Yine ölmeyi ifâde eden طَفَسَ ve قُفَسَ gibi. İbn Manzûr, *a.g.e.*, (قفس), VI, 179.

²³⁸ Şu fiille ilgili de bir hatırlatmada bulunmakta fayda vardır: قَتِيَ يُقَاتُ فَلَانٌ Falanca öldü. Şöyle dersin: ضَرَبْتُهُ حَتَّى قَتِيَ O ölene dek onu dövdüm. Bkz. İbn Manzûr, *a.g.e.*, (قتا), I, 135; *Mu'cemü'n-Nefâisi'l-kebîr*, II, 1636.

²³⁹ هَذَا الْأَخَامِسِ'in ölümün isimlerinden olduğu ve bu meselin مَاتَ (öldü) anlamına geldiği ifâde edilir. Bkz. İbn Sîde, *el-Muhassas*, VI, 122; el-Meydânî, *Mecma'u'l-emsâl*, II, 205-206; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (حس), VI, 57.

²⁴⁰ İbn Sîde, *el-Muhassas*, VI, 125; Rızâ, *a.g.e.*, s. 1494; *el-Mu'cemü'l-vasît*, II, 875; *Mu'cemü'n-Nefâisi'l-kebîr*, II, 1886.

²⁴¹ Bu fiil, kuyunun, su vb.nin çekilmesi, kuruması için de kullanılır. *Lisânü'l-'Arab*'da şöyle bir kullanım karşımıza çıkar: نَضَبَ عُقْمُهُ وَضَحَا ظِلُّهُ Ömrü bitti ve öldü. İbn Manzûr, *a.g.e.*, (نضب), I, 763.

هَوَّرَ 244، هَلَكَ يَهْلِكُ وَيَهْلِكُ فُلَانٌ، هَزَأَ يَهْزَأُ فُلَانٌ 243، هَرَزَ الرَّجُلُ وَهَرَى أَوْ هَرَى 242، هَبَا يَهْبُو فُلَانٌ، نَبِطَهُ أَيُّ فِي جَنَازَتِهِ 245. الرَّجُلُ

2. Allah'ın Kişinin Canını Almasını İfâde Eden Fiiller

Şu fiillerin herbiri, Allah'ın kişiyi öldürmesini, onun canını almasını ifâde eder. Öncelikle lafzî anlamlarıyla dikkati çeken fiiller, şöyle aktarılabilir: أَحَدَ اللَّهُ أَنْفَاسَهُ (Allah, onun nefeslerini söndürdü, dindirdi, nefeslerini boğdu), اسْتَأْتَرَ اللَّهُ فُلَانًا أَوْ بِهِ 246 (Allah, birini kendisine aldı.), أَصْغَتِ اللَّهُ نَأْمَتَهُ (Allah, onun nağmesini, cılız sesini susturdu.), أَصْحَى اللَّهُ ظِلَّهُ (Allah onun gölgesini yok etti.), طَوَّى اللَّهُ عُمَرَ فُلَانٍ (Allah, onu vefât ettirdi.), 247 دَفَقَ يَذْفُقُ اللَّهُ رُوحَهُ (Allah, onun ruhunu bir defada (tazyikle) döktü, boşalttı.), رَمَاهُ اللَّهُ بِنَبِطِهِ ve رَمَاهُ اللَّهُ بِالنَّبِطِ (Allah, ona ölümü attı.), فَالْجَانُّ أَوْ قَبَضَ اللَّهُ رُوحَهُ ve قَبَضَ اللَّهُ رُوحَهُ (Allah, onu kabzetti, ruhunu kabzetti), قَلَبَ يَقْلِبُ أَوْ يَقْلِبُ اللَّهُ فُلَانًا إِلَى 248 (Allah, falancayı kendisine doğru çevirdi, döndürdü.), كَفَّتْ يَكْفِتُ اللَّهُ فُلَانًا (Allah, birini tuttuğu yoldan diğerine döndürdü.). 248 Allah'ın kişiyi öldürmesini, onun canını almasını ifâde eden şu fiiller de, gözden ırak tutulmamalıdır: أَفَاطَهُ اللَّهُ ve اسْتَعَرَّ اللَّهُ بِهِ، أَدْرَجَهُ اللَّهُ

242 Bu fiilin şu kullanımları da, ölümle ilintili görünmektedir: هَبَا يَهْبُو الْعُبَارُ Toz yükseldi، هَبَا يَهْبُو الْغَرَسُ At kaçtı. KÜL toprağa karıştı،

243 el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, (هرز), VI, 150; İbn Manzûr, *a.g.e.*, (هرز), V, 423.

244 İbn Manzûr, *a.g.e.*, (هلك), X, 503; Rızâ, *Mu'cemü'l-'Arabîyyeti'l-klâsîkiyye ve'l-mu'âsıra*, s. 1684; *Mu'cemü'n-Nefâisi'l-kebîr*, II, 2134.

245 هَدَّ يَهْدُ الْقَوْمُ Topluluk/insanlar öldüler. es-Sâhib b. 'Abbâd, *el-Muhîr fî'l-luğa*, (كفت), VI, 227.

246 Allah, birini vefât ettirdi/canını aldı, kişi öldü, vefat etti, ruhunu teslim etti, Allah emri/emr-i Hak vâki oldu. *Lisânü'l-'Arab*'da bu fiilin kullanımında "kişi öldüğünde" kaydı vardır. Ayrıca "O, kendisi için cennet ve mağfiret umulanlardandır" açıklamasına yer verilmiştir. Bkz. İbn Manzûr, *a.g.e.*, (أثر), IV, 8.

247 Allah, onu öldürdü, onun ruhunu/canını aldı, ruhunu kabzetti, Allah emri oldu. İbn Sîde, *el-Muhassas*, VI, 119; ez-Zamahşerî, *Esâsü'l-belâğa*, (وي)، II, 348.

248 Şöyle denir: اللَّهُمَّ اكْفِنِي إِلَيْكَ Allahım onun canını al/onu öldür. Bkz. es-Sâhib b. 'Abbâd, *a.g.e.*, (كفت), VI, 227; Rızâ, *Mu'cemü'l-'Arabîyyeti'l-klâsîkiyye ve'l-mu'âsıra*, s. 1329; *Mu'cemü'n-Nefâisi'l-kebîr*, II, 1710. Bu bağlamda "Allah, kâfirin ömrünü giderdi" anlamındaki قَضَمَ اللَّهُ عُمَرَ fiili de vardır.

3. Ölümün veya Ecelin Kişiyi Alıp Götürmesiyle İlgili Fiiller

إِخْرَجَتْهُ الْمَيِّتَةُ مِنْ بَيْنِ أَصْحَابِهِ Ölüm/ecel,²⁴⁹ onu arkadaşlarının arasından alıp götürdü,²⁵⁰ أَدْعَصَ الْمَوْتُ فَلَانًا Ölüm, falancayı hızlıca alıp götürdü ve ona mühlet vermedi, أَعْطَى الْمَوْتُ ve أَعْطَى الْمَوْتُ Ölüm, falancayı onda hiç hastalık yokken genç ve sağlıklıken alıp götürdü, إِعْتَبَطَهُ الْمَوْتُ Ölüm, onu kendisinde hiç hastalık olmadığı hâlde gençken alıp götürdü,²⁵¹ yine bu bağlamda أَعْطَى الْمَوْتُ Genç ve sağlıklı iken ölüm onu alıp götürdü,²⁵² أَفْصَدَتْهُ الْمَيِّتَةُ Ölüm, onu sokup öldürdü, أَوْدَى الْمَوْتُ بِهِ Ölüm, onu alıp götürdü, helâk etti, أَوْدَى الْمَوْتُ بِهِ Ölüm onu götürdü, ölüm onun üzerine çullanıp alıp götürdü,²⁵³ شَعَبَتْهُ تَشَعَّبَ الْمَيِّتَةُ Ölüm, onu alıp götürdü, helâk etti,²⁵⁴ شَعَبَتْهُ تَشَعَّبَ الْمَوْتُ Ölüm, onu helâk etti, شَعَبَتْهُ تَشَعَّبَ شُعُوبُ Ölüm, onu helâk etti,²⁵⁵ ölüm onu öldürdü. O da, öldü,²⁵⁶ صَرَعَتْهُ تَصَرَّعَ الْمَيِّتَةُ Ölüm, onu yere yıktı, عَدَسَتْ تَعْدِسُ بِهِ الْمَيِّتَةُ Ölüm, onu alıp götürdü, hayatını sona erdirdi.

Ölümün topluluğu yani insanları alıp götürmesiyle, yok etmesiyle ilgili fiiller ise, şöyledir: إِخْتَلَجَتِ الْمَيِّتَةُ الْقَوْمَ Ölüm, topluluğu/insanları çekti, çekip aldı,²⁵⁷ إِصْطَلَمَهُمُ الْمَوْتُ Ölüm, onları yok etti, تَحَرَّجَتِ الْمَيِّتَةُ الْقَوْمَ Ölüm, topluluğu yok etti, alıp götürdü, طَحَنَتِ الْمَيِّتَةُ الْقَوْمَ ve طَحَنَ يَطْحَنُ الْمَوْتُ الْقَوْمَ, تَحَرَّجَ الْمَوْتُ الْقَوْمَ, Ölüm,

²⁴⁹ المَيِّتَةُ, ölüm ve canlı için takdir edilen ecel anlamına gelir. Ecel ise, Allah tarafından her canlı için önceden takdir edilen hayat süresi ve bu sürenin sonu olan ölüm vakti anlamında kelâm terimidir. Cihat Tunç, "Ecel", *DİA*, İstanbul 1994, X, 380.

²⁵⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, (خرم), IV, 260; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (خرم), XII, 172.

²⁵¹ es-Sâhib b. 'Abbâd, *el-Muhîr fi'l-luğa*, (عبط), I, 410.

²⁵² Bu fiil, aslında dişi deveyi semiz ve gençken hiç hastaliksız olarak kesmek anlamındadır. Bkz. İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-luğa*, (عبط), IV, 211-212; *el-Mu'cemü'l-vasîr*, II, 580.

²⁵³ İbn Sîde, *el-Muhassas*, VI, 125.

²⁵⁴ Şöyle bir kullanım da vardır: شَعَبَتْهُمُ الْمَيِّتَةُ فَأُتِشَعِبُوا Ölüm, onları dağıttı ve dağıldılar. İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-luğa*, (شعب), III, 192.

²⁵⁵ "تَشَعَّبَتْهُ شُعُوبٌ" Ölüm, onu söküp attı". Bu, bir Arap meselidir ve meselde geçen ilgili fiil, aslında yılanın zehirli dişiyle ısırmasını ve sokmasını ifâde eder. Burada ölüm, yılanı benzetilmiştir. el-Meydânî, *Mecma'u'l-emsâl*, II, 339. Yine bkz. İbn Sîde, *el-Muhassas*, VI, 124; *Mu'cemü'n-Nefâisi'l-kebîr*, II, 1997.

²⁵⁶ el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, (شعب), I, 264.

²⁵⁷ Bkz. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (خلج), II, 258.

ve ölüme çok yakın oldu²⁶⁵ ve تَلَّى الرَّجُلُ Ölüme döşeginde, ölümün eşiğinde, son nefesinde oldu veya ömrünün sonuna yaklaştı.²⁶⁶

إِجْفَاطٌ Ölüme eşiğine geldi, bir hastalık veya maruz kaldığı bir kötülük dolayısıyla ölümün kıyısında oldu, أَخْرَضَهُ الْمَرَضُ Hastalık, onu zayıf düşürdü, durumunu ağırlaştırdı ve ölümün tam eşiğine getirdi, أَذْنَفَ الْمَرِيضُ Hastalığı ağırlaştı ve ölümün eşiğine geldi, أُسْتُعِزَّ بِهِ Hastalığı şiddetlendi ve o, ölüme yakın oldu,²⁶⁷ أَشْفَى الْمَرِيضُ عَلَى الْمَوْتِ, أَشْرَفَ الْمَرِيضُ عَلَى الْمَوْتِ Hasta, ölüme yakın veya pek yakın oldu, جَادَ يَجُودُ الْمَرِيضُ بِنَفْسِهِ Hasta, can çekişirken ölmesine ramak kaldı, حَزَضَ حَزْضُ الْمَرَضِ فَلَانًا Hastalık, falancayı ağırlaştırdı ve ölümün eşiğine getirdi, دَنَفَ يَدْنَفُ الْمَرِيضُ Hasta, ölüme yakın olan hastalık yüzünden ağırlaştı, hastalığı şiddetlenerek, ağırlaşarak ölüme yakın oldu/ölümün eşiğine geldi,²⁶⁸ سَأَى يَسُوقُ الْمَرِيضُ Hasta veya ölüm hâlindeki kişi, can çekişmeye, can vermeye başladı,²⁶⁹ سَأَى يَسُوقُ الْمَرِيضُ نَفْسَهُ أَوْ بِنَفْسِهِ Hastayı ölüm sırasında can çekişme aldı/can çekişti,²⁷⁰ قُضِيَ الْمَرِيضُ Hasta, ölüme çok yakın oldu,²⁷¹ مُحِقَّ Hasta ölüme çok yakın oldu/ölümün eşiğine geldi, نَزَعَ الْمَرِيضُ Hasta neredeyse ölüyordu,²⁷² نَزَعَ الْمَرِيضُ Hasta, ölüme çok yakın oldu, ölmek üzere oldu, son nefesini vermek üzere oldu, can çekişmeye başladı, ölüm döşeginde, son nefesinde oldu, ölüme yakın oldu, ona ölüm sarhoşluğu, acısı, sıkıntısı geldi/kapladı, hasta, ölümle karşı karşıya geldiğinde huzursuz

²⁶⁵ el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğâ*, (فنا), XV, 478; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (فني), XV, 164. Şu fiil de, bu bağlamda hatırlatılmalıdır: فَاقَ يَفُوقُ الرَّجُلُ أَوْ الْمَرِيضُ Kişi veya hasta, can çekiştiğinde canı çıkmaya çok yakın oldu veya öldü. Rızâ, *a.g.e.*, s. 1184; *Mu'cemü'n-Nefâisi'l-kebîr*, II, 1506.

²⁶⁶ el-Cevherî, *es-Sihâh*, (تلا), VI, 2290; ez-Zebîdî, *Tâcû'l-'arûs*, (تلو), XXXVII, 251.

²⁶⁷ İbn Manzûr, *a.g.e.*, (عزز), V, 379. Diğer bir eserde ise kişi öldüğünde böyle dendiği ifâde edilir. Bkz. el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğâ*, (عزز), I, 84.

²⁶⁸ Örneğin bkz. ez-Zebîdî, *Tâcû'l-'arûs*, (دنف), XXIII, 310.

²⁶⁹ Sanki onun ruhu, bedeninden çıkmak için sevk edilir. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (سوق), X, 167.

²⁷⁰ İbn Manzûr, *a.g.e.*, (سوق), X, 167.

²⁷¹ Bu ibâre, aynen *Lisânü'l-'Arab*'da da geçer, ama oradaki anlam, şöyledir: Hasta, öldü veya ölüme çok yakın oldu. İbn Manzûr, *a.g.e.*, (قبض), VII, 213.

²⁷² مَشَخَ يَمْشَخُ الْكَاهِنُ الْمَرِيضَ Papaz, hastayı ölüme çok yakın olduğunda mukaddes yağla meshetti. Rızâ, *a.g.e.*, s. 1481; Ni'me, *el-Müncid*, s. 1342.

oldu,²⁷³ نَزَعَ يَنْزِعُ الْمَرِيضُ Hasta, ölüme çok yakın oldu, ölümle karşı karşıya geldi, ölmek üzere oldu.²⁷⁴

إِذْكَهَفَ لِلْمَوْتِ أَوْ إِلَيْهِ Ölümle yakın oldu, ölümle karşı karşıya oldu, ölüm döşeğinde, son nefesinde oldu, أَشْرَفَ عَلَى الْمَوْتِ Ölümün eşiğine geldi, ölüme çok yakın oldu, yaklaştı, yakın oldu, أَشْفَى الرَّجُلَ عَلَى الْمَوْتِ Kişi, ölüme çok yakın oldu, 275 اِمْتَحَقَ الرَّجُلُ Ölümle yaklaştı, yakın oldu, 276 بَلَغَ يَبْلُغُ مِنْهُ Ölümün eşiğine geldi, ölüme yakın oldu, ruhu ölümle karşı karşıya kaldı (lafzen ruhu/canı, köprücük kemiklerine ulaştı.), 277 نَزَلَتْ نَفْسُهُ Kişi ölürken/ölüm anında canı göğsünde hareket edip döndü, 278 تَنَفَّسَ النَّفْسَ الْآخِرَ Ölüm döşeğinde oldu, son nefesini vermek üzere oldu, ölüyor oldu, 279 حَشَرَ الرَّجُلُ Ölürken, ölüm anında/sekerâta soluk sesini tekrarladı/hırıltı çıkardı, 280 حَشَرَ رُوحَهُ فِي صَدْرِهِ Öleyazdı, ölmesine az kaldı, خَفَضَ أَصِيبَ بِمَصَائِبِ تَخْفِضِ الْمَوْتِ Kendisine ölümü yakın eden, kaçıp kurtulamayacağı musibetlere maruz kaldı, 281 دَنَقَ لِلْمَوْتِ Ölümle yakın oldu, 282 دَنَقَ يَدْلُقُ Onu ölüme yaklaştırdı, ölümle burun buruna getirdi, 283 فَلَانٌ مِنْ الْعَطَشِ Falancanın susuzluktan ölmesine ramak kaldı/ölümün eşiğine geldi, ölümle karşı karşıya kaldı, 284 دَمِيَ يَدْمَى Ölüm döşeğinde oldu, ölmek üzere oldu, 285 رَنَقَتِ الْمَيِّتَةُ مِنْهُ Ölüm, ona yakın oldu, ölümü yaklaştı, 286 رَنَقَتِ الْمَيِّتَةُ Ölümün vukû bulması yakın oldu, 287 رَنَقَ الْمَوْتُ مِنْهُ Ölümü yaklaştı, 288 رَنَقَ الْمَوْتِ أَوْ لِلْمَوْتِ Ölümle karşı karşıya oldu, ölüm döşeğinde, son nefesinde oldu, 289 طَعَنَ يَطْعُنُ فَلَانٌ فِي Son nefesinde/ölüm döşeğinde/ölmek üzere oldu, 290 عَسَفَ يَعْسِفُ الْبَعِيرُ Falanca, ölüme çok yakın oldu, 291 نَبِطَهُ أَوْ فِي جَنَازَتِهِ Deveden, deve vebasından ölüme yakın oldu, dolayısıyla nefes alıp vermeye ve boğazı

²⁷³ Yine *Lisânü'l-'Arab*'da نَزَعَ الْمَرِيضُ, "hasta can verdi" anlamındadır. İbn Manzûr, *a.g.e.*, (نزع), VIII, 352.

²⁷⁴ *Lisânü'l-'Arab*'da نَزَعَ يَنْزِعُ الْمَرِيضُ, "hasta can verdi" anlamındadır. İbn Manzûr, *a.g.e.*, (نزع), VIII, 352.

²⁷⁵ Buna mukâbil أَقْصَتْهُ شُغُوبُ Ölümle yakın oldu sonra kurtuldu. el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, (شعب), I, 443; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (شعب), I, 501.

²⁷⁶ بَلَغَتْ رُوحُ الرَّاقِي, ölüme çok yakın olmaktan kinayedir. Bkz. *el-Mu'cemü'l-vasîf*, I, 84.

²⁷⁷ ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa*, (دقق), I, 300.

²⁷⁸ دَمِيَ يَدْمَى Hasta can çekişti ve can çekişmesi veya ölmesi uzun sürdü.

titremeye başladı, عَزَّزَتِ الرُّوحُ Ölüm, onun dibinde oldu, ona yakın oldu, عَزَّزَ الرَّجُلُ عِنْدَ الْمَوْتِ Kişi, can çekti, EĞİTİLDİ Ölüm onu sardı, kuşattı, عَزَّزَ الْمَوْتُ فَلَانًا Ölüm, falancaya yakın oldu, عَزَّزَ اللَّهُ قَصَمَهُ Allah, onun ölümünü yaklaştırdı, عَزَّزَ الْمَوْتُ Ölümlerin sıkıntısını, acısını (şiddetini) çekiyor, عَزَّزَ مِنَ الْجُوعِ Açlıktan neredeyse ölüyordu, عَزَّزَ يَكْنَعُ الْمَوْتُ Ölüm yaklaştı, yakın oldu, عَزَّزَ مُحِقَّ الرَّجُلِ Ölümeye yakın oldu, عَزَّزَ نَشَعَ الرَّجُلِ Ölümeye yakın oldu, عَزَّزَ مُحِقَّ الرَّجُلِ وَنَحَقَّ Ölümeye yakın oldu, عَزَّزَ الرَّجُلِ Ölümle yüz yüze geldi, karşılaştı.

6. Helâk Olmak ve Ölmekle İlgili Fiiller

Şu fiiller, “helâk oldu ve öldü” anlamında müstereklerdir: أَوْدَى، بَادَ يَبِيدُ، عَطَسَ يَعْطَسُ، طَاحَ يَطُوحُ وَيَطِيحُ، صَمَّ صَدَاهُ، شَجِبَ يَشْجِبُ الرَّجُلُ، زَدَى يَزْدَى،²⁸⁴ تَزَرَّ يَتَزَرُّ الشَّخْصُ، بَاغَ يَبِغُ الشَّخْصُ عَزَّزَ يَعْزُزُ الرَّجُلُ. Şu fiiller ise, anlamlarıyla şöyledir: أَسْتَهْلِكُ Öldü, yok olup gitti, بَادَ يَبِيدُ Helâk oldu ve nesli tükendi, öldü, geçip gitti, telef oldu, عَزَّزَ الرَّجُلُ Öldü ve helâk oldu.

7. Genç ve Tazeyken Ölmeyi İfâde Eden Fiiller

Genç olarak, عَزَّزَ كَانَتْ يَتَزَرُّ الرَّجُلُ ve عَزَّزَ كَانَتْ يَتَزَرُّ الرَّجُلُ Kişi, genç ve tazeyken öldü,²⁸⁵ عَزَّزَ كَانَتْ يَتَزَرُّ الرَّجُلُ

²⁷⁹ İbn Manzûr, *a.g.e.*, (غرر), V, 20-21. Ölümler hâlindeki kişiye söylemesi için önünde iki şahâdeti/şehâdet sözünü söyledi.

²⁸⁰ *Lisânü'l-'Arab*'da şöyle de geçer: عَزَّزَ مِنَ الْمَوْتِ وَأَقَصَّهُ el-Ferrâ'ya atfen ikisi de, aynı anlamdadır. Ölüme yakın oldu. İbn Manzûr, *a.g.e.*, (فصص), VII, 76.

²⁸¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, (كع), I, 204; İbn Sîde, *el-Muhassas*, VI, 126.

²⁸² İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (حج), X, 339.

²⁸³ Kaynaklarda şöyle bir fiil de geçer: عَزَّزَ الْمَوْتُ فَلَانًا Ölüm, falancayla mücadele etti ve savaştı, karşı karşıya geldi. Bkz. *el-Mu'cemü'l-vasîf*, I, 287. Aslında bunun Türkçesi, kişinin ölümle boğuşmasıdır. Benzer bir kullanım da, şudur: عَزَّزَ الْمَوْتُ Ölümü yenmeye çalıştı/ölümle mücadele etti/direndi/boğuştu.

²⁸⁴ Yine عَزَّزَ الرَّجُلُ Kişi öldü ve ruhsuz olarak kurudu. Bkz. el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, (نز), VII, 358.

²⁸⁵ Çünkü o, güzellik ve parlaklık zamanında alınıp götürülmüştür. Ayrıca عَزَّزَ الْكَلَامَ “otu yeşil ve tazeyken kestim” ve عَزَّزَ الْفَاكِهِةَ “meyveyi zamanı gelmeden, olgunlaşmadan önce yedim” anlamındadır. İbn Manzûr, *a.g.e.*, (خضر), IV, 244. Yine bkz. el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, (خضر), IV, 176.

genç yaşta öldü,²⁸⁶ اَحْتَضَرَ الرَّجُلُ ve اَعْتَضَرَ Genç ve sağlıklı öldü,²⁸⁷ تُؤَيَّ فِي إِثَانٍ شَبَابِهِ Hastalığı yokken gepegenç öldü, Ömrünün baharında vefat etti, مَاتَ عَيْطَةً Hastalığı yokken gepegenç öldü, hastalanmadan genç ve sağlam olarak öldü, genç ve sağlıklı olarak öldü²⁸⁸ ve مَاتَ وَهُوَ فِي عُمَرِ الْوَرْدِ Gençliğin tazeliğinde, ömrünün baharında öldü.

8. Hastalıksız Ölmeyi İfâde Eden Fiiller

فَالانِ اَعْتَبَطَ Falanca hastalıksız/hastalık olmadan öldü,²⁸⁹ حُرِّعَ Sağlıklı idi, ama ölü düştü/öldü, طَفَسَ يَطْفُسُ الرَّجُلُ Öldü veya belirgin bir hastalık olmadan öldü,²⁹⁰ عَرَضَ يَعْزُضُ الرَّجُلُ Hasta değilken/illetsiz öldü²⁹¹ ve فَطَسَ يَفْطُسُ الرَّجُلُ Öldü, hastalık yokken, görünen bir sebep olmaksızın öldü, belirgin bir hastalık olmadan öldü.²⁹²

9. Döşeginde/Yatağında Tabîi Bir Şekilde Ölmeyi İfâde Eden Fiiller

فَالانِ حَتَفَ اَنْفِهِ، وَحَتَفَ اَنْفَهُ اَوْ حَتَفَ فِيهِ Falanca, öldürülmeden, darp edilmeden, boğulmadan vs. olmadan döşeginde/yatağında ansızın/aniden öldü, yatağında öldü. Önemine binâen bu konu üzerinde biraz durmak istiyoruz.

²⁸⁶ Bu, اَحْتَضَرَ gibidir. Bkz. *Mu'cemü'n-Nefâisi'l-kebîr*, II, 1385.

²⁸⁷ İbn Manzûr, *a.g.e.*, (غضر), V, 24. قد اَحْتَضَرَ فالان Genç olarak/yaşta ölmüştür. el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, (خضر), IV, 176.

²⁸⁸ Ümeyye b. Ebî's-Salt (ö. 8/630)'in şöyle bir beyti vardır: مَنْ لَمْ يَمُتْ عَيْطَةً مِتَّ هَرَمًا - لَلْمَوْتُ كَأْسٌ وَالْمَرْءُ دَائِفُهُ (Genç ve sağlıklıyken ölmeyen iyice yaşlıyken ölür. Kesinlikle ölüm, bir kadehtir ve onu kişi tadacaktır.). Bkz. Ümeyye b. Ebî's-Salt, *Şerhu Dîvânî Ümeyye b. Ebî's-Salt*, takdim ve ta'lîk: Seyfüddîn el-Kâtib-Ahmed 'İsâm el-Kâtib, Dâru mektebeti'l-hayât, Beyrut 1980, s. 53; es-Sâhib b. 'Abbâd, *a.g.e.*, (عبط), I, 410; İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-luğa*, (عبط), IV, 212; İbn Manzûr, *a.g.e.*, (عبط), VII, 347.

²⁸⁹ *Lisânü'l-'Arab*'da bu fiilin hastalıksız ölen herkes için söz konusu olduğuna değinilmiştir. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (عبط), VII, 348. Yine bu fiil, illetsiz, hastalık olmadan ansızın ölmek anlamındadır. el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, (عبط), II, 20. Diğer yandan bir eserde de bu fiil, "gençliğinde ölmek" anlamındadır. Bkz. İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luğa*, (عبط), I, 357.

²⁹⁰ Rızâ, *a.g.e.*, s. 1038. *Mu'cemü'n-Nefâisi'l-kebîr*'de sadece "ölmek" anlamıyla geçerken *el-Mu'cemü'l-vasît*'te öldü veya belirgin bir hastalık olmadan öldü denmiştir. *Lisânü'l-'Arab*'da kişinin ölümü anlamının yanı sıra el-Cevherî'den naklen şuna da yer verilir: طَفَسَ Beygir öldü. Bkz. el-Cevherî, *es-Sihâh*, (طفس), III, 944; İbn Manzûr, *a.g.e.*, (طفس), VI, 124; *el-Mu'cemü'l-vasît*, II, 559; *Mu'cemü'n-Nefâisi'l-kebîr*, II, 1156.

²⁹¹ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, (عرض), XVIII, 394.

²⁹² el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, (فطس), VII, 216. Diğer yandan İbn Düreyd'in sözlüğünde kişi öldüğünde söylenen فَطَرَ الرَّجُلُ وَفَطَسَ ibâresi görülür. İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luğa*, (زطف), II, 813.

مَاتَ حَتْفَ أَنْفِهِ Döşğinde darp edilmeden ve öldürülmeden öldü, öldürülmeden tabîi bir şekilde öldü, eceliyle öldü, tabii bir ölümle öldü.²⁹³ Araplar, kişi öldürüldüğünde ruhunun öldürüldüğü yerden çıktığını, ama öldürülmeden öldüğünde ruhunun burnundan veya ağzından çıktığını tahayyül ediyorlardı.²⁹⁴ *Lisânü'l-'Arab*'da geçen şu açıklamalar da, konumuz açısından çok büyük bir önem arz etmektedir: حَتْفٌ, ölüm ve helâktir ve çoğulu, حَتُوفٌ'tur. مَاتَ حَتْفَ أَنْفِهِ, "falanca darp edilmeden, öldürülmeden, boğulmadan vs. olmadan yatağında/döşğinde öldü" anlamındadır. Araplar, hastanın ruhunun burnundan çıktığını ve kişi yaralanırsa ruhunun yaralandığı yerden çıktığını tahayyül ediyorlardı. Yatağında ölene ancak مَاتَ حَتْفَ أَنْفِهِ denmiştir. Yine مَاتَ حَتْفَ أَنْفِهِ denir, çünkü onun nefsi, ağzından ve burnundan solumasıyla çıkar. Burun ve ağız, nefesin çıktığı yerdir. مَاتَ حَتْفَ فِيهِ gibi dendiği gibi de denir. مَاتَ حَتْفَ أَنْفِهِ ile iki burun deliği de kastedilebilir, ağız ve burun da kastedilebilir, çünkü aralarındaki komşuluk ve yakınlık dolayısıyla أُنْفٌ, أُنْفٌ'e üstün kılınmış ve أُنْفٌ'ten tesniye yapılmıştır.²⁹⁵

10. Ansızın veya Hemen Ölmeye İlişkin Fiiller

"Ansızın/aniden öldü" anlamına gelen fiillere bakıldığında أَمُتَ فَلَانٌ, مَاتَ فَلَانٌ, مَاتَ كِفَاةً/مُكَافَةً,²⁹⁹ مَاتَ فَلَانٌ,²⁹⁸ مَاتَ بِلُطَةٍ,²⁹⁷ حَقَّتْ يَتْمُتُ الرَّجُلُ,²⁹⁶ أَقْبَلَتْ نَفْسُهُ, أَقْبَلَتْ الرَّجُلُ مَوْتَ الْقَوَاتِ³⁰⁰ ve مَهَبَرٌ يَهْبِرُ³⁰¹

²⁹³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, (حنف), III, 193; İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam*, (حنف), III, 275; *el-Mu'cemü'l-vasît*, I, 154; Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, s. 147; Wehr, *A Dictionary of Modern Written Arabic*, s. 155.

²⁹⁴ *el-Mu'cemü'l-vasît*, I, 154; *Mu'cemü'n-Nefâisi'l-kebîr*, I, 335.

²⁹⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (حنف), IX, 38. Bu konuda benzer ifâdeler için yine bkz. el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, (حنف), IV, 444.

²⁹⁶ el-Cevherî, *es-Sihâh*, (فلت), I, 260.

²⁹⁷ Kişi öldüğünde قَدْ حَقَّتْ Konuşması, sözü kesilmiştir denir. Yine konuşması kesilip sustuğunda kişiye/ölüye حَقَّتْ denir. İbn Manzûr, *a.g.e.*, (حنف), II, 30.

²⁹⁸ İbn Sîde, *el-Muhassas*, VI, 126.

²⁹⁹ İbn Sîde, *el-Muhassas*, VI, 126.

³⁰⁰ el-Cevherî, *es-Sihâh*, (فوت), I, 260. Türkçe'de de fevt olmak, ölmeyi ifâde eden bir fiildir. Bkz. *Türkçe Sözlük*, I, 498.

³⁰¹ *Lisânü'l-'Arab*'da ve *el-Kâmûsü'l-muhît*'te hem "ölmek" hem de "aniden ölmek" anlamı verilirken diğer bir eserde de sadece "ölmek" anlamı karşımıza çıkar. İbn Manzûr, *a.g.e.*, (هبر), V, 422; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, (هبر), II, 194. el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, (هبر), VI,

görülür.³⁰²

Ayrıca *يَأْتِرُ فَلَانًا* da, “gaflet anında, hiç ummadığı bir anda öldü, aniden öldü”³⁰³ anlamını hâizdir. “Hemen öldü” anlamına gelen fiiller ise, şu şekildedir: *مَاتَ يَمُوتُ لِسَاعَتِهِ* ve *لَمْ يَنْشَبْ أَنْ مَاتَ*, *رَأَى يَرَأَى الرَّجُلَ*,³⁰⁴ *انْقَعَصَ الرَّجُلَ* farklı olarak “bir hastalığa veya tâûna yakalandı ve hemen öldü” manasındaki fiili de,³⁰⁵ netice itibarıyla hemen ölmeyi ifâde eder.

11. Aile Bireylerinin Ölümünü İfâde Eden Fiiller

Kadının kocasını kaybetmesini ifâde eden fiillere bakıldığında şunlar görülür: *أَمَتِ الْمَرْأَةُ* Kadın kocasını kaybetti, *كُتِبَ الْمَرْأَةُ* Kocasının kocası öldü, dul kaldı, *تَلَمَّتِ الْمَرْأَةُ* Kadın, dul kaldı, *أَزَلَّتِ الْمَرْأَةُ* Kadının kocası öldü/kadın dul kaldı,³⁰⁶ *تَحَوَّشَتِ الْمَرْأَةُ مِنْ زَوْجِهَا* Kadın, kocası öldü ve kadın dul kaldı,³⁰⁷ *تَوَلَّى الْمَرْأَةُ* Kadının kocası öldü, *تَوَلَّى الْمَرْأَةُ* Kadın dul oldu, *تَتَّيَّبَتِ الْمَرْأَةُ فَهِيَ تَيْبٌ* Kadın, kocası öldüğü için veya boşanma sebebiyle dul kaldı/oldu, *رَمَلَتِ الْمَرْأَةُ مِنْ زَوْجِهَا* Kadın, dul oldu³⁰⁸ ve *فَقَدَتِ الْمَرْأَةُ زَوْجَهَا أَوْ فَعَدَّتْ تَفْعُدُ الْمَرْأَةُ* Kadın, kocasını kaybetti.

159. Diğer yandan İbn Sîde, anlam inceliğini belirtmese de *فَحَرَ يَحْزُرُ* ve *هَبَرَ يَهْبِرُ* fiillerini bir arada sunar. İbn Sîde, *el-Muhassas*, VI, 125.

³⁰² İbn Sîde, el-Halîl'e atfen kişi ansızın öldüğünde *فَقَسَ يَفْقِسُ* denir ifâdesine yer verse de *Kitâbü'l-'Ayn*'da bu fiilin kişi öldüğünde kullanıldığı bilgisi karşımıza çıkar. el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, (فقس), V, 83; İbn Sîde, *el-Muhassas*, VI, 124.

³⁰³ *Lisânü'l-'Arab*'da da bu fiilin bütün bu anlamlarına yer verilmiş ve onun *هَبَرَ يَهْبِرُ* ile ilgili bir söyleyiş olduğuna dikkat çekilmiştir. İbn Manzûr, *a.g.e.*, (أبر), V, 305. Yine bkz. İbn Sîde, *el-Muhassas*, VI, 125.

³⁰⁴ *Lisânü'l-'Arab*'da şu üç fiil, ölmek anlamıyla bir arada verilmiştir: *انْقَعَصَ* ve *انْقَعَفَ* İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (فقص), VII, 78.

³⁰⁵ Bu fiille ilgili şu kullanimlara da rastlanmıştır: *فَعِمَ وَأَفْعِمَ الرَّجُلُ*: Kişi tâûna/vebâya yakalandı ve hemen öldü, *أَفْعَمَتْهُ الْحَيَّةُ*: Yılan onu sokunca hemen öldü. Bkz. el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, (فعم), I, 188.

³⁰⁶ el-Cevherî, *es-Sihâh*, (رمل), IV, 1713.

³⁰⁷ *أَتَمَّ الْمَرْأَةُ* Kadını dul yaptı.

³⁰⁸ Kocasını ölen kadına *أَزَلَّتْ* (dul) denir, çünkü onun azığı gitmiştir ve o, kazancını, geçimini sağlayan erkeğini kaybetmiştir. Buna mukâbil hanımı ölen erkeğe *أَزَلَّ* denir, ama bu, kural dışıdır, zira erkek, hanımı onun işlerini üstlenmiyor ve geçimliliğini sağlamıyorsa onun ölümüyle azığı gitmez. Erkek ise, hanımının işlerini üstlenir, geçimliliğini sağlar, onun geçimini ve erzâkını sağlamak kendisine düşer, kadına ise bundan bir şey gerekmez. Zaten

Kadının kocasının ölümüyle veya sonrasında yaptıkları, şu fiillere yansır: اِزْمَلَتْ الْمَرْأَةُ فِي بَيْتِهَا Kadın, kocası öldükten sonra çocuklarını koruyup kolladı, onlardan sorumlu oldu, اُشْبَلَتْ الْمَرْأَةُ عَلَى أَوْلَادِهَا Kadın, kocasının ölümünden sonra çocuklarıyla meşgul oldu, sabretti ve evlenmedi, اِغْتَدَّتِ الْمَرْأَةُ Kocasının ölümünden sonra kadının iddeti bitti, وَفَاةٌ رُوجَهَا, عَلَى وَجْهَهَا Kadın, kocasının ölümü üzerine karalara büründü, süslenmeyi, açılıp saçılmayı bıraktı ve kocasının ölümüne üzüldü, حَدَّتِ الْمَرْأَةُ Kadın, kocasının ölümünden sonra süslenmeyi bıraktı, وَلَدِيهَا اَلْأُمُّ عَلَى وَلَدِهَا Anne, çocuğa merhametinden babasının ölümünden sonra evlenmekten imtinâ etti ve رُوجَهَا, عَلَى وَجْهَهَا Kadın, kocasının ölümünden sonra onun iyiliklerini saydı.

Çocuğun babasının ölümüyle yetim kalmasını ifâde eden fiiller, şu şekilde sıralanabilir: اُتِمَّتِ الْمَرْأَةُ Kadının çocuğu yetim oldu,³⁰⁹ يَتِيمٌ Yetim oldu, يَتِيمٌ يَتِيمٌ Çocuk, bülûğa ermeden önce babasını kaybetti, yetim oldu, يَتِيمٌ يَتِيمٌ Çocuk, bülûğa ermeden önce babasını kaybetti, yetim oldu, يَتِيمٌ يَتِيمٌ Yetim oldu.³¹⁰ Bu bağlamda اَللَّهُ اُتِمَّتِ الْمَرْأَةُ ve اُتِمَّتِ الصَّبِيُّ fiilleri de, çocuğu yetim bırakmak anlamına gelir.³¹²

Araplar, اَزْمَلُ الْقَوْمِ وَالرَّحُلُ derler ki azıkları gitti/bitti anlamındadır. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (مل), XI, 297. Yine bkz. el-Cevherî, *es-Sihâh*, (مل), IV, 1713.

³⁰⁹ es-Sâhib b. 'Abbâd, *el-Muhîr fi'l-luğa*, (نم), IX, 479.

³¹⁰ ج اُتِمَّتِ İnsanlarda babasını, hayvanlarda annesini kaybetme, yetimin durumu, يَتِيمٌ أو يَتِيمٌ Bülûğ çağına ermeden babasını kaybeden/babası ölen çocuk, annesini kaybeden/annesi ölen hayvan yavrusu. Yetim, insana göre babası ölemdir, çünkü onun nafakası, anneye değil babaya aittir. Yetim, hayvana göre ise annesi ölemdir, çünkü süt ve yiyecekler, ondanır. Meselâ يَتِيمٌ الصَّغِيرُ مِنَ الْحَيَوَانِ fiili, hayvan yavrusunun annesinin ölümünü ifâde eder. يَتِيمَةٌ Yetim kız çocuğu. Bkz. Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürânî, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, Mektebetü Lübnân, Beyrut 1985, s. 279; Rızâ, *Mu'cemü'l-'Arabîyyeti'l-klâsikiyye ve'l-mu'âsıra*, s. 1750-1751; *Mu'cemü'n-Nefâisi'l-kebîr*, II, 2267. *Lisânü'l-'Arab*'daki açıklama şöyledir: اَلْيَتِيمُ ve اَلْيَتِيمَةُ, babayı kaybetmektir. اَلْيَتِيمُ, insanlarda baba tarafından ve hayvanlarda anne tarafından. İnsanlardan anneyi kaybedene يَتِيمٌ denmez, fakat اَلْيَتِيمَةُ denir. اَلْيَتِيمُ babası ölen, اَلْيَتِيمَةُ annesi ölen ve اَلْيَتِيمَةُ anne babası ölemdir. İbn Hâleveyh'e göre yetimlik yani اَلْيَتِيمُ, kuşlarda anne ve baba tarafından olmalıdır, çünkü her ikisi de, yavrularına öter. Diğer yandan yetim, babası ölemdir ve o, bülûğa erinceye kadar yetimdir. Bülûğa erdiğinde ise yetimlik (اَلْيَتِيمُ) ismi, ondan kalkar. Çoğul, اَلْيَتِيمَةُ ve اَلْيَتِيمَةُ, اَلْيَتِيمَةُ ve اَلْيَتِيمَةُ dir. İbn Manzûr, *a.g.e.*, (نم), XII, 645.

³¹¹ es-Sâhib b. 'Abbâd, *el-Muhîr fi'l-luğa*, (نم), IX, 479.

³¹² Yetimlikle ilgili değilse de şu fiile de burada yer verilmesi gerekir: رَقَبَ يَرْقُبُ مَوْتَ أَبِيهِ Babasına mirasçı olmak için onun ölmesini bekledi.

ölümüne sabrı dolayısıyla Allah katındaki ecrini/mükafatını aldı.”³²⁰ نَكَلَ يَنْكَلُ, “Çocuğunu veya çok sevdiği birini yitirdi/kaybetti (ölüm elinden aldı) ve ölümleriyle yıkıldı/perişan oldu.”, فُجِعَ بَوْلِدِهِ, “Oğlunun ölümüyle yıkıldı, perişan oldu.” ve فَقَدَ يَفْقِدُ اِبْنَهُ fiili de, “Oğlunu kaybetti/oğlu öldü.” anlamını taşır.

Şu fiiller de, çocuğun küçük yaşta, bülûğa ermeden önce ölümüne işâret etmektedir: وَلَدًا أَفْرَطَ فُلَانٌ ve وَلَدًا أَفْرَطَ فُلَانٌ Küçük bir çocuğu bulûğa ermeden önce öldü, فَرَطَ يَفْرُطُ وَلَدًا Çocukları bulûğa ermeden önce öldüler, وَلَدًا فَرَطَ يَفْرُطُ Küçük bir çocuğu vefat etti/Çocuğu küçükken vefât etti ve فَرَطَ يَفْرُطُ فُلَانٌ وَلَدًا أو افترطهم Çocukları, küçükken öldüler.³²¹

12. Değişik Nedenlerle ve Şekillerde Ölmeyi İfâde Eden Fiiller

Burada da farklı sebeplerle ve şekillerde meydana gelen ölümle ilgili fiillere yer verilecektir. Onlar da, şöyledir: بِه حَطِئَتْهُ Küfrü üzere, kâfir olarak öldü, günaha ısrarla devam etti ve ondan sakınmadı,³²² اِفْتَأَقَ الرَّجُلُ Çok hıçkırık sebebiyle öldü, تَقَلَّزَمَ الرَّجُلُ Cimrilikten öldü,³²³ دَوَى يَدْوَى فُلَانٌ İç hastalık sebebiyle helâk oldu, öldü, دَبِقَ يَدْبِقُ Soğuktan öldü, صَرَّدَا مَاتَ يَمُوتُ صَرْدًا ve أَهْرَأَ الْبَرْدُ فُلَانًا ve أَهْرَأَ الْبَرْدُ فُلَانًا Soğuktan öldü,³²⁴ فَنَعَ يَفْنَعُ وَيَفْنَعُ فُلَانٌ Sıcaktan veya aşırı sıcaktan öldü,³²⁵ مَاتَ يَمُوتُ فُلَانٌ جَوْعًا Açlıktan öldü,³²⁷ مَاتَ فُلَانٌ غَيْرَ فَقِيدٍ Uyumadan acı duyarak ve tedirgin bir şekilde öldü,³²⁸ مَاتَ فُلَانٌ عَلِيًّا

(موت), VIII, 141. Bir diğer sözlükte de “oğulları öldü” anlamında مَاتَ فُلَانٌ بَيْنَ şeklinde bir kullanım karşımıza çıkar. es-Sâhib b. ‘Abbâd, *a.g.e.*, (موت), IX, 480.

³²⁰ بحسب الله بانيك Senin oğlunun canını alan Allah’tır. Bkz. Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, s. 103.

³²¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (فرط), VII, 367; ez-Zebîdî, *Tâcû'l-'arûs*, (فرط), XIX, 527, 537.

³²² الْحَائِمَةُ اَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنْ سُوءِ الْحَائِمَةِ İslam dışı yani Müslüman olmadan ölmekten Allah’a sığınırım (Kötü sondan Allah’a sığınırım).

³²³ ez-Zebîdî, *Tâcû'l-'arûs*, (عذر), XXXIII, 296.

³²⁴ Bu bağlamda şu fiiller de, önem arz eder: هَرَأَ يَهْرَأُ الْبَرْدُ فُلَانًا وَأَهْرَأَ الْبَرْدُ فُلَانًا Soğuk şiddetlenip birini öldüreyazdı veya öldürdü ve هَرَأَ يَهْرَأُ الْبَرْدُ Soğuk, bizi öldürdü.

³²⁵ اُدْعَسَ الْحَرُّ فُلَانًا Harâret/sıcak onu bunaltarak öldürdü.

³²⁶ İbn Sîde, *el-Muhassas*, VI, 123.

³²⁷ Bu bağlamda değinilmesi gereken bir fiil vardır. O da, şudur: اِعْتَقَدَ Açlıktan ve dilenmeden ölmek için kapısını kendi üzerine kapattı. Kıtık senelerinde Araplar bunu yaparlardı. اِعْتَقَادٌ, kişinin kapıyı üzerine kapatması ve açlıktan ölünceye kadar kimseden dilenmemesidir. Bkz. İbn Manzûr, *a.g.e.*, (عقد), III, 295-296; Rızâ, *Mu‘cemü'l-'Arabiyyeti'l-klâsikiyye ve'l-mu‘âsıra*, s. 138.

³²⁸ İbn Manzûr, *a.g.e.*, (عذر), V, 381.

أَفْنَى عُمُرُهُ فِي جَمْعٍ³⁴¹ Bu çerçevede şu fiilleri de göz ardı etmemek gerekir: أَكَلَ بِأَكْلٍ فَلَانَ عُمُرُهُ Bütün ömrünü mal toplayarak geçirdi veya tamamladı ve Falanca, ömrünü yedi, bitirdi/tüketti.

14. Kişinin veya İnsanların Ölmesine, Neslin Tükenmesine Dair Fiiller

إِنْدَرَجَ الْقَوْمُ İnsanlar/topluluk, ölüp gidip arkalarında nesil bırakmadılar,³⁴² إِنْفَرَضَ الْقَوْمُ³⁴³ Bir taifeden hiç kimse kalmamak üzere hepsi ölüp gitti veya topluluk, öldü, nesli tükendi ve onlardan hiç kimse kalmadı,³⁴⁴ تَنَاقَرَ ذَرَجَ يَذُجُ زَيْدٌ Nesli tükendi, öldü,³⁴⁵ ذَرَجَ يَذُجُ الْقَوْمُ İnsanlar hastalanıp öldüler, öldü ve arkasında nesil bırakmadı,³⁴⁶ ذَرَجَ يَذُجُ الْقَوْمُ İnsanlar öldüler yahut ölüp nesil bırakmadılar, nesilleri tükendi, مَا بَقِيَ مِنْهُمْ عَيْنٌ تَطْرُقُ Hepsi öldü (Lafzen onlardan bakarak hareket eden hiçbir göz kalmadı.).

15. Kişinin Ölmesi ve Ardından Olanlar

أَتَرَهُ الْمَوْتُ Öldü ve arkasında çocuk bıraktı,³⁴⁷ أَتَرَهُ الْمَوْتُ Ölüm onu kuruttu,³⁴⁸ تَرَرَّ يَتَرُّ Öldü ve kokusu bozuldu, جِيزَ الرَّجُلُ Adam öldü ve tabuta koyuldu, شَخَصَ يَشْخَصُ الْمَيْتَ Ölü'nün gözleri dikildi, شَخَصَ يَشْخَصُ الْمَيْتَ Ölü'nün elleri ve ayakları yükseldi, شَخَصَ يَشْخَصُ الْمَيْتَ Öldüğünde gözü semaya dikildi, شَقَّ يَشُقُّ الْمَيْتَ Ölü'nün gözleri belirip kaldı, ضَلَّ يَضِلُّ الرَّجُلُ Kişi öldü, toprak ve kemik oldu³⁵⁰ ve ضَلَّ يَضِلُّ الْمَيْتَ Ölü, toprakta kaybolup gitti, görünmedi.³⁵¹

³⁴¹ ez-Zebidî, *a.g.e.*, (نضب), IV, 283.

³⁴² el-Cevherî, *es-Sihâh*, (دج), I, 313.

³⁴³ el-Cevherî, *a.g.e.*, (دج), I, 313.

³⁴⁴ el-Cevherî, *a.g.e.*, (فرض), III, 1101.

³⁴⁵ هذه آثار قوم ذرخوا Bunlar, ölüp giden bir kavmin izleridir.

³⁴⁶ *Mu'cemü'n-Nefâisi'l-kebîr*, I, 577.

³⁴⁷ Çünkü العقب والعقب، adamın kendisinden sonra kalan çocuğu ve çocuğunun çocukları hatta erkek çocuğu anlamlarına gelir. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, (عقب), I, 613.

³⁴⁸ İbn Sîde, *el-Muhassas*, VI, 125.

³⁴⁹ Bkz. el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, (فرز), XIII, 185; İbn Manzûr, *a.g.e.*, (فرز), V, 314.

³⁵⁰ İbn Manzûr, *a.g.e.*, (خلل), XI, 395.

³⁵¹ Burada ölüme ilişkin bazı özel fiilleri de hatırlatmakta fayda vardır. Onlar da, şöyledir: أَصِيبَ فَلَانٌ بِدَاءٍ كَانَتْ فِيهِ نَجَاتُهُ Falanca, sonu/ölümü olan bir hastalığa yakalandı. Bkz. Rızâ, *Mu'cemü'l-Arabiyyeti'l-klâsîkiyye ve'l-mu'âsıra*, s. 1647. خَائِصَ الْمَوْتُ Ölümünden kaçmayı çok

16. Hayvanların Ölümüne İlişkin Bazı Fiiller

أَزَمَدَ الْقَوْمُ Topluluk/insanlar, kitlelerle karşılaştı ve hayvanları (deve, sığır, koyun vs.si) helâk oldu,³⁵² أَمَاتَ الْقَوْمُ Topluluğun/insanların hayvanlarında ölüm vuku buldu/hayvanları helâk oldu,³⁵³ أَمَاتَتِ النَّاقَةُ Dişi devenin yavrusu öldü,³⁵⁴ تَدَاعَتْ مَاشِيَتُهُ Hayvanları (deve, sığır, koyun vs.si) helâk oldu, öldü, اِزْمَقَتْ نَامَتِ الشَّاةُ Koyunlar öldü, عَرَضَتْ تَعْرِضُ الشَّاةُ Koyun, bir hastalık sebebiyle öldü,³⁵⁵ وَقَعَ فِي الشَّاءِ نِقَارٌ Koyun vs. öldü, Koyunlarda ani ölüm vuku buldu, koyunlar ansızın öldü, نَقَرَتِ الشَّاةُ Koyun, hemen öldü,³⁵⁶ اِنْقَلَعَ الْبَعِيرُ Deve, sıhhatliken ölüverdi,³⁵⁷ اِنْقَلَعَ الْبَعِيرُ أَوْ الرَّجُلُ Yavrusu, dişi deveden ölümle ayrıldı, Deve veya adam öldü,³⁵⁸ سَطَا يَسْطُو عَلَى النَّاقَةِ أَوْ عَلَى الْحَامِلِ Dişi deve veya hâmile, yavrusunu karnından ölü çıkardı, تَعَادَى الْقَوْمُ وَتَعَادَتِ الْإِبِلُ جَمِيعًا Hem

istedi Bkz. *el-Mu'cemü'l-vasît*, I, 211. دَبَّرَ الْحَدِيثَ عَنْ فُلَانٍ Hadisi falancadan onun ölümünden sonra rivâyet etti. دَبَّرَ الْعَبْدَ Kölenin hürlüğüne kendi ölümüne bağladı, ölümünden sonra onun azat olmasını vasiyet etti. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (دبر), IV, 273. Rızâ, *Mu'cemü'l-'Arabîyyeti'l-klâsîkiyye ve'l-mu'âsıra*, s. 680. غَدِرَ يَغْدُرُ فُلَانٌ Falanca, kardeşleri ölüp geride/onlardan sonra kaldı. Bkz. *el-Mu'cemü'l-vasît*, II, 645. فَقَدَ الصَّادِقُ أَوْ صَدِيقُهُ Dostunu/arkadaşını kaybetti. Bkz. *el-Mu'cemü'l-vasît*, II, 697. كَلَّ يَكِلُ الرَّجُلُ Adam, arkasında kendisine mirasçı olacak ne baba ne de çocuk bıraktı. كَلَّالَةٌ, kişinin kendisine mirasçı olacak babası veya çocuğu olmadan ölmesidir ki ona akrabaları mirasçı olur. Bkz. *el-Mu'cemü'l-vasît*, II, 796; Rızâ, *Mu'cemü'l-'Arabîyyeti'l-klâsîkiyye ve'l-mu'âsıra*, s. 1333; *Mu'cemü'n-Nefâisi'l-kebîr*, II, 1721-1722. لَا يَغْرَى مِنَ الْمَوْتِ أَحَدٌ Ölümünden kimse kurtulamaz. Bkz. Rızâ, *a.g.e.*, s. 1095; *Mu'cemü'n-Nefâisi'l-kebîr*, II, 1251. وَجَّهَ لِعَبْدِهِ أَوْ لِمَنْوَلِهِ Kölesine “Ben öldükten sonra özgürsün.” dedi. Bkz. Rızâ, *a.g.e.*, s. 1709; *Mu'cemü'n-Nefâisi'l-kebîr*, II, 2179.

³⁵² el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, (رمد), I, 293.

³⁵³ الْقَوْمُ أَمَاتُوا Topluluğun/insanların develerinde ölüm vuku buldu. Bkz. ez-Zebîdî, *Tâcû'l-'arûs*, (موت), V, 108. Sadece أَمَاتُوا dendiğinde de aynı anlam ortaya çıkmaktadır. el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, (موت), I, 157. اِمَاتَ النَّاسُ İnsanların develerinde ölüm vuku buldu. es-Sâhib b. 'Abbâd, *el-Muhît fi'l-luğa*, (موت), IX, 480.

³⁵⁴ el-Cevherî, *es-Sihâh*, (موت), I, 267; el-Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, (موت), I, 157.

³⁵⁵ ez-Zebîdî, *Tâcû'l-'arûs*, (عرض), XVIII, 385.

³⁵⁶ es-Sâhib b. 'Abbâd, *el-Muhît fi'l-luğa*, (نقر), V, 307.

³⁵⁷ Devenin ölüm anında boynunu bükmesi ise, عَصَدَ الْبَعِيرُ fiiliyle ifâde edilir. İbn Sîde, *el-Muhassas*, VI, 124.

³⁵⁸ İbn Sîde, bu fiilin ölümü ifâde etmesinde Ebû 'Ubeyd'in şüpheye düştüğünü fakat onun da لَيْقٌ اِصْبَغَهُ ve طَرَعَ gibi مات (öldü) anlamına geldiğini belirtir. İbn Sîde, *el-Muhassas*, VI, 124.

³⁵⁹ اِمَاتَ Adam ve deve öldü. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (نبل), XI, 644. اِمَاتَ'nin insan, hayvan ve bitkide kullanımı uygundur. Bkz. *Mu'cemü'n-Nefâisi'l-kebîr*, II, 1924.

insanlarda hem de develerde ölüm çoğaldı,³⁶⁰ رَزَمَ الرَّجُلُ أَوْ الْحَيَوَانُ Adam veya hayvan öldü, هَرَوَزَ الْحَيَوَانُ Hayvan öldü,³⁶¹ هَرَوَزَ الرَّجُلُ وَالْدَّابَّةُ Hayvan öldü, هَرَوَزَ الرَّجُلُ وَالْدَّابَّةُ Adam ve hayvan öldüler.³⁶²

Sonuç

Kur'an'da ölümle ilgili olarak en çok ve ilk karşımıza çıkan fiiller, hiç kuşkusuz مَاتَ ve تَوَفَّى fiilleridir. Bu bağlamda Allah'ın can almasını, öldürmesini ifâde eden أَمَاتَ fiili, yine هَلَكَ'den if'âl (إِفْعَال) bâbından أَهْلَكَ fiili (bazen) de gözler önündedir. مَاتَ fiilinden türetilen مَيِّتَ kelimesi, ölümü ifâde ettiği gibi هَلَكَ fiilinin ism-i fâilî de, هَالِكٌ de, ölümü ifâde edebilmektedir. Bu arada مَوْتِ'nin ism-i fâilî olan مَوْتٌ de, vefât ettiren anlamıyla karşımıza çıkar. مَوْتٌ (ölüm)le bağlantılı olarak kullanılan fiillerden ilk dikkati çekenler, birine ölümün gelmesini ifâde etmek için حَضَرَ, جَاءَ ve تَأَيَّنَ fiillerinin kullanıldığı ibârelerdir. Örneğin جَاءَ أَحَدُكُمْ الْمَوْتُ (Birinize ölüm geldi.) gibi. Yine جَاءَتْ سَكْرَةُ (Üstüne ölüm baygınlığı çöker.), قَدَّرْنَا بَيْنَكُمْ الْمَوْتَ (Aranızda ölümü takdir ettik.), خَلَقَ الْمَوْتَ (O, ölümü yarattı), قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ (Onun ölümüne hükmettik.), فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ (Haydi ölümü temenni edin.), لَا يَذُوقُونَ فِيهَا الْمَوْتَ إِلَّا الْمَوْتَةَ (Ölümünden kaçtınız.), قَرَّبْتُمْ مِنَ الْمَوْتِ (Orada ilk ölümünden başka ölüm tatmazlar.), يُدْرِكُكُمْ الْمَوْتُ (Ölüme sürülüyorlar.), فَأَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةُ الْمَوْتِ (Başınıza ölüm musibeti gelmişse), يُدْرِكُكُمْ الْمَوْتُ (Ölüm sizi bulur) ve فَادْرَءُوا عَنْ أَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ (Kendinizden ölümü savın!) gibi ibâreler de, mevt (ölüm)le alâkalıdır. Ölümün gelmesini ifâde eden diğer

³⁶⁰ İbn Manzûr, *a.g.e.*, (عدا), XV, 41.

³⁶¹ تَفَقَّ الْغَرَسُ وَالْدَّابَّةُ وَسَائِرُ الْبَهَائِمِ At ve diğer hayvanlar öldü. el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğâ*, (نفق), IX, 192; İbn Manzûr, *a.g.e.*, (نفق), X, 357. Bu fiil, özellikle hayvanın ölümünü ifade etmek için kullanılmaktadır.

³⁶² İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (هرز), V, 423. *Tehzîbü'l-luğâ*'da, *el-Muhîr fi'l-luğâ*'da ve *es-Sihâh*'ta şöyle geçer: هَرَوَزَ الرَّجُلُ/فُلَانٌ/الرَّجُلُ Kişi öldü. el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğâ*, (هرز), VI, 150; es-Sâhib b. 'Abbâd, *el-Muhîr fi'l-luğâ*, (هرز), III, 423; el-Cevherî, *es-Sihâh*, (هرز), III, 901. Bir diğer eserde de şöyledir: هَرَوَزَ الرَّجُلُ وَفُوزَ Kişi öldü. İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luğâ*, II, 1179. Ayrıca أُسْلِبَتِ الْمَرْأَةُ أَوْ أُسْلِبَتِ الْمَرْأَةُ Kadın veya dişi devenin yavrusu öldü yani kadın düşük yaptı. Bu, deve için de geçerlidir. فَالْأُطْلَى فُلَانٌ أَوْ الْبَعِيرُ Falancanın veya devenin boynu ölüm anında eğildi. Bkz. İbn Sîde, *el-Muhassas*, VI, 124; *Mu'cemü'n-Nefâisi'l-kebîr*, II, 1165.

“ölecekleri ve dünyadan çıkacakları güne kadar” anlamları verilmiştir. Kur’ân’da likâullâha ilişkin çok sayıda âyet vardır, fakat bunlar, tefsir kaynaklarında umûmiyetle âhiretle ilgili bir durum kabul edilmiştir.

Müfessirler tarafından ölüm anlamı verildiği gibi başka anlamlar verilen fiiller de vardır. Örneğin Sebe sûresinin 14. âyetinde yer alan حَرَّ, Leyl sûresinin 11. âyetinde geçen تَرَدَّى ve Tâhâ sûresinin 16. âyetinde yer alan تَرَدَّى fiilleri gibi. Yine Tûr sûresinin 45. âyetinde yer alan يُصْعَقُونَ meçhul fiili de, birçok tefsirde مَوْتُونَ (ölecekler) fiiliyle karşılanmışken Zümer sûresinin 68. âyetinde zikredilen صَبَقَ fiiliyle ilgili temelde iki bakış açısı vardır. Birincisi, bayılmak anlamı iken ikincisi, çoğunluğun görüşü olan ölmek anlamıdır.

Bu çalışmayla sözünü ettiğimiz fiillerle birlikte daha pek çok fiil, Kur’ân’da ölüme dair geçen fiiller kapsamında ele alınmış ve enine boyuna incelenmiştir.

Arapça’da ölümü ifâde eden fiiller, lafzî ve diğer anlamları yönünden gözden geçirilmiş ve ölümle ilgili şöyle bir anlam manzarası karşımıza çıkmıştır.

Can verdi, ruhunu teslim etti, kabzedildi/sıkıca tutuldu, ruhu kabzolundu, ruhu yükseldi/yukarı çıktı, bedeni ruhundan boşaldı, ruhunun son nefesi taşı, ruhu taşı, son nefesini verdi, canı/ruhu çıktı, canı bedeninden çıktı, canı ayrılıp gitti, canını/ruhunu içinden çıkararak attı/kustu, canını veya ağzında kuruyan tükürüğünü attı, ölümünü tattı, ecelini tamamladı, eceli/ömrü tamamlandı/bitti/sona erdi (vadesi geldi/yetti).

Gitti, geçip gitti, bağını/ağını kesti, yeri boşaldı, yalnız kaldı, baş başa kaldı, bir yere çekildi, yerini boşalttı veya yerini terk etti, yaşamdan ayrılıp gitti, hayata vedâ etti, terk-i hayât etti, hayattan/yaşamdan çıktı, dünyadan ayrıldı/terk-i âlem/cihan, memleketinden ayrılıp gitti/göçtü veya bir memlekete gitti, yolun bir tarafından öte tarafına geçti, hayat yolunu veya dünya köprüsünü geçip gitti, dünya ile âhiret arasındaki çölde oldu, yaşamını yitirdi/hayatını kaybetti, onların arasından çekilip çıkarıldı, aslından/kökünden, yerinden sökölüp alındı, dönmemek üzere ayrıldı, uzaklaştı, ırak/uzak oldu, kâne (كَانَ -idi)’ye vardı/döndü, dolup taşı, sıçradı/yukarıdan atladı/kendini bıraktı, düştü, yukarıdan aşağıya düştü, aşağı gitti, ölüm havuzlarına düştü, ölüm havuzuna gitti veya vardı, söndü, sustu, sessiz sâkin oldu, hissetmesi, hareketi durdu, soğuk oldu, soğudu, Hâme oldu, ölüm değirmeni onun çevresinde döndü, onun devekuşu yükseldi/ayrılıp

gitti/ürküp kaçtı, yıldırım çarptı, duyduğu şiddetli bir yıkılış veya düşüş sesi gibi bir sestten bayıldı ve akli başından gitti, parmağını yaladı, ağzındaki tükürük vs.yi çıkarıp attı, süt tulumları boşaldı, gölgesi yok oldu, sayfası dürüldü, söyledi, gözü söyledi, ölüm onu kesti, uyudu, yattı, yanı üzere yattı, borcunu ödedi, rahata kavuştu, rahatladı.

Allah'ın himâyesine intikâl etti/girdi, Allah'ın/Hakk'ın rahmetine kavuştu, Allah'ın rızasına kavuştu, Rabbine veya Mevlâsına kavuştu, Rabbiyle karşılaştı, buluştu, O'nun huzuruna çıktı, Rabbine vardı, döndü, Rabbinin davetçisine karşılık verdi/icâbet etti, Rabbinin nidâsına karşılık verdi/icâbet etti, Rabbinin rahmetine gitti, Refik-i a'lâya (en yüce dosta) iltihâk etti, ulaştı, kavuştu/göçtü.

Allah, onu vefât ettirdi, onun nefeslerini söndürdü, dindirdi, boğdu, sesini, nağmesini, cılız sesini susturdu, gölgesini yok etti, ömrünü dürdü, ruhunu bir defada (tazyikle) döktü, boşalttı, onun ruhunu kabzetti, onu kabzetti, kendisine aldı, kendisine doğru çevirdi, döndürdü, tuttuğu yoldan diğerine döndürdü, ona borcunu, ölümü attı.

Bu çalışmayla ayrıca ölümün veya ecelin kişiyi alıp götürmesi, kişiye gelmesi veya yetişmesi, ölüme yakın olma, genç ve tazeyken ölme, hastaliksız ölme, döşğinde tabî bir şekilde ölme, ansızın ölme, yakınların ölümü, değişik nedenlerle ve şekillerde ölüm, ömrün bitmesi, kişinin veya insanların ölmesi ve neslin tükenmesi, kişinin ölmesi ve ardından olanlar, hayvanların ölmesi gibi konularda çok sayıda fiil tespit edilmiş ve incelenmiştir.

Sözün özü bu çalışmayla ölüm konusu, Kur'ân'da ve genel olarak da Arapça'da kullanılan fiiller aracılığıyla anlam bütünlüğü sağlanarak sunulmuş, böylece ölümün Arapça ifâdesi bir nebze de olsa ölümü anlamak adına daha anlaşılır hâle getirilmiştir.

KAYNAKÇA

ABDÜLBÂKÎ, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemü'l-müfehres lielfâzı'l-Kur'âni'l-kerîm*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1411/1990.

AKSOY, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, İnkılâp Kitabevi Yayınları, İstanbul 1988.

el-ÂLÛSÎ, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn es-Seyyid Mahmûd, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, Dâru ihyâi't-türâsi'l-'Arabî, Beyrut tsz.

ARI, Abdüsselam, "Yetim", *DÎA*, İstanbul 2013.

ATAY, Hüseyin, Yaşar Kutluay, *Ku'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meâl)*, VI. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1981.

ATEŞ, Süleyman, *Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul tsz.

el-BEĞAVÎ, Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ûd, *Me'âlimü't-tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemir vdğr., Dâru tayyibe, Riyâd 1412 h.

el-BEYZÂVÎ, Ebü'l-Hayr Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, haz. Muhammed Abdurrahmân el-Mar'aşlî, Dâru ihyâi't-türâsi'l-'Arabî, Beyrut 1418/1998.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Kur'an-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlîsi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1993.

el-CEVHERÎ, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcü'l-luğa ve sıhâhu'l-'Arabîyye*, thk. Ahmed Abdülğafûr 'Attâr, IV. Baskı, Dâru'l-'ilm li'l-melâyîn, Beyrut 1990.

ÇAĞRICI, Mustafa, "Ölüm", *DÎA*, İstanbul 2007.

ÇANTAY, Hasan Basri, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, nâşir: Mürşid Çantay, İstanbul 1992.

ed-DERVÎŞ, Muhyiddîn, *İ'râbü'l-Kur'ânî'l-kerîm ve beyânühû*, III. Baskı, Dâru'l-irşâd, Humus 1412/1992.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, XVI. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1999.

EBÛ HAYYÂN el-ENDELÛSÎ, Muhammed b. Yûsuf, *Tefsîru'l-Bahri'l-muhit*, thk. 'Âdil Ahmed Abdülmevcûd vdğr., Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut 1413/1993.

EBÛ'l-LEYS es-SEMERKANDÎ, Nasr b. Muhammed b. Ahmed, *Bahru'l-'ulûm*, thk. 'Âdil Ahmed Abdülmevcûd vdğr., Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut 1413/1993.

EBÛSSUÛD EFENDÎ, Muhammed b. Muhammed el-'Îmâdî, *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-kitâbi'l-kerîm*, thk. Abdülkâdir Ahmed 'Atâ, Mektebetü'r-Riyâzi'l-hadîse, Riyad tsz.

ESEN, Hüseyin, "Ölüm", *DÎA*, İstanbul 2007.

- el-EZHERÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbü'l-luğa*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn vdğr., ed-Dâru'l-Mısriyye li't-te'lîf ve't-terceme-Dâru'l-kâtibi'l-'Arabî, Kâhire 1967.
- FAHRUDDÎN er-RÂZÎ, *Mefâtîhu'l-ğayb*, Dâru'l-fıkr, Beyrut 1401/1981.
- el-FERRÂ, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Ziyâd, *Me'âni'l-Kur'ân*, III. Baskı, 'Âlemü'l-kütüb, Beyrut 1403/1983.
- el-FÎRÛZÂBÂDÎ, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsü'l-muhît*, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âmmeh, Kâhire 1398-1400/1978-1980.
- GÜRKAN, Salime Leyla, "Ölüm", *DİA*, İstanbul 2007.
- el-HALÎL b. AHMED el-FERÂHÎDÎ, Ebû Abdirrahmân, *Kitâbü'l-'Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî-İbrâhîm es-Sâmerrâî, Müessesetü'l-a'lemî li'l-matbû'ât, Beyrut 1408/1988.
- el-HÂZİN, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed, *Lübâbü't-te'vîl fî me'âni't-tenzîl*, tashih Muhammed Ali Şâhîn, Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut 1415/1995.
- İBN 'ACÎBE, Ebü'l-'Abbâs Ahmed b. Muhammed, *el-Bahru'l-medîd fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*, II. Baskı, Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut 1423/2002.
- İBN 'ÂDİL, Ebû Hafs Ömer b. Ali, *el-Lübâb fî 'ulûmi'l-kitâb*, thk. 'Âdil Ahmed Abdülmevcûd vdğr., Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut 1419/1998.
- İBN 'ÂŞÛR, Muhammed et-Tâhir, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, ed-Dâru't-Tûnisiyye li'n-neşr, Tunus 1984.
- İBN 'ATIYYE, Ebû Muhammed Abdülhak b. Ğâlib, *el-Muharreru'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâff Muhammed, Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut 1422/2001.
- İBN DÜREYD, Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasen, *Cemheretü'l-luğa*, thk. Remzi Münîr Ba'lebekkî, Dâru'l-'ilm li'l-melâyîn, Beyrut 1987-1988.
- İBN EBÎ HÂTİM, Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, Mekke-Riyad 1417/1997.
- İBN FÂRÎS, Ebü'l-Hüseyn Ahmed, *Mu'cemü Mekâyîsi'l-luğa*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-fıkr, ysz. 1399/1979.
- İBN KESÎR, Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Sâmî b. Muhammed es-Selâme, II. Baskı, Dâru tayyibe, Riyâd 1420/1999.
- İBN MANZÛR, Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-'Arab*, Dâru Sâdır-Dâru Beyrut, Beyrut 1388/1968.
- İBN SÎDE, Ali b. İsmail, *el-Muhassas*, Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut tsz.

- İBN SÎDE, Ali b. İsmail, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam*, thk. Abdülhamîd Hindâvî, Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1421/2000.
- İBNÜ'l-CEVZÎ, Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, III. Baskı, el-Mektebû'l-İslâmî, Beyrut 1404/1984.
- İSMÂİL HAKKI BURSEVÎ/el-BURÛSEVÎ, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, el-Matba'atü'l-Osmâniyye, Derse'âdet 1306 h.
- KARAMAN, Hayreddin vdğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007.
- el-KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' liahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Hişâm Semîr el-Buhârî, Dâru 'âlemi'l-kütüb, Riyâd 1423/2003.
- el-KUŞEYRÎ, Abdülkerîm b. Hevâzin, *Tefsîru'l-Kuşeyrî*, el-Mektebetü't-tevfîkiyye, Kâhire 1419/1999.
- el-MÂTÜRÎDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, *Te'vîlâtü Ehli's-sünne*, thk. Fâtîma Yûsuf el-Hiyemî, Müessesetü'r-risâle nâşirûn, Beyrut 1425/2004.
- el-MÂVERDÎ, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, thk. es-Seyyid b. Abdilmaksûd b. Abdirrahîm, Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, Beyrut tsz.
- el-MEYDÂNÎ, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Muhammed, *Mecma'u'l-emsâl*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Matba'atü's-sünneti'l-Muhammediyye, ysz. 1374/1955.
- Mu'cemü'n-Nefâisi'l-kebîr*, haz. Ahmed Ebû Hâka vdğr., Dâru'n-nefâis, Beyrut 1428/2007.
- el-Mu'cemü'l-vasît*, haz. İbrahim Mustafa vdğr., Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- MUKÂTİL b. SÜLEYMÂN, Ebü'l-Hasen, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Ahmed Ferîd, Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2002.
- MUTÇALI, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul 1995.
- MÜSLİM b. el-HACCÂC, Ebü'l-Hüseyin, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Çağrı Yayınları, İstanbul 1401/1981.
- MÜTERCİM ÂSİM EFENDÎ, *Kâmûs Tercümesi*, el-Matba'atü'l-bahriyye, İstanbul 1304 h.
- en-NESEFÎ, Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed, *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, thk. Yûsuf Ali Büdeyvi, Dâru'l-kelimi't-tayyib, Beyrut 1419/1998.
- Nİ'ME, Antuvân vdğr., *el-Müncid fî'l-luğati'l-'Arabiyyeti'l-mu'âsıra*, III. Baskı, Dâru'l-maşrık, Beyrut 2008.

- NİZÂMÜDDÎN en-NÎSÂBÛRÎ, el-Hasen b. Muhammed, *Tefsîru Ğarâibi'l-Kur'ân ve reġâibi'l-furkân*, tahrîç: Zekerîyyâ 'Umeyrât, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1416/1996.
- ÖĞÜT, Salim, "Ölü", *DİA*, İstanbul 2007.
- er-RÂĞİB el-İSFAHÂNÎ, Ebü'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed, *el-Müfredât fî ġarîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Kîlânî, Dâru'l-ma'rife, Beyrut tsz.
- RİZÂ, Yûsuf Muhammed, *Mu'cemü'l-'Arabiyyeti'l-klâsîkiyye ve'l-mu'âsıra*, Mektebetü Lübnân nâşirûn, Beyrut 2006.
- es-SÂHİB İSMÂÎL b. 'ABBÂD, *el-Muhît fî'l-luġa*, thk. Muhammed Hasan Âl-i Yâsîn, 'Âlemü'l-kütüb, Beyrut 1414/1994.
- es-SA'LEBÎ, Ebû İshâk Ahmed, *el-Keşf ve'l-beyân*, thk. Ebû Muhammed b. 'Âşûr, Dâru ihyâi't-türâsi'l-'Arabî, Beyrut 1422/2002.
- SARI, Mevlût, *el-Mevârid Arapça-Türkçe Lûgat*, Bahar Yayınları, İstanbul tsz.
- es-SEYYÎD eş-ŞERÎF el-CÛRCÂNÎ, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, Mektebetü Lübnân, Beyrut 1985.
- es-SÛYÛTÎ, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir, *ed-Dürri'l-mensûr fî't-tefsîr bi'l-me'sûr*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî, Merkezü hicr li'l-buhûs ve'd-dirâsâti'l-'Arabiyye ve'l-İslâmiyye, Kâhire 1424/2003.
- eş-ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-kadîr*, Dâru'l-fikr, Beyrut 1403/1983.
- eş-ŞİRBÂNÎ, Muhammed b. Ahmed el-Hatîb, *es-Sirâcü'l-münîr*, Matba'atü Bulak (el-Emîriyye), Kâhire 1285 h.
- et-TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed İbn Cerîr, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî, Hicr li't-tibâ'a ve'n-neşr, Kâhire 1422/2001.
- et-TEHÂNEVÎ, Muhammed Ali, *Keşşâfü ıstılâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*, thk. Ali Duhrûc, Mektebetü Lübnân nâşirûn, Beyrut 1996.
- TOPALOĞLU, Bekir, "Ölüm", *DİA*, İstanbul 2007.
- TUNÇ, Cihat, "Ecel", *DİA*, İstanbul 1994.
- Türkçe Sözlük*, haz. Hasan Eren, Nevzat Gözaydın vdğr., Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1988.
- TÜZÜNER, Abdullah Âtîf, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Meâli*, Çeltüt Matbaacılık, İstanbul 1973.

ULUDAĞ, Süleyman, “Ölüm”, *DİA*, İstanbul 2007.

ÜMEYYE b. EBI’S-SALT, *Şerhu Dîvânî Ümeyye b. Ebi’s-Salt*, takdim ve ta’lik: Seyfüddîn el-Kâtib-Ahmed ‘İsâm el-Kâtib, Dâru mektebeti’l-hayât, Beyrut 1980.

WEHR, Hans, *A Dictionary of Modern Written Arabic*, ed. J. Milton Cowan, III. Baskı, Librairie du Liban-Macdonald & Evans Ltd., Beirut-London 1980.

YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili: Yeni Mealli Türkçe Tefsir*, T.C. Diyanet İşleri Reisliği Neşriyatı, Matbaai Ebüzziya, İstanbul 1935-1939.

YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili Kur’an-ı Kerîm ve Meali*, haz. Dücan Cündioğlu, İslamoğlu Yayınları, İstanbul 1993.

YILDIRIM, Celâl, *İlmin Işığında Asrın Kur’an Tefsiri*, Anadolu Yayınları, İzmir tsz.

ez-ZEBÎDÎ, Muhammed Murtazâ el-Hüseynî, *Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-Kâmûs*, thk. Ali Hilâlî vdğr., el-Meclisü’l-vatanî li’s-sekâfe ve’l-fünûn ve’l-âdâb, Kuveyt 1422/2001.

ez-ZEMAHŞERÎ, Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *Esâsü’l-belâğ*, thk. Muhammed Bâsil ‘Uyûn es-Sûd, Dâru’l-kütübî’l-‘ilmiyye, Beyrut 1419/1998.

ez-ZEMAHŞERÎ, *el-Keşşâf ‘an hakâiki ğavâmizi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fî vücûhi’t-te’vîl*, thk. ‘Âdil Ahmed Abdülmevcûd vdğr., Mektebetü’l-‘ubeykân, Riyâd 1418/1998.

bilimname XXXI, 2016/2, 73-76
Arrival Date: 06.08.2016, Publishing Date: 12.12.2016
doi: <http://dx.doi.org/10.21646/bilimname.2016.3>

THE ACTS RELATED WITH DEATH IN THE QUR'AN AND GENERAL PERSPECTIVE IN ARABIC

Abdulkadir BAYAM^a

Extended Abstract

Human coming into this world is not known that he/she remains how many years in there, but he/she surely passes away one day like every soul. Because the days pursue the weeks, the weeks follow the months, the months pursue the years; in other words, day passes and life ends. Consequently humankind is mortal, God is eternal.

In fact, although the explanation of the death which means the separation of the soul from the body is really very difficult to describe, the subject of this study is made. In this article the death is discussed predominantly on the basis of verbs as in the Qur'an and Arabic in the general sense. Verbs are only evaluated in terms of language, not the theological and juridical terms. The aim reflects to the reader how the death is being expressed in the Qur'an and in the Arabic language in the general sense taking advantage of determined language material.

In Arabic, the death is the opposite of life, means "The end of life" in the dictionary. Generally, the death which is defined as "lost the source of material life of the person by the separation of soul from the body" takes a very large place in the Qur'an, the hadith and in Arabic which is language of these two main sources. Here, meant with death passes away under normal circumstances rather than be assaulted, are dying from suffocation before being killed and slaughtered.

These issues discussed in this article are located under two basic titles. The first is the verbs related with death in the Qur'an and the usage of the verbs of مَاتَ, تُؤْتِي and هَلَكَ is given in this section. After, the other verbs concerned

^a Assoc. Prof., Erciyes University Theology Faculty, abayam@erciyes.edu.tr

with the death in the Qur'ân are discussed in detail. The second is the general view in Arabic. In this part, many verbs related with the matters such as the death or ending carries the person away; it comes or catches to the person; being close to death; to die in young and fresh; to die without disease; to die naturally in the bed; to die suddenly; death of relatives; death in different reasons and ways; the end of the life; death of the person or people and the extinction of generation; the death of person and subsequent situations; the death of animals have been identified and examined.

The verb of مَاتَ is also used in another sense as well as die. For example, it is said when the person sleeps مَاتَ الرَّجُلُ, when the fire's ashes cooled down and there is nothing from cinder مَاتَتِ النَّارُ and wind does not blow مَاتَتِ الرِّيحُ.

Death occurs in various ways according to the kinds of life. For example, the thing which is opposed to the growing and thriving power in humans, animals and plants, the destruction of sentimental force, the destruction of mind/thought force, i.e. ignorance, sleeping, sadness and fear blurring and desolating the life.

Here we want to present one of the verbs in the article as an example. It has been conflicted in the meaning of the verb تَرَدَّى finding the verse 11 in Sûrah al-Layl ﴿وَمَا يُغْنِي عَنْهُ مَالُهُ إِذَا تَرَدَّى﴾ “And his wealth will not avail him when he falls into the pit.”. While some interprets this verb as “to perish by falling into the hell, to fall into the hell, to fall into the fire, to fall into the grave or the hellhole”, the others gives it the meaning of death. It is stated in *Câmi‘u'l-bayân* that more precise than these two views according to famous meaning of التَّرَدَّى is the view reflecting the meaning of “to fall into the fire”. Because, when the meaning of death is meant, it is expressed that anybody died رَدِيَ فُلَانٌ and تَرَدَّى has been said too little. However, it is stated in *en-Nüket ve'l-uyûn* that there have been two perspectives about this تَرَدَّى verb. The first is “to fall into the fire”; the second is “to fall into the grave by death”. Thirdly, it is possible the meaning of “to fall into the heresy and sin”.

Some verbs related with death in Arabic by literal meaning are as follows: سَلَّمَ (He gave up the ghost.), اِنْتَقَلَ إِلَى جِوَارِ رَبِّهِ (He was transferred into the presence of the Lord.), دَهَبَ يَذْهَبُ الشَّخْصُ/الْإِنْسَانُ (He went.), سَكَتَ يَسْكُتُ (He fell.), خَرَّ يَخِرُّ وَيَجُرُّ فُلَانٌ (He paid his debt.), لَجَّى يَدَاءُ رَبِّهِ (He paused, stopped the movement.), لَعَقَ يَلْعَقُ إِصْبَعَهُ (He licked his finger.) and so

on. Again اُعْطِرَضَ (He died young.), اُعْطِيطَ (He died without disease/certain disease.), تَرَرَّ يَرَرُّ (He died and dried.), مَاتَ حَتْفَ أَتْفِهِ (He died a natural death.), اُفْتِيتَ (He died suddenly/abruptly.), اَمَتْ مِنْ زَوْجِهَا (Her husband died and she was a widow.), هَرَوَزَ الْحَيَوَانُ (Animal died). All of these are only a few examples to other verbs attracting notice regarding death.

The outcomes reached at the end of this research are briefly as follows:

The verbs that we face firstly and mostly regarding death in the Qur'ân are no doubt مَاتَ, تَوَيَّ and هَلَكَ verbs. The first attracted attention from the verbs used in conjunction with مَوْت (death) are phrases being used جَاءَ, حَضَرَ and يَأْتِي verbs to state that the death comes to someone. For example جَاءَ أَحَدُكُمْ الْمَوْتُ (Death came unto one of you.). Also the phrases such as جَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ (The stupor of death came in truth.), يُغَشَّى عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ (He faints from death.), قَدَرْنَا بَيْنَكُمْ الْمَوْتَ (We decreed death among you.), خَلَقَ الْمَوْتَ (He has created death.) and قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ (We decreed death for him.) are relevant with مَوْت (death). The other verbs which expresses the coming of death, however, have demonstrated themselves in the form of جَاءَ أَمْرُ اللَّهِ (Death came to us.), جَاءَ أَمْرُ اللَّهِ (There issued the Command of Allah (death).) and زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ (Eventually you died, finally death came to you.). Also in this context, the verbs which state escaping from death حَادَ and meeting with death and seeing it لَقِيَ and رَأَى do not take account of.

While the situation of closing to death or very close to it in the Qur'ân have been expressed with the phrases such as بَلَغَتِ الْحُلُقُومَ ((The soul of the dying man/person) reached the throat.), بَلَغَتِ الرَّافِي (The soul) reached to the collarbone (In its exit).) and اِلْتَفَتَ السَّاقُ بِالسَّاقِ (One leg is joined to the other.) desperation against death has been stated with the phrases as تَرْجِعُوهَا (Call back the soul/Restore his soul.), لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ (We would have cut off his heart's artery.) and فَمَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ (And none of you will save him from Us.).

Although it has been expressed to return to God of angels or servants with death in the phrase of رُدُّوا إِلَى اللَّهِ, when it is searched other verses related with returning to God or being returned to God, it is seen in the interpretations that those verbs are generally related with after death, the Day of Judgment

and hereafter. In respect of the subject of لِقَاءُ اللَّهِ (meeting with God), though it has given meanings such as until the Day of Judgment or the Day of meeting with God at the Day of Last Judgment, until the day they met with the faction of the punishment in some interpretations to the phrase of إِلَى يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ finding verse 77 in Sûrah al-Tawbah it has given meanings such as until the day they will die and leave the world in other interpretations. There are many verses regarding convergency to God, but these have been accepted as a situation related with hereafter in the sources of interpretation in general.

There are the verbs given other meanings as given meaning of death by commentators as well. For example حَزَّ verb (verse 14 of Sûrah Saba') etc.

In this research many verbs with verbs mentioned were dealt within the context the verbs related with death in the Qur'ân and have been studied extensively.

The verbs stating the death in Arabic were reviewed from the point of view of literal and other meanings and has emerged semantic field related with death in the following:

He gave up the ghost, he delivered his soul, his spirit was received, his soul reared/rose up, his body became empty from his soul, he gave his last breath, his soul/ spirit went, his life went from his body, he tasted his death,...

He went, went through, broke his connection/network, became lonely, said goodbye to the life, left from the world, he moved from one side of the road to the other side, went through the road of life or the world bridge, walked away, far away, fell off, deflated, became silent, became cold, licked his finger, slept, paid his debt, his shadow disappeared...

He was transferred into the presence of the Lord, he attained the mercy of Allah/Hakk, he retrieved Allah's approval; he met with his Lord; he came into the presence of his Lord; He arrived his Lord; he turned to his Lord...

God took his soul, took him unto Him, put out his breathing, shutted up his voice, destroyed his shade, rolled up his life...

Keywords: Death, The Holy Qur'ân, Arabic Language and Literature.